

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

**TRABZON, GÜMÜŞHANE VE RİZE'DE SON
OSMANLI MEBUSAN MECLİSİ SEÇİMLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TUBA DALARDIÇ

TEZ DANIŐMANI

PROF. DR. TANER BİLGİN

BİLECİK, 2024

10607996

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

**TRABZON, GÜMÜŞHANE VE RİZE'DE SON
OSMANLI MEBUSAN MECLİSİ SEÇİMLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TUBA DALARDIÇ

TEZ DANIŐMANI

PROF. DR. TANER BİLGİN

BİLECİK, 2024

10607996

BEYAN

“Trabzon, Gümüşhane ve Rize’de Son Osmanlı Mebusan Meclisi Seçimleri” adlı yüksek lisans tezinin hazırlık ve yazımı sırasında bilimsel bilimsel araştırma ve etik kurallarına uyduğumu, başkalarının eserlerinden yararlandığım bölümlerde bilimsel kurallara uygun olarak atıfta bulunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, tezin herhangi bir kısmının Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını, aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Bu çalışmanın, Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP), TÜBİTAK veya benzeri kuruluşlarca desteklenmesi durumunda; projenin ve destekleyen kurumun adı proje numarası ile birlikte, ETİK KURUL onayı alınması durumunda ise ETİK KURUL tarih karar ve sayı bilgilerinin beyan edilmesi gerekmektedir.		
DESTEK ALINMIŞTIR	☐	DESTEK ALINMAMIŞTIR
X		
Destek alındı ise;		
Destekleyen kurum;		
Desteğin Türü	Proje Numarası	
1- BAP (Bilimsel Araştırma Projesi)		
2- TÜBİTAK		
Diğer;.....		
ETİK KURUL onayı var ise;		
ETİK KURUL karar tarih/sayı:/.....	

Tuba DALARDIÇ

.../.../2024

İmza

ÖN SÖZ

Son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ın açılması, Osmanlı Devleti'nin Mondros Mütarekesi sürecindeki önemli bir dönemin yansımasıdır. Bu dönem Mustafa Kemal'in liderliğindeki Milli direnişin Anadolu'da güçlenmeye başladığını göstermektedir. 12 Ocak 1919'da açılan Son Osmanlı Mebusan Meclis-i, Osmanlı Devleti'nin tarihindeki dönüm noktalarından birini temsil eder. Bu doğrultuda Hocam Prof. Dr. Taner Bilgin'in yönlendirmeleriyle "Doğu Karadeniz Bölgesinde 1919 Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri" başlıklı tez konusu ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada Rize, Gümüşhane ve Trabzon'da yapılan 1919 Seçimleri üzerinde durulmuştur. Bu illerde yaşanan seçim süreci Başbakanlık Osmanlı Arşivi, TİTE Arşivi, ATASE Arşivi, dönemin süreli yayınları ve konu üzerine yapılmış çalışmalar incelenerek ortaya konulmaya çalışılmıştır. Tez konumu belirleme aşamasında ve tezin yazım aşamasında destekleri için danışman hocam Prof. Dr. Taner Bilgin'e içten teşekkürlerimi sunarım. Son olarak eğitim öğretim hayatım boyunca hep arkamda duran ve beni destekleyen annem Hülya Dalardıç ile babam Mesut Dalardıç'a özellikle teşekkür ediyorum.

TUBA DALARDIÇ

2024

ÖZET

TRABZON, GÜMÜŞHANE VE RİZE'DE

SON OSMANLI MEBUSAN MECLİSİ SEÇİMLERİ

Osmanlı Devleti için 30 Ekim 1918 Tarihinde Limni Adasının Mondros Limanında imzalanan ateşkes antlaşması I. Dünya Harbi'nin sonu anlamına geliyordu. Ancak Mondros Mütarekesi'nin imzalanması Osmanlı Devleti topraklarının işgal edilmesi anlamına geliyordu. Zira mütareke şartlarının Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmesi birçok meseleyi de beraberinde getirdi. Mütareke'nin ardından, iç karışıklıklar ve işgaller nedeniyle güvenlik endişesi yaşayan İttihat ve Terakki liderleri ülkeyi terk etti. İttihatçı liderlerin ülkeden ayrılması, savaşta mağlup olan Osmanlı Devleti'nin siyasi istikrarsızlığını daha da artırdı. 21 Aralık 1919'da Padişah Vahdettin, işgalleri gerekçe göstererek Meclis-i Mebusanı feshedip siyasi otoriteyi elinde toplamayı amaçladı.

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul Hükümetinin işgalleri bir bakıma kabul ederek sessiz kalması karşısında, milletin bağımsızlık mücadelesini başlatmak için 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktı. Akabinde Türk milletine bağımsızlık ve egemenlik haklarına sahip çıkma çağrısında bulundu. Mustafa Kemal Paşa'nın başlattığı Milli Mücadele hareketi kısa sürede etkisini gösterdi. Nitekim Anadolu'nun birçok bölgesinde direniş örgütleri kurulmaya başlandı. 4-11 Eylül 1919 tarihinde düzenlenen Sivas Kongresi sonrasında Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları İstanbul ile irtibatın kesilmesi yönünde karar alarak, Damat Ferit Paşa ve Kabinesinin istifasını istedi. Mustafa Kemal Paşa Milli Mücadelenin başlangıcından itibaren Türk halkının desteği olmadan bu hareketin başarısız olacağını bilincindeydi. Bu nedenle seçimlerin bir an önce yapılarak meclisin açılmasını istemekteydi. Çünkü Mecliste alınacak kararlar aynı zamanda halk tarafından kabul edilecekti.

İstanbul Hükümeti ile ilişkilerin kesilmesi kararı sonrası birçok Anadolu şehrinden Damat Ferit Paşa kabinesinin istifası aksi takdirde iletişime geçilmeyeceği yönünde Payitahta telgraflar çekildi.

Yaşanan bu baskılara daha fazla dayanamayan Damat Ferit Paşa 1 Ekim 1919 Tarihinde istifa etmek zorunda kaldı. Yeni kabineyi kurmak için Milli Mücadele taraftarı Ali Rıza Paşa görevlendirildi. Ali Rıza Paşa öncelikle Meclis-i Mebusanın yeniden açılması için 7 Ekim 1919 tarihinde seçim kararı aldı. Akabinde Anadolu coğrafyasında hummalı bir seçim çalışması başladı. Yapılan seçimler sonrasında 12 Ocak 1920 Tarihinde Son Osmanlı

Mebusan Meclis-i açıldı. Toplamda yirmi dört oturum gerçekleştirebilen Meclis, ülkedeki işgallerin gölgesinde faaliyet gösterebildi.

Bu çalışmada, Doğu Karadeniz olarak ifade edilen Trabzon, Rize ve Gümüşhane'de gerçekleştirilen 1919 seçimleri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: 1919 Seçimleri, Meclis, İntihap, Seçim, Mebus.

ABSTRACT

ELECTIONS FOR THE LAST OTTOMAN PARLIAMENT IN TRABZON, GÜMÜŞHANE AND RIZE

The Armistice of Mudros, signed on October 30, 1918, at the port of Mudros on the island of Lemnos, marked the end of World War I for the Ottoman Empire. However, the signing of the Armistice of Mudros also signaled the beginning of the occupation of Ottoman territories. The acceptance of the armistice terms by the Ottoman Empire brought with it many issues. Following the armistice, due to internal turmoil and occupations, the leaders of the Committee of Union and Progress (CUP) left the country out of security concerns. The departure of the CUP leaders further exacerbated the political instability of the defeated Ottoman Empire. On December 21, 1919, citing the occupations, Sultan Vahdettin dissolved the Chamber of Deputies (Meclis-i Mebusan) and aimed to consolidate political authority in his hands.

Faced with the Istanbul Government's tacit acceptance of the occupations, Mustafa Kemal Pasha embarked on initiating the national struggle for independence by arriving in Samsun on May 19, 1919. Subsequently, he called on the Turkish nation to defend their independence and sovereignty rights. The National Struggle movement initiated by Mustafa Kemal Pasha quickly gained momentum. Consequently, resistance organizations began to form in various regions of Anatolia. Following the Sivas Congress held from September 4-11, 1919, Mustafa Kemal Pasha and his associates decided to sever ties with Istanbul and demanded the resignation of Damat Ferit Pasha and his cabinet. From the onset of the National Struggle, Mustafa Kemal Pasha was acutely aware that without the support of the Turkish people, the movement would not succeed. Therefore, he advocated for the prompt organization of elections and the convening of the parliament, as decisions made in the parliament would also be endorsed by the public.

Following the decision to sever relations with the Istanbul Government, telegrams were sent to the capital from many Anatolian cities, demanding the resignation of Damat Ferit Pasha's cabinet and stating that communication would cease otherwise.

Unable to withstand the increasing pressure, Damat Ferit Pasha was compelled to resign on October 1, 1919. Ali Rıza Pasha, a supporter of the National Struggle, was appointed to form the new cabinet. On October 7, 1919, Ali Rıza Pasha called for elections to reconvene the Chamber of Deputies (Meclis-i Mebusan). Consequently, intensive electoral efforts began across the Anatolian region. Following the elections, the last Ottoman Chamber of Deputies

convened on January 12, 1920. The assembly, which held a total of twenty-four sessions, operated under the shadow of ongoing occupations in the country.

This study focuses on the 1919 elections held in the Eastern Black Sea region, specifically in Trabzon, Rize, and Gümüşhane.

Keywords: Elections of 1919, Parliament, Intihap, Election, Deputy.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	viii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

I. DÜNYA HARBİ'NDE OSMANLI DEVLETİ: MONDROS MÜTAREKESİ VE SONRASI

1. Birinci Dünya Harbi'nin Başlaması	3
2. Birinci Dünya Harbi Öncesi Osmanlı Devleti.....	3
3. Osmanlı Devleti'nin Savaşa Katılması	5
4. Mondros Mütarekesi'nin İmzalanması ve Meclisin Feshedilmesi.....	6

İKİNCİ BÖLÜM

MİLLİ BİRLİK VE İSTİKLAL HAREKETİNİN TEMELLERİ

1. Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a Gelmesi	9
2. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Çıkışı	10
3. Erzurum Kongresi'nin Toplanması	13
4. Sivas Kongresi'nin Düzenlenmesi	16

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DOĞU KARADENİZ'İN SAVAŞ YILLARI

1. Doğu Karadeniz'in Stratejik Önemi.....	18
2. Doğu Karadeniz Bölgesinin İşgali	18
3. Mütareke Döneminde Doğu Karadeniz'in Durumu.....	20

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MİLLİ DİRENİŞİN YÜKSELİŞİ

1. Seçime Giden Süreç	25
-----------------------------	----

2. Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin Kurulması.....	31
3. Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin Seçim Kararı Alması.....	32

BEŞİNCİ BÖLÜM

DOĞU KARADENİZ BÖLGESİNDE SEÇİM SÜRECİ

1. 1919 Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri.....	37
2. Trabzon Sancağında 1919 Seçimleri.....	42
2.1. Trabzon Mebusları	51
3. Gümüşhane Sancağında 1919 Seçimleri.....	53
3.1. Gümüşhane Mebusları.....	60
4. Lazistan Sancağında 1919 Seçimleri.....	61
4.1. Lazistan Mebusları	71
5. Seçimlerde Gayrimüslimler.....	72
6. Son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ın Açılması	73
SONUÇ.....	80
KAYNAKÇA	82
EKLER.....	96

KISALTMALAR LİSTESİ

- age.** : Aynı eser
- agm.** : Aynı makale
- ATASE.** : Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi
- B.** : Belge
- BOA.** : Başkanlık Osmanlı Arşivi
- BOA. DH. ŞFR.** : Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Şifre
- G.** : Gömlek
- K.** : Kutu
- TİTE.** : Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü

GİRİŞ

Osmanlı Devlet’inde Müslüman halk, ilk kez seçme seçilme hakkını 1840 yılında sancaklarda oluşturulan Muhassıllık Meclisleri seçimlerinde kullanma fırsatı bulmuştu.¹ Muhassıllık Meclislerinde gerçekleşen ilk seçimlere rağmen, Müslüman halkın genel seçimlerle tanışması 1876’da Kanun-ı Esasi’nin ilanı ve buna bağlı olarak parlamentonun kurulmasıyla gerçekleşti, bu da Osmanlı Devleti’nin mutlak monarşiden meşruti monarşiye geçişine işaret etti. Bu sayede Müslüman halk, 1876-1877’de genel seçimlerle tanışmış oldu.²

Mithat Paşa önderliğinde bir komisyon oluşturulmuş bu komisyon, Meclis-i Mebusanın açılması için yedi maddelik bir seçim yönergesi hazırlamıştı. 17 Ekim 1876’da Padişah II. Abdülhamit’e sunulan³ bu geçici yasa, “Talimat-ı Muvakkate” hükümet kararı ve Padişah II. Abdülhamit’in onayı ile 28 Ekim 1876 Tarihinde yürürlüğe girdi.⁴ Talimat-ı Muvakkate’nin eyaletler için uygulanması kararlaştırıldığından dolayı İstanbul ve çevresi (İzmit dahil) özel bir seçim bölgesi olarak belirlenmiş ve bu bölge için “Beyanname” adı altında ayrı bir düzenleme yapılmıştı.⁵ Talimat-ı Muvakkate göre, 80’i Müslüman ve 50’si gayrimüslim olmak üzere toplamda 130 mebusun seçilmesine karar verilmişti.⁶ Ayrıca iki dereceli seçim sistemi benimsenmişti.⁷ Buna göre 25 yaşını doldurmuş olan her beş yüz Muntehib-i Evvel (birinci seçmen) bir kişi seçecek, seçilen kişi Muntehib-i San-i (ikinci seçmen) olacaktı.⁸ Muntehib-i Saniler, seçim bölgesinde kaç mebus çıkacaksa mebus adayları arasından kendi istedikleri adayın isimlerini yazarak oylarını kullanacaktı. En yüksek oyu alan adaylar, mebus olma hakkını elde edecekti.⁹

Muntehib-i Evvel olma hakkına sahip olanlar, Muntehib-i Sani olabilirlerdi. Seçim süreci bir gün içerisinde tamamlanamazsa, ertesi gün devam edilirdi. Ülke genelinde tek bir seçim günü belirlenmediği için, seçimlerin tamamlanması bir ya da iki ay sürebilmekteydi.¹⁰

¹ K. Olgun (2011). Türkiye’de Cumhuriyetin İlanından 1950’ye Genel Seçim Uygulamaları, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 27(79), 1.

² A. Kılınc (2020). *İtalyan İşgal Bölgelerinde Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*. (Yayımlanmış Doktora tezi). Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilecik, s. 1.

³ F. Demir, (2007). *Osmanlı Devleti’nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri 1908-1914*. İmge Kitabevi Yayınları, s. 30.

⁴ S. Toprak (2013). İlk Osmanlı Seçimleri ve Parlamentosu, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3(26), 171.

⁵ agm, s.171.

⁶ S. Akşin (1970). Birinci Meşrutiyet Meclis-i Mebusan. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 25(01), 19.

⁷ Bülent Tanör, age, s.153.

⁸ T. Niyazi Karaca (2023). *Milli Mücadele Yükselirken İşgal Dönemi Politikaları ve 1919 Seçimleri*, Timaş Yayınları, İstanbul, s.18.

⁹ A. Demirel, (2010). *İlk Meclisin Vekilleri. İletişim Yayınları*, İstanbul, s.39-40.

¹⁰ T. Çavdar (1987). “Muntehib-i Sani” den Seçmene. V Yayınları, s. 43.

Meclis-i Mebusan, Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra 1877'de açılmış aynı yıl 93 Harbi sebebiyle II. Abdülhamit tarafından feshedilmişti.¹¹ II. Abdülhamit yetkilerinin sınırlandırılmasını istemediği için 1908 yılına kadar seçimlerin yapılmasına izin vermedi. II. Meşrutiyetin ilan edilmesiyle 1908'de seçimler yapıldı. 1912 yılında tarihe Sopalı Seçimler olarak geçen genel seçimler gerçekleşti. 1914 yılında yapılan erken seçimler ile ülkedeki hâkim güç İttihat ve Terakki oldu.

30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi sonrasında Anadolu'da İtilaf Devletlerinin işgalleri başladı. Padişah Vahdettin, ülkenin içinde bulunduğu bu süreçte 22 Aralık 1918 tarihinde Meclis-i Mebusanı, dört ay sonra seçim yapılma şartıyla kapattı. 15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi Anadolu'da tepkiyle karşılandı. Özellikle işgali gerçekleştiren devletin Yunanistan olması ve bölgede kalıcı olacağı endişesi Karadeniz bölgesinin de benzer bir işgal tehlikesi altına girebileceği kaygılarını arttırdı.¹² Zira Trabzon ve çevresinde Yunanistan'ın "Pontus Rum Devletini" yeniden canlandırma hayali vardı. Ayrıca 1916-1918 yılları arasında Rus işgali altına girmiş ve bir daha benzer bir hadiseyi yaşamamak için çeşitli teşkilatlar kurulmuştu. Milli Mücadele yıllarında Trabzon ve çevresi Rum ve Ermeni çetelere karşı örgütlenerek¹³ 12 Şubat 1919 tarihinde Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetini kurdu.¹⁴

Bu çalışmada Trabzon, Gümüşhane ve Rize'de gerçekleşen Son Osmanlı Mebusan Meclis-i Seçimleri detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu inceleme sürecinde, yazılı eserlerin yanı sıra çeşitli belgeler de dikkate alınarak 1919 mebus seçimleri süreci değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme, bölgenin siyasi atmosferi, seçim hazırlıkları, aday belirleme süreci, seçimlerin gerçekleşme süreci ve sonuçları gibi önemli konuları kapsamaktadır.

¹¹ O. Akandere (2006). Damat Ferit Paşa Hükümetleri Döneminde Kuvay-ı Milliye Hareketine Yöneltilen İthamlar, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (16), 25.

¹² H. Selvi, (2000). *Milli Mücadelede Erzurum: 1918-1923*. Atatürk Araştırma Merkezi, s.22-23.

¹³ M. Budak (2004). Mütareke Döneminde İtilaf Devletlerinin Müdahaleleri (30 Ekim 1918- 15 Mayıs 1919). *İlmi Araştırmalar*, (5), 72.

¹⁴ C. Kemal, (2010). Mustafa Kemal'in Mondros Mütarekesi'ne Tepkisi. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (46), 388-389.

BİRİNCİ BÖLÜM

I. DÜNYA HARBİ'NDE OSMANLI DEVLETİ: MONDROS MÜTAREKESİ VE SONRASI

1. Birinci Dünya Harbi'nin Başlaması

I. Dünya Harbi, 28 Haziran 1914'te Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Veliiaht Prensi Franz Ferdinand ve eşinin Saraybosna'da bir Sırp milliyetçisi tarafından suikasta uğramasıyla başladı. Bu suikast, Bosna-Hersek üzerindeki egemenlik iddiaları nedeniyle zaten gergin olan Sırbistan ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu arasındaki ilişkileri daha da kötüleştirdi.¹⁵ Suikastın ardından, Avrupa'da belirgin bir siyasi bölünme meydana geldi.¹⁶ Bu durum, uluslararası ilişkilerde ciddi bir krize yol açtı. 28 Haziran 1914'te Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'a savaş ilan etmesiyle başlayan süreç, Rusya'nın Sırbistan'ı desteklemesi ve Almanya'nın Avusturya-Macaristan'ın yanında yer almasıyla, Avrupa'yı kısa sürede küresel bir savaşın eşiğine getirdi.¹⁷

28 Temmuz 1914'te Avusturya-Macaristan'ın Belgrad'ı bombalamasıyla başlayan savaş, Almanya, Rusya, Fransa ve İngiltere'nin de katılımıyla hızla genişledi. Rusya, Sırbistan'ı destekleyerek 31 Temmuz 1914'te Avusturya-Macaristan'a savaş ilan etti. Bu gelişmeleri takiben, İttifak ve İtilaf Devletleri arasında karşılıklı savaş ilanları yapıldı.¹⁸ 4 Ağustos 1914'te Almanya'nın Belçika'ya saldırması üzerine, İngiltere Almanya'ya karşı seferberlik ilan etti. Bu olay, savaşın üç farklı cephede birden başlamasına yol açtı.¹⁹ XX. yüzyılın başlarında I. Dünya Harbi, uluslararası ilişkiler ve küresel güç dengelerinin karmaşıklığı içinde bir dönüm noktası olarak ortaya çıkmış ve tüm ulusları derinden etkilemişti.²⁰

2. Birinci Dünya Harbi Öncesi Osmanlı Devleti

XIX. yüzyıla gelindiğinde, Osmanlı Devleti eski gücünü yitirmiş ve Avrupa devletleri arasında zayıf bir konuma düşmüştü. Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki gelişmelere karşı kayıtsız kalması, uluslararası alandaki etkinliğinin giderek azalmasına neden olmuştu.²¹ XVII.

¹⁵ F. Armaoğlu (2004). *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*. Alkım Yayınevi. s. 55.

¹⁶ B. Çınar (2014). Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Jeopolitiğinin Rolü. *Gazi Akademik Bakış*. 8(15), 40.

¹⁷ Fahir Armaoğlu, age, s.55-56.

¹⁸ K. Sarıçelik (2007). Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletleri'ne Karşı Anadolu'nun Akdeniz Kıyılarında Aldığı Bazı Tedbirler. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. (21), 174.

¹⁹ O. Sander (1989). *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*. İmge Kitabevi. s.355-356.

²⁰ İ. B. Özal (2018). *Kısa Birinci Dünya Savaşı Tarihi*. Timaş Yayınları. s.13-14.

²¹ F. Armaoğlu a.g.e. s.289-291.

yüzyıl sonlarında Batı'da yeni keşiflerin başlaması ve sanayileşme, Batılı Devletleri yeni arayışlara yöneltmiş ve hammadde teminiyle birlikte ürünlerini satacak pazar arayışına sürüklemişti. Bu dönemde üç kıtada toprakları bulunan Osmanlı Devleti, Batılı güçlerin ilgisini çekmişti.²² Osmanlı Devleti'nin iç dinamiklerindeki artan sıkıntılar ve Batılı devletlerle ilişkilerindeki gerilimler, Osmanlı'yı zor bir duruma sokmuştu.²³ XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin zayıflamasıyla birlikte, topraklarının paylaşılma meselesi Avrupa Devletlerinin gündemindeydi. İlerleyen süreçte Amerika Birleşik Devletleri'nin de katılımıyla, kamuoyunu etkilemek amacıyla anti-Türk propagandası yürütüldü.²⁴ I. Dünya Harbi sırasında ve sonrasında bu propaganda ile Osmanlı Devleti'nin uluslararası politikadaki konumunu zayıflatması ve Türk halkı hakkında olumsuz algılar oluşturması amaçlanmıştı.

Osmanlı Devleti'nin topraklarının paylaşımıyla ilgili dört önemli gizli antlaşma imzalanmıştı. İlk antlaşma, Mart-Nisan 1915 tarihlerinde gerçekleşen İstanbul Anlaşması'dır. Bu anlaşmadan sadece birkaç gün sonra, İtalya ile yapılan Londra Anlaşması imzalanmıştı. Üçüncü antlaşma ise, 1916'da Mayıs ayında İngiltere ve Fransa arasında imzalanan Sykes-Picot Anlaşması'dır. Son antlaşma ise, İtalya'nın Sykes-Picot Anlaşması'na itiraz etmesi sonucunda, 1917'de Nisan ayında imzalanan Saint Jean de Maurienne Anlaşması'dır.²⁵

Osmanlı Devleti, tarihindeki genişleme dönemlerinin aksine, artık topraklarını kaybetmekteydi. İç işlerini düzeltme ve reformları gerçekleştirme çabaları genellikle yetersiz ve ağır ilerlemekteydi.²⁶ Batı ile olan diplomatik ilişkilerini iyileştirme gayretlerine rağmen, toprak kayıplarını engelleyemediği bir dönemden geçmekteydi.²⁷ Devletin sonunu hazırlayan süreç, 1911'de İtalya'nın Trablusgarp'a saldırmasıyla başladı. Bunun ardından 1912-1913 Balkan Savaşları yaşandı.²⁸ Osmanlı Devleti, Balkan Savaşları'ndaki yenilgisinin ardından, ordusunu ve donanmasını modernize etme çalışmalarına ağırlık vermişti. Bu dönemde, Avrupa'da artan iki kutuplu durum karşısında, uluslararası alanda yalnızlıktan kurtulmak ve güvenliğini sağlamak amacıyla çeşitli ittifak arayışlarına girmişti.²⁹

²² R. Özdemir (1988). I. Dünya Savaşı Öncesinde Osmanlı Batı Mücadelesi. *Atatürk Yolu Dergisi*, 1(2), 154.

²³ Rıfat Özdemir, age, s.154.

²⁴ K. Beydilli (2010). "Şark Meselesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 38, s.353.

²⁵ İ. Köse (2019). I. Dünya Savaşı'nın İlk Gizli Anlaşması: İstanbul ve Boğazlar'ın Rus Çarlığı'na Bırakılması (Mart-Nisan 1915). *Bilig*, (89), 1.

²⁶ O. Örs (2013). Kuruluşundan Birinci Dünya Savaşına Kadar İttihat Ve Terakki Cemiyeti. *Atatürk Yolu Dergisi*. 13(51), 680.

²⁷ H. T. Güzel (2017). "Hasta Adam" Osmanlı Devleti Karşısında Başarılı Bir İtalyan Diplomasi Örneği: Trablusgarp Savaşı. *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 81.

²⁸ A. Gözcü (2016). I. Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti'nin Gündelik Hayatından Kesitler. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*. 16(32), 136.

²⁹ F. Armaoğlu, a.g.e. s. 58.

3. Osmanlı Devleti'nin Savaşa Katılması

Osmanlı Hükümeti, yaklaşan savaş tehdidinin farkındaydı ve bu çerçevede uluslararası destek arayışına yönelmişti.³⁰ İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1914-1918 yılları arasında, ülkenin tüm kurumları üzerinde etkili olmuş ve savaş siyasetinin belirlenmesi ve uygulanmasında önemli bir rol oynamıştı.³¹

Devlet, başlangıçta savaşa hazırlanacak güce sahip olmadığı için tarafsız kalmayı tercih etmişti.³² Diğer devletler için, Osmanlı Devleti'nin tarafsız kalması, savaşın daha sınırlı bir çevrede kalmasına imkân sağlayacak bir durum olarak görülüyordu.³³ Osmanlı halkı, var olan yoksulluk ve açlık gibi zorluklarla mücadele ediyordu. Savaşın başlaması, geleceğe dair büyük belirsizliklerin yaşandığı bir dönemi beraberinde getirdiği için toplumda endişe ve belirsizlikler arttı.³⁴ Osmanlı Hükümeti, tarafsızlık politikasının uygulanabilir olmamasından dolayı müttefik arayışına yönelmişti.³⁵ Bu arayış, devletin yalnızlık politikasından çıkarak uluslararası alanda daha etkin bir konum elde etme amacıyla stratejik bir yaklaşım geliştirmeye çalıştığını ve yer edinme gayretinde olduğunu göstermektedir.

Osmanlı Devleti'nin Londra Büyükelçisi, 1 Haziran 1913'te İngiltere'ye ittifak teklifinde bulunmuş ancak bir sonuç alamamıştı. Ardından Rusya'ya ittifak teklifi edilmiş, fakat sonuç değişmemişti. Fransa ile görüşmeler devam ederken Osmanlı Devleti, Bulgaristan ve Yunanistan'a ittifak talebinde bulunmuş, fakat bu tekliflere olumlu bir yanıt gelmemişti.³⁶ Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletleriyle ittifak kurma girişimleri her defasında geri çevrilmişti.³⁷ Almanya ise savaşın daha geniş bir alana yayılması ve cephe yükünün hafiflemesi amacıyla Osmanlı Devleti'nin, İttifak Devletleri'nin safında yer alması için yoğun bir çaba sarf ediyordu.³⁸ Bunun sonucunda, iki devlet arasındaki ilişkiler güçlenmiş ve

³⁰ M. H. Sur (2021). Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Osmanlı Devleti'nin Dış Politikasını Belirleyen Bazı Şartlar. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1), 238.

³¹ Ş. Hanoğlu (2001). "İttihat ve Terakki Cemiyeti". *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 28, s.483.

³² Y. Canatan (2022). I. Dünya Savaşı Dönemlerinde Şark Meselesinin Uygulanması. *International Journal Of Social, Humanities And Administrative Sciences*, 8(50), 447.

³³ A. Kaşığıuşun (2009). Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na Girmeden Önceki İttifak Arayışları. *History Studies*, 1(1), 329.

³⁴ L. Arslan. (2022). Birinci Dünya Savaşı'nda İttihat ve Terakki Hükümeti'nin Aldığı İktisadi Tedbirler ve Uygulamalar: Savaş Ekonomisi Ekseninde Bir Değerlendirme. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(4), 2328.

³⁵ Y. Canatan, a.g.m. s.447.

³⁶ R. Arıkan (2016). I. Dünya Savaşı'nda Marne Cephesi ve Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girişi. *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 3.

³⁷ K. Sarıçelik a.g.m. s. 74.

³⁸ M. Biçici (2014). Hatıratlarla Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşına Girişi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(3), 704-705.

Almanya'nın etkisi artmıştı. Askeri, siyasi ve ekonomik ilişkiler yoğunlaşmıştı.³⁹ Doğal olarak Osmanlı Devleti'nde Alman yanlısı eğilimler çoğalmıştı.⁴⁰ Almanya'nın Rusya'ya savaş ilan etmesinin ardından, 2 Ağustos 1914'te İstanbul'da, Osmanlı Devleti ile Almanya arasında gizli bir ittifak antlaşması imzalandı.⁴¹ Bu ittifak, Osmanlı Devleti'ne Rusya'ya karşı koruma sağlayacak bir müttefik bulma gerekliliği ortaya çıktığında hayati bir öneme sahipti. Böylece Osmanlı Devleti, giderek Almanya'nın etkisi altına girmiş ve savaşın bir tarafı haline gelmişti.⁴²

İngiliz donanması tarafından takip edilirken, Goeben ve Breslau adlı iki Alman savaş gemisinin Osmanlı sularına sığınması ve Osmanlı hükümeti tarafından kabul edilmesi, I. Dünya Harbi sırasında önemli bir gelişmeydi.⁴³ Tarafsızlık ilanına rağmen savaşta olan bir devlete ait zırhlı gemilerin Boğazlardan geçmesi ve Osmanlılar tarafından himaye edilmesi, uluslararası diplomatik bir krize yol açtı. Goeben ve Breslau gemileri, Osmanlı bayrağı altında faaliyet gösteriyor gibi görünse de, gerçekte tüm personel ve operasyonlar Almanlara aitti.⁴⁴ 29 Ekim 1914'te bu gemilerin Karadeniz'deki Rus limanlarını bombalanmasının sorumluluğu da doğal olarak Osmanlı Devleti'ne atfedilmişti. Böylece Osmanlı Devleti savaşa sürüklenmiş ve 30 Ekim 1914'te Büyük Harbe dahil olmuştu.⁴⁵ Nihayetinde Osmanlı Devleti 11 Kasım 1914'te İtilaf Devletlerine resmen savaş ilan ederek harbe katıldı.⁴⁶

4. Mondros Mütarekesi'nin İmzalanması ve Meclisin Feshedilmesi

1917'deki Bolşevik İhtilali, Rusya'da iç savaşın başlamasına yol açtı ve bu gelişme, İtilaf Devletlerinin askeri gücüne ciddi bir darbe vurarak İttifak Devletleri'ni umutlandırdı. Ancak Amerika Birleşik Devletleri'nin savaşa katılması, durumun seyrini değiştirdi.⁴⁷ Amerika'nın savaşa katılması, İtilaf Devletleri bakımından yalnızca maddi destek sağlamakla sınırlı kalmamış, aynı zamanda askeri anlamda da önemli bir güç kaynağı olmuştu.⁴⁸

1918 yılına gelindiğinde harp, İttifak Devletleri için hiç de iç açıcı değildi.⁴⁹ Nitekim İttifak Devletleri cephesinde yer alan Bulgaristan'ın savaştan çekilmesi Avrupa cephesinde

³⁹ C. Reyhan (2005). Türk-Alman İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı (1878-1914). *Bellekten*, 69(254), 217.

⁴⁰ Y. Canatan, a.g.m. 447.

⁴¹ E. Kuran (1992). "Birinci Dünya Savaşı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.6, s.197.

⁴² K. Sarıçelik, a.g.m. 175.

⁴³ E. Kuran, a.g.m. s.197.

⁴⁴ S. Akşin (2017). *Jön Türkler ve İttihat ve Terrakki. İmge Kitabevi Yayınları*, s.81.

⁴⁵ Ercüment Kuran, agm, s.197.

⁴⁶ Sina Akşin, age, s.424.

⁴⁷ C. Öztürk (2020). "Mondros Mütarekesi". *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 30, s. 271.

⁴⁸ O. Sander, a.g.e. s.386.

⁴⁹ C. Öztürk, a.g.m. s. 271.

ciddi çözümlere neden oldu.⁵⁰ 29 Eylül 1918’de Bulgaristan’ın savaştan çekilmesi, Almanya ile Osmanlı Devleti arasındaki kara bağlantısının kesilmesi ve Osmanlı Devleti’ne gelecek yardımların durması gibi nedenlerle ordu için ciddi zorluklar doğurdu.⁵¹ 5 Ekim 1918’de İttihat ve Terakki yöneticileri, durumun ciddiyetini anlayarak İtilaf Devletleri’ne antlaşma talebinde bulundu, ancak olumsuz yanıt aldı. Bunun üzerine, 7 Ekim 1918’de Talat Paşa hükümeti istifa etti.⁵² Talat Paşa’nın istifasının ardından hükümeti kurma görevi Ahmet İzzet Paşa’ya verildi. Ahmet İzzet Paşa, hükümeti oluşturduktan sonra İtilaf Devletleri ile müzakere sürecine başladı.⁵³ Fransa’nın itirazlarına karşın, Osmanlı Devleti, İngiliz Amiral Calthorpe ile İtilaf Devletleri arasında mütareke görüşmeleri için temas kurmuştu. Osmanlı Hükümeti, bu görüşmeleri Bahriye Nazırı Rauf (Orbay), Reşat (Hikmet), Yarbay Sadullah ve Sekreter Ali (Türkgeldi) delegeleri aracılığıyla gerçekleştirmişti.⁵⁴ Görüşmelerin sonucunda, 30 Ekim 1918 tarihinde Limni Adasının Mondros Limanı’nda, Osmanlı Devleti’ni temsilen Rauf Bey başkanlığındaki heyet ile İtilaf Devletlerini temsil eden İngiliz Amiral Calthorpe arasında Mondros Mütarekesi imzalandı.⁵⁵ Böylece savaş Osmanlı Devleti için son bulmuş oluyordu.

Mondros Mütarekesi’nin imzalanma sürecinde, İstanbul Hükümeti oldukça umutlu bir tutum sergilemişti. Rauf Bey’in basına yaptığı açıklamalarda, devletin bağımsızlığının ve saltanatın hukuki statüsünün tam anlamıyla korunduğunu vurgulaması, hükümetin mütarekeyi olumlu bir adım olarak gördüğünü göstermektedir.⁵⁶ Ancak, mütarekenin imzalanması, Osmanlı Devleti’nin Orta Doğu, Arap Yarımadası ve Kafkaslardaki haklarından vazgeçtiği anlamını taşımaktaydı.⁵⁷

Mondros Mütarekesi’nin ağır şartları arasında öne çıkan en önemli maddeler hiç şüphesiz 7. ve 24. maddelerdi. 7. Maddeye göre, İtilaf Devletleri, güvenliklerinin tehdit altında olduğunu düşündükleri durumlarda herhangi bir stratejik bölgeyi işgal edebileceklerdi. 24. madde ise Doğu Anadolu vilayetlerinde (Erzurum, Sivas, Elâzığ, Van, Bitlis ve Diyarbakır) bir isyan çıkması halinde işgal hakkına sahip olacaklarına dair bir hüküm

⁵⁰ T. Bilgin (2015). *Milli Mücadele Döneminde Bilecik*. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Yayınları, s.27.

⁵¹ İ. B. Özal, a.g.e. s.411.

⁵² T. Bilgin (2022). Kastamonu Sancağında 1919 Seçimleri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (74), 27.

⁵³ A. Kılınç, a.g.t. s. 15.

⁵⁴ İ. B. Özal, a.g.e. s.412.

⁵⁵ T. Bilgin, a.g.m. s. 27.

⁵⁶ S. Akşin, a.g.e. s. 46.

⁵⁷ H. Selvi, a.g.e. s.22-23.

içermekteydi.⁵⁸ Mondros Mütarekesi, İtilaf Devletlerine stratejik öneme sahip bölgeleri işgal etme hakkı tanımaktaydı.⁵⁹

Mondros Mütarekesi'nin imzalanması, gayrimüslimler arasında büyük bir umut ve sevinç atmosferi oluşturdu. Özellikle İstanbul'daki Rum halkı, İtilaf Devletleri'nin donanmalarının Boğazlara gelmesini arzuluyordu. Bu durumu, 2 Kasım'da İkdam gazetesi şu sözlerle aktarmıştı: *"Bu memlekette doğup büyümüş, ecdatları burada yaşamış olanların vatanın felaketiyle bu kadar eğlenmeleri yürekleri kan ağlatacak bir manzara idi..."*⁶⁰ Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra, İtilaf Devletleri planlarını uygulamaya başladı. 8 Kasım 1918'de İngilizler Musul'u işgal etti. Fransız Tugayının İstanbul'a gelmesiyle birlikte, 4 Yunan gemisi dâhil olmak üzere 55 gemiden oluşan İtilaf Devletleri donanması 13 Kasım 1918 tarihinde İstanbul limanına demirledi.⁶¹ Yaşanan bu gelişmeler, Ahmet İzzet Paşa kabinesini yoğun eleştirilerin odağı haline getirerek istifaya zorladı.⁶² Ahmet İzzet Paşa, istifasıyla ilgili olarak şunları belirtmişti: *"Cuma günü istifa mektubumuzu sunmaya zorlayarak vatani görevimizi yerine getirmekten mahrum etmişlerdir."*⁶³ Ahmet İzzet Paşa'nın istifasını takiben, Padişah Vahdettin hükümeti kurma görevini Tefik Paşa'ya verdi.⁶⁴

Aralık ayının başlarında, kamuoyunda Meclis'in kapatılmasıyla ilgili yazılar artmıştı. Gazetelerde yer alan haberlere göre, Padişah ve hükümet, Meclis'in faaliyetlerinden memnun değildi ve bu durum, Meclis'in geleceği konusunda belirsizlik yaratıyordu.⁶⁵ İtilaf ordularının Anadolu'daki işgalinin genişlemesi ve Padişah Vahdettin üzerindeki artan baskılar neticesinde Padişah, ülkenin içinde bulunduğu zor koşulları gerekçe göstererek, seçimlerin dört ay sonra yapılması şartıyla 21 Aralık 1918'de Meclis'i feshetti.⁶⁶

⁵⁸ L. Arslan (2023). Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan Mudanya Mütarekesi'ne Türk Siyasal Egemenlik Mücadelesi, *Bengi Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, (1), 42.

⁵⁹ T. Başak (2018). Mondros Mütarekesi Görüşmelerine İlişkin İngiliz Kayıtları ve Görüşmelerle İlgili Değerlendirmeler, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (18), 7.

⁶⁰ N. Kılavuz (2012). Mondros'tan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılışına Kadar Milli Mücadele'nin Siyasal Gelişimi, *EKEV Akademi Dergisi*, 16(51), 62.

⁶¹ M. T. Gökbilgin (2020). *Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisi'nin Açılışına*. Kronik Kitap, s.4.

⁶² H. Güngör (2021). Ahmet İzzet Paşa Kabinesinin İstifasının İstanbul Basınındaki Akisleri. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 11(2), 670.

⁶³ A. İzzet Paşa (2017). *Feryadım İstiklal Harbi'nin Gerçekleri c.I*. Süheyl İzzet Furgaç(Ed.), Yüksel Kanar(Ed.), Timaş Yayınları, s.47.

⁶⁴ S. Akşin (2019). *Kısa Türkiye Tarihi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s.120.

⁶⁵ M. T. Gökbilgin, a.g.e s.20.

⁶⁶A. Kılınç, a.g.t. s. 17.

İKİNCİ BÖLÜM

MİLLİ BİRLİK VE İSTİKLAL HAREKETİNİN TEMELLERİ

1. Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a Gelmesi

1914 yılında I. Dünya Harbi sırasında Sofya'da bulunan Mustafa Kemal Paşa, İtilaf donanmalarının Çanakkale Cephesine yapacağı saldırı öncesinde 19. Tümen Komutanı olarak görevlendirildi. Mustafa Kemal Paşa, Gelibolu Yarımadası'ndaki çatışmalarda kahramanca mücadele etti ve Anafartalar Zaferi'nde önemli bir rol oynadı. Bu zafer, onun cesaret ve liderlik vasıflarıyla öne çıkmasını sağladı.⁶⁷ Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasını takiben, Yıldırım Orduları Grup Komutanı olan Mustafa Kemal Paşa, mütareke şartları gereğince 13 Kasım 1918 tarihinde İstanbul'a dönmüştü.⁶⁸

Mondros Mütarekesi'nin imzalanması, başlangıçta İstanbul Hükümeti tarafından olumlu bir şekilde karşılanmasına rağmen, Mustafa Kemal Paşa, Harbiye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta, Kilikya, Toros Tünelleri ve Suriye sınırıyla ilgili hükümlerin yeterince açık olmadığını vurgulayarak, bu belirsizliklerin uygulamada sorunlara neden olabileceğine dikkat çekerek bir bakıma mütarekeye karşı çıkmıştı.⁶⁹ Bu nedenle Sadrazam Ahmet İzzet Paşa ile Mustafa Kemal Paşa arasında mütarekenin uygulanmasıyla ilgili anlaşmazlıklar vardı.⁷⁰ Mustafa Kemal Paşa, hükümetin bağımsızlık ve egemenliğini tamamen yitirdiğini düşünüyor ve bu şartların imzalanmasının ülkenin işgaline zemin hazırladığına inanıyordu.⁷¹

İstanbul'un işgal edildiği 13 Kasım günü, Anafartalar Kahramanı olarak tanınan Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'a gelmişti.⁷² İtilaf Devletlerinin Boğazı geçişine tanıklık eden Mustafa Kemal Paşa, gelecekteki gelişmeleri öngörerek “*Geldikleri gibi giderler*” ifadesini kullanmıştı.⁷³ Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da geçirdiği süre boyunca eski silah arkadaşlarıyla buluşmuş ve Mondros Mütarekesi'nin uygulanmasını yakından izlemişti. Ülkenin içinde bulunduğu zorlu durumun çözümü için kurtuluş yolları aramıştı.⁷⁴ Bu amaçla, Ahmet İzzet Paşa liderliğinde yeni bir hükümet oluşturma çabalarına girişmiş ancak bu

⁶⁷ C. Kemal (2007). Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Musul Meselesi. *Atatürk Yolu Dergisi*, 10(40), 386.

⁶⁸ Z. Türkmen (2002). İstanbul'un İşgali ve İşgal Dönemindeki Uygulamalar (13 Kasım 1918-16 Mart 1920). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 18(53), 333.

⁶⁹ Ş. Turan (2020). “Mustafa Kemal Atatürk”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.31, s.313.

⁷⁰ E. S. Yalçın (1995). Mütareke Döneminde Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'daki Faaliyetleri (30 Ekim 1918-16 Mayıs 1919). *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 17(28), 182.

⁷¹ C. Mutlu (2019). Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun Havza'daki Faaliyetlerinin Milli Mücadele'deki Yeri. *Cedrus*, (7), 724.

⁷² T. Bilgin (2020). *Yüzcüncü Yılında Bilecik Mülakatı, Anadolu Yükselirken*, Bky Yayınları, s.29.

⁷³ Z. Türkmen, a.g.m. s. 333.

⁷⁴ C. Kemal, a.g.m. s. 388-389.

girişimi sonuçsuz kalmış, Padişah'ın desteklediği Tevfik Paşa Hükümeti kurulmuştu.⁷⁵ Mustafa Kemal Paşa, durumun kötüye gittiğinin farkındaydı ve İstanbul'da bulunduğu süre boyunca etkili bir müdahalenin olanaksız olduğunu anlamıştı. Şişli'deki evinde arkadaşlarıyla yaptığı toplantılarda, ülkenin içinde bulunduğu durumdan kurtuluş çaresinin Anadolu'da milli bir direniş başlatmak olduğuna karar vermişti.⁷⁶ Ali Fuat Paşa o günlerden şöyle bahsetmiştir: *“Bütün hadiseleri birer birer gözden geçirmiş ve şu neticeye varmıştık: galip devletlerin sözlerinde durmayacakları, emri vakilerle memleketimizi yer yer işgal edecekleri, mütarekenamenin bilhassa 7'nci maddesini diledikleri gibi ve kendi menfaatlerine göre tefsire tabi tutacaklarına dair Adana'da varmış olduğumuz müşterek kanaatte hiçbir değişiklik olmamış. ...Çıkar yegâne kurtuluş yolu, bir milli mukavemet hareketi yaratmaktı. Ordu ile millet el birliği yapmalı ve beraberce hareket etmeli idi.”*⁷⁷ Ayrıca, Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'ya geçmeye karar verdiği sırada İsmet Paşa'ya bir görüşme anında, *“Resmi bir görev üstlenmeden Anadolu'ya geçip halkı uyandırmak ve kurtuluş için en uygun bölge ve kolay yolun ne olduğunu”* sormuştu.⁷⁸ Anadolu'ya geçiş planları yaptığı dönemde, İtilaf Devletleri, Hükümete Anadolu'da düzenin sağlanması için baskı yapıyordu. Bu baskılar sonucunda Hükümet, ordu müfettişlikleri kurma kararı almıştı.⁷⁹ Bu karar, Mustafa Kemal Paşa'nın planlarını hayata geçirme olanağı sağladı. Mustafa Kemal Paşa, bu dönemde Anadolu'da milli direnişin örgütlenmesi için gerekli adımları atmaya hazırlanıyordu. Anadolu'nun milli mücadele için daha elverişli bir zemin sunduğuna inanan Mustafa Kemal Paşa, bu nedenle Anadolu'ya geçerek orada halkı uyandırıp milli direnişi başlatma fikrini benimsemişti.

2. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Çıkışı

İtilaf Devletlerinden cesaret alan gayrimüslimler, çetecilik faaliyetlerine başlamış ve yaşadıkları bölgelerde güvenlik sorunları ortaya çıkmıştı.⁸⁰ İngilizlerin teşvikiyle Karadeniz'deki Rumlar, Türklere karşı şiddeti artırırken, İngilizler bölgedeki asayiş sıkıntısını Türklere atfetmişlerdi. Sorunun çözülmemesi durumunda bölgeyi işgal edecekleri yönündeki

⁷⁵ O. Akandere (2002). Millî Mücadelenin Başlarında Mustafa Kemal Paşada Sine-İ Millet Düşüncesi İle Askerlikten İstifası Öncesi ve Sonrası Kendisine Gösterilen Bağlılıklar. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (11), 249.

⁷⁶ F. Belen (2020). *Türk Kurtuluş Savaşı*. Yeditepe Yayınevi, s.72.

⁷⁷ A. F. Cebesoy (2019). *Milli Mücadele Hatıraları*. Temel Yayınları, s.87-88.

⁷⁸ O. Akandere a.g.m. s. 251.

⁷⁹ H. Selvi, a.g.e. s.88.

⁸⁰ Y. Küçükler (2018). Mondros Mütarekesi Sonrası Süreçte Ermeni- Rum İddialarının Çakıştığı Bölge: Doğu Karadeniz Bölgesi. *100. Yılında Mondros Mütarekesi ve Karadeniz'de Milli Mücadele Uluslararası Sempozyumu*, s.816.

baskılarını sürdürmeleri neticesinde Hükümet, ordu müfettişliklerinin kurulmasına karar vermişti.⁸¹ Mustafa Kemal Paşa da Doğu Anadolu'daki III. Ordu Müfettişliği görevine atandı. Böylece Trabzon, Erzurum, Sivas, Van vilayetleri ile Erzincan ve Canik kazalarına gerekli emirleri verebilme yetkisini aldı.⁸² Mustafa Kemal Paşa, 16 Mayıs 1919'da sadece resmi bir görevi yerine getirmekle kalmayacak, aynı zamanda halkın içinden doğan bir mücadeleyi başlatma kararı ve amacıyla İstanbul'dan ayrılacak ve bu hedefe ulaşmak için 19 Mayıs'ta Samsun'a çıkacaktı.⁸³

Mustafa Kemal Paşa'nın III. Ordu Müfettişi olarak Samsun'a atanması, Milli Mücadele'nin seyrinde kritik bir dönüm noktası olarak kabul edilir. Bu atanmanın temel nedeni, Samsun'un stratejik konumu ve bölgede devam eden çetecilik faaliyetlerinin kontrol altına alınması ihtiyacıydı.⁸⁴ Mustafa Kemal Paşaya, Samsun ve çevresindeki Rum çetelerinin neden olduğu karışıklıkları önleme görevi verilmişti. Ayrıca bu görev kapsamında geniş yetkilerle donatılmıştı.⁸⁵ Sina Akşin'in belirttiğine göre, *“Mustafa Kemal için, sahip olduğu geniş yetkiler bile, sadece bir askeri müfettişlik göreviyle sınırlı kalmak tatmin edici olmayacaktı. Eğer Mustafa Kemal, bu müfettişlik görevini Anadolu'da siyasi faaliyetlerini sürdürmek amacıyla kullanmamayı düşünseydi, bu göreve katılmayı kabul etmeyebilirdi.”*⁸⁶ Mustafa Kemal Paşa, 16 Mayıs 1919'da 23 kişilik bir ordu müfettişliği heyetiyle birlikte İstanbul'dan ayrıldı.⁸⁷ Bu tarihi adımıyla ülkenin içinde bulunduğu durumu şu sözlerle yansıtmıştı: *“Osmanlı Devleti'nin dahil bulunduğu grup, Harbi Umumi'de mağlup olmuş, Osmanlı ordusu her tarafta zedelenmiş, şartları ağır bir mütarekename imzalanmış. Büyük Harbin uzun seneleri zarfında, millet yorgun ve fakir bir halde. Millet ve memleketi Harbi Umumi'ye sevk edenler, kendi hayatları endişesine düşerek, memleketten firar etmişler...”*⁸⁸

Mustafa Kemal Paşa, 19 Mayıs 1919 sabahı Samsun'a vardı. Bir gün sonrasında, bölgenin durumunu ve İzmir'in işgaline karşı halkın gösterdiği tepkiyi hükümete iki ayrı telgrafla aktardı.⁸⁹ 20 Mayıs'ta Sadrazam'a gönderdiği telgrafta, *“İzmir'in Yunan askerleri tarafından işgal edilmesi, doğrudan temas kurduğum milleti ve ordusu için içten yaralayıcı ve*

⁸¹ C. Kemal, a.g.m. s.389.

⁸² H. Selvi, a.g.e. s.88.

⁸³ O. Akandere a.g.m. s. 251.

⁸⁴ Y. Özüçetin (2004). Mili Mücadele İçerisinde “19 Mayıs 1919”. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(2), 68.

⁸⁵ H. Selvi, a.g.e. s.88.

⁸⁶ C. Kemal, a.g.m. 300.

⁸⁷ H. Selvi, a.g.e. s.89.

⁸⁸ Mustafa Kemal Atatürk (2015). *Nutuk*. Kaynak Yayınları, s.31.

⁸⁹ Ş. Turan, a.g.m. s. 314.

açıklanamaz bir acıya yol açmıştır” sözleriyle ne milletin ne de ordunun bu haksız saldırıyı kabul etmeyeceğini ifade etti.⁹⁰

Mustafa Kemal Paşa, bağımsızlık ateşini yakma fikrine sahipti ve bunu güvenli bir yerde gerçekleştirmek istiyordu. Bu nedenle, Samsun’un güvenli olmadığı düşüncesiyle, karargâhını Havza’ya taşımaya karar verdi.⁹¹ Havza’da yaklaşık on dokuz gün kalan Mustafa Kemal Paşa’nın buradaki en önemli faaliyeti 28 Mayıs 1919’da Havza Genelgesi’ni yayımlamak oldu.⁹² Havza Genelgesi’nde, İzmir ve diğer şehirlerin işgaliyle Türk halkının maruz kaldığı mezalimlere dikkat çekilerek, ülkenin gelecekte daha büyük tehlikelerle karşılaşabileceği vurgulandı.⁹³ Ardından, milli mücadele tarihinin ilk önemli adımını atmak üzere Amasya’ya doğru yola çıktı.⁹⁴ Mustafa Kemal Paşa, 22 Haziran 1919’da Amasya Tamimi’ni ilan ederek, Padişah ve hükümetine karşı milli bir duruş sergiledi.⁹⁵ Bu hareketinden sonra Hükümet, ısrarla geri dönmesi için çağrıda bulunmuş, ancak Mustafa Kemal Paşa bunu kabul etmemişti.⁹⁶ Amasya Tamimi, İstanbul Hükümeti tarafından olumsuz karşılandı ve İngilizlerin isteği doğrultusunda hükümet, Mustafa Kemal Paşa’nın tutuklanarak İstanbul’a gönderilmesi yönünde bir ferman çıkardı.⁹⁷ Bunun neticesinde 8 Temmuz 1919’da Mustafa Kemal Paşa istifa ederek “sine-i millete” dönme kararı aldığına dair bir beyanname yayımladı.⁹⁸

Amasya Tamimi, Türk Milli Mücadelesinin belirleyici bir dönüm noktasını oluşturur. 22 Haziran 1919’da yayımlanan bu bildiri, işgal altındaki Osmanlı topraklarında milli bir direniş hareketi başlatma çağrısını içermekteydi. Amasya Tamimi’nin ilanı ile birlikte Milli Mücadele’nin amaçları, gerekçeleri ve yöntemleri belirlenmiş ve bu çerçevede Sivas’ta bir kongrenin düzenlenmesine ve Temsil Heyeti’nin oluşturulmasına karar verilmişti.⁹⁹

⁹⁰ O. Akandere a.g.m. s. 253.

⁹¹ C. Mutlu, a.g.m. s. 737.

⁹² E. S. Yalçın (1999). Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Geçiş ve 19 Mayıs Ruhü. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 15(45), 847.

⁹³ O. Akandere a.g.m. s. 254.

⁹⁴ M. T. Gökbilgin, a.g.e s.85.

⁹⁵ S. Taşdemir (2005). Türkiye Cumhuriyetinin Doğum Belgesi: Amasya Tamimi. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 21(63), 1081.

⁹⁶ TİTE Arş. K: 19, B:48-1-3

⁹⁷ N. Altuncuoğlu (2019). Arşiv Belgeleri Işığında Mustafa Kemal Paşa’nın Askerlikten İstifa Süreci. *Journal of Universal History Studies*, 2(1), 69.

⁹⁸ Beyanname için bkz. TİTE Arş. K: 18, B:80-1; TİTE Arş. K: 16, B:62-1

⁹⁹A. Kılınç, a.g.t. s. 46.

3. Erzurum Kongresi'nin Toplanması

İstanbul Hükümeti'nin Anadolu'daki işgallere sessiz kalması, Türk toplumu içinde ciddi bir rahatsızlık ve endişe uyandırmıştı.¹⁰⁰ İzmir'in 15 Mayıs 1919'da işgal edilmesiyle birlikte, bu endişeler iyiden iyiye artmıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın Karadeniz'in doğu kıyılarına yapılacak bir çıkarma ile ilgili telgrafı, bölgede tedirginliğin artmasına sebep oldu.¹⁰¹ İtilaf Devletleri'nin planları arasında, Trabzon'un özel bir konumu bulunmaktaydı. Bu planlar, Ermeni ve Rum nüfusu destekleyip Türk ve Müslüman nüfusun varlığını göz ardı ederek, Büyük Ermenistan ve Pontus'un kurulmasını hedeflemekteydi. Bölge halkı, hükümetten ve valilikten yeterli destek alamadığı için bölgesel direnişlere başvurmuştu.¹⁰²

1919 yılının Ocak ve Şubat aylarında İstanbul'da, Doğu illeriyle ilgili Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kuruldu. Bu cemiyet, özellikle Ermeni ve Rum tehdidine karşı önlem almak amacıyla Erzurum'da bir kongre düzenlenmesine karar vermişti.¹⁰³ 10 Temmuz 1919'da kongrenin toplanması kararlaştırıldı.¹⁰⁴ 10 Temmuz'da gerçekleşmesi planlanan kongrenin açılış tarihi ertelendi ve bu süre zarfında, kongrenin toplanabilmesi için delegelerin hızla Erzurum'a ulaşmaları istendi.¹⁰⁵ 10 Temmuz'da gerçekleşmesi planlanan kongrenin açılış tarihi, delegelerin Erzurum'a zamanında ulaşamaması nedeniyle ertelenmiş ve kongrenin toplantı tarihi 23 Temmuz 1919 olarak belirlenmişti.

Erzurum Kongresi'ne Trabzon'dan katılan delegeler şu isimlerden oluşmaktaydı: Ordu'dan Hasan Efendi, Giresun'dan Dr. Ali Naci (Duyduk), İbrahim Hamdi, Tirebolu'dan Yusuf Ziya, Vakfıkebir'den Giresun İdadisi Müdürü Abdullah Hasib, Akçaabat'tan Serdarzade Hasan Efendi, Trabzon'dan Abanoszade Hüseyin, Servet Bey, Eyübzade İzzet Efendi, Sürmene'den Kulaçzade Ahmet Efendi, Ömer Fevzi ve Of'tan Müftü Hafız Yunus Efendi.¹⁰⁶ Rize'den ise Saday-ı Millet Gazetesi'nin sahibi Hemşinli Hoca Necati Efendi ve dava vekili Abaza Hakkı Efendi katılmıştı.¹⁰⁷ Gümüşhane'den de Kadirbeyzade Zeki Bey, Seyran'dan Müftü Hasan Efendi ve Kelkit'ten Müftü Osman Efendi, katılmıştı.¹⁰⁸

¹⁰⁰ T. N. Karaca (2004). *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*. Türk Tarih Kurumu, s. 137.

¹⁰¹ M. Sarıkaya (2004). *Milli Mücadele Döneminde Rize*. Atatürk Araştırma Merkezi, s.132.

¹⁰² R. Doğanay (2017). *Milli Mücadele'de Karadeniz (1919-1922)*. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, s.298.

¹⁰³ A. Kılınç, a.g.t. s. 47.

¹⁰⁴ M. Goloğlu (2008). *Erzurum Kongresi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s.62.

¹⁰⁵ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:4, G:76, B:76 (1:9).

¹⁰⁶ H. Selvi (2019). Dönemin Anıları Işığında Erzurum Kongresi Neden ve Nasıl Toplandı?. M. Küçükçukurlu & N. Ürkmez & U. Akbulut (Ed.). *100. Yılında Erzurum Kongresi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, s. 441.

¹⁰⁷ M. Sarıkaya (2022). Erzurum Kongresi'nde Rizeli Delegelerin Faaliyetleri. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 9(20), 267.

¹⁰⁸ M. Goloğlu, a.g.e. s. 200.

Trabzonlu delegeler, kongre öncesinde kendi aralarında toplantılar yaparak kongre başkanlığına kimin getirileceğini tartışmıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığına karşı çıkan Ömer Fevzi ve bazı delegeler, bu hareketin liderliğinin tek bir kişiye bağlı olmasını istemiyorlardı. Ancak, Mustafa Kemal Paşa dışında bir başkan adayı da belirleyememişlerdi. İkinci başkanlık için ise Trabzon delegelerinden İzzet Bey ve Hüseyin Efendi aday gösterilmiş, fakat bu iki aday da kendi aralarında uzlaşma sağlayamamıştı.¹⁰⁹

Erzurum Kongresi, 23 Temmuz 1919'da toplandı. Trabzonlu Eyüzbade İzzet Efendi, kongrenin en yaşlı delegesi olarak açılış konuşmasını yapması gerekirken, Erzurumlulara olan dostluğunu göstermek amacıyla görevi Erzurumlu Hoca Raif Efendi'ye bıraktı.¹¹⁰ Kongrenin açılışının ardından, Hoca Raif Efendi tarafından yapılan konuşma ile kongrenin önemi vurgulandı. Bu konuşmanın ardından, Sürmene delegesi Ömer Fevzi Bey kongre başkanlığı seçiminin ertelenmesini önerirken, Trabzon delegesi Servet Bey ise seçimin hemen yapılması gerektiğini savundu. Bu öneri, Hoca Raif Efendi tarafından oylamaya sunuldu, ancak oy çokluğuyla reddedildi. Dolayısıyla seçim hemen gerçekleştirilmişti.¹¹¹ Oylama sonucunda Mustafa Kemal Paşa, 45 delegeden 38'inin oyunu alarak kongre Başkanlığı'na seçildi. Diğer adaylardan Hoca Raif Efendi 2 oy, Trabzon delegesi Servet Bey ise 1 oy almış, 4 oy ise boş kullanılmıştı.¹¹² İki başkan vekilliğinden birine Trabzonlu İzzet Bey, diğerine Erzurumlu Hoca Raif Efendi seçildi. Kâtiplik görevlerine Erzurum'un Karaköse delegesi Necati Bey ile Trabzon'un Vakfikebir delegesi Abdullah Hasib Efendi getirildi.¹¹³

Mustafa Kemal Paşa, Erzurum Kongresi'nde yaptığı konuşmada, İstanbul Hükümeti'nin işgallere karşı etkisiz kaldığını ve milletin güvenini kaybettiğini belirtmişti. Halkın kendi kaderini tayin etme hakkının altını çizen Mustafa Kemal Paşa, milli iradenin hâkim kılınmasının önemini vurgulamıştı. İstanbul Hükümeti'nin işgal altındaki Anadolu'yu koruyacak durumda olmadığı bundan dolayı milletin kendi kurtuluşunu kendisinin sağlaması gerektiği vurgulamıştı.¹¹⁴ Mustafa Kemal Paşa, Erzurum Kongresi'nde Mebusan Meclisi'nin önemine ilişkin görüşlerini de ifade etmişti. Paşa, milli iradenin tecellisi açısından Mebusan

¹⁰⁹ H. Selvi, a.g.b. s. 439.

¹¹⁰ Y. Çil (2005). *Erzurum Kongresi'ne Katılan Delegeler*. Atatürk Araştırma Merkezi, s.10.

¹¹¹ Ş. Ortak (2019). Sivas Delegesi Mehmed Fazlullah Moral'in Erzurum Kongresi Sürecindeki Faaliyetleri. M. Küçükuşurlu & N. Ürkmez & U. Akbulut (Ed.). *100. Yılında Erzurum Kongresi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, s. 194.

¹¹² V. Akın (2019). Millî Mücadele'ye Giden Yolda Erzurum ve Sivas Kongrelerinin Kemiyet ve Keyfiyet Bakımından Karşılaştırılması. M. Küçükuşurlu & N. Ürkmez & U. Akbulut (Ed.). *100. Yılında Erzurum Kongresi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, s. 119.

¹¹³ M. Goloğlu, a.g.e. s. 90.

¹¹⁴ C. Küçük (1995). "Erzurum Kongresi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 11, s.335.

Meclisi'nin en kısa sürede toplanmasının gerekliliğine vurgu yapmış ve meclisin açılmasının, ulusal bağımsızlık mücadelesinin meşruiyetini sağlama açısından bir dayanak teşkil edeceğini belirtmişti.¹¹⁵ Erzurum Kongresi, sadece askeri ve stratejik bir direniş planı değil, aynı zamanda siyasi bir bakış açısı sunarak, Mebusan Meclisi'nin yeniden toplanması ve etkili bir şekilde faaliyet göstermesi, milli mücadelenin başarısı için kritik bir adım olarak kabul edildi.

Erzurum Kongresi ile Doğu ve Kuzeydoğu bölgelerinde kurulmuş olan milli kuruluşlar, Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti çatısı altında bir araya getirildi. Böylece milli birlik adına önemli bir adım atılmış oldu.¹¹⁶ Cemiyetin adı ve milli mücadele hareketinin başlangıcı Doğu Bölgesi'ne dayanmasına rağmen, bu hareket aslında tüm Türk milletini kapsayan bir niteliğe sahipti.¹¹⁷

Kongrenin son toplantısında Temsil Heyeti seçimleri yapılmıştı. Erzurum valiliğine sunulan listede cemiyetin kurucu üyeliğine seçilenlerin isimleri şu şekilde sıralanmıştı:

“Mustafa Kemal Paşa

Rauf Bey

İzzet Bey

Servet Bey

Hoca Raif Efendi

Sadullah Efendi

Bekir Sami Bey

Ahmet Fevzi Efendi

Hacı Musa Bey”¹¹⁸

Kongrenin son oturumunda, Sürmene delegesi Ömer Fevzi Bey'in, Mebusan Meclisi'nin bir an önce toplanabilmesi için seçimlerin hızla yapılması önerisi kabul edilmişti. Bu doğrultuda vilayetlere ve Sadarete telgraflar gönderilmesi kararı alındı.¹¹⁹ Erzurum Kongresi, Türk milletinin bağımsızlık mücadelesinde önemli bir dönüm noktası olarak kabul

¹¹⁵ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:4, G:102, B:102 (1:14).

¹¹⁶ A. Kılınç, *a.g.t.* s. 47.

¹¹⁷ M. Goloğlu, *a.g.e.* s. 122.

¹¹⁸ C. Küçük, *a.g.m.* s. 337.

¹¹⁹ H. Selvi, *a.g.e.* s.116.

edilir; milli iradenin güçlü bir şekilde ifadesiyle geleceğe yön vermiş ve Türk ulusunun özgürlük mücadelesinde kritik bir adımını temsil etmiştir.¹²⁰

4. Sivas Kongresi'nin Düzenlenmesi

Mustafa Kemal Paşa, Amasya Tamiminde İstanbul Hükümeti'nin İtilaf Devletleri'nin etkisi altında olduğunu belirtmiş ve milletin bağımsızlığının ancak kendi iradesiyle korunabileceğini vurgulamıştı. Bu amaçla Sivas'ta milli bir kongrenin toplanması kararı da alınmıştı.¹²¹ Sivas Kongresi için her bölgeden milletin güvenini kazanmış üç delegenin seçilerek kongreye katılması kararlaştırılmıştı. Ancak, her bölgede seçimler gerçekleştirilemediği gibi, seçilen delegelerin çoğu da Sivas Kongresi'ne ulaşamamıştı.¹²² Öte yandan Samsun dışındaki Karadeniz sancakları temsilci göndermemişti. Temsil Heyeti'nde yer alan Trabzon temsilcileri ise Sivas'a gelmekten kaçınmışlardı.¹²³ Mustafa Kemal Paşa Erzurum Kongresi'nde Temsil Heyeti'ne seçilmiş olan Servet Bey ve İzzet Bey, kongre sonrasında muhalif bir tavır sergileyerek Mustafa Kemal'in Sivas Kongresi'ne katılma davetini kabul etmemişlerdi.¹²⁴

Sivas Valisi Reşit Paşa'nın endişelerine ve İstanbul Hükümeti'nin baskılarına rağmen 4 Eylül 1919'da kongre açıldı¹²⁵ ve Mustafa Kemal Paşa'nın, açılış konuşmasıyla Sivas Kongresi başladı.¹²⁶ Sivas Kongresi'nin temel amacı, Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin bölgesel amacını genel milli mücadele çerçevesine yayarak, bu cemiyetin niteliğini ve yetkilerini tüm ülkeyi kapsayacak şekilde genişleterek milli birlik ve beraberlik oluşturmaktır.¹²⁷ Mustafa Kemal Paşa ve beraberindeki Milli Mücadele önderleri, Milli Mücadele'nin merkezileştirilmesi için çeşitli önlemler almışlardı. Bu çerçevede, Damat Ferit Paşa hükümetinin devrilmesi ve Milli Mücadele taraftarlarının yönetimde olduğu bir hükümetin kurulması hedeflenmişti. Bu amaç doğrultusunda, İstanbul ile olan iletişimin kesilmesi kararı da alınmıştı.¹²⁸

¹²⁰ Haluk Selvi, age, s.120.

¹²¹ A. Kılınç, a.g.t. s. 48.

¹²² H. Demiryürek (2018). Kütahya Sancağında 1919 Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(3), 522.

¹²³ V. Akın, a.g.b. s. 115.

¹²⁴ E. Aybars (1984). Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti ve Ali Sait Paşa Tahkik Heyeti. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 2(1), 165.

¹²⁵ Haluk Selvi, age, s.185

¹²⁶ M. Goloğlu (2017). *Sivas Kongresi-Milli Mücadele Tarihi II*. Türkiye İş Bankası Yayınları, s.73.

¹²⁷ M. Sarıkaya, a.g.e. s. 147-179.

¹²⁸ T. Bilgin, a.g.e. s. 65.

Trabzon delegeleri, alınan kararların Erzurum Kongresi'ne uygun olmadığını gerekçe göstererek sert bir şekilde eleştirdi.¹²⁹ Hiç şüphesiz bu muhalif tavır, Trabzon Valisi Mehmet Galip Bey'in İstanbul Hükümeti ile olan yakınlığının etkisiyle şekillenmişti.¹³⁰ Vali, İstanbul Hükümeti ile iletişimini sürdürürken, Mustafa Kemal Paşa'ya Trabzon ve çevresi hakkında yanlış bilgiler vererek her iki tarafı da etkilemeye çalışmıştı. Bu durum, Trabzon'da güvensizlik duygularının artmasına neden oldu.¹³¹

Mustafa Kemal Paşa, Temsil Heyeti Reisi olarak, Damat Ferit Paşa hükümetinin istifası amacıyla yayınladığı beyannamede; mevcut hükümetin, halk ile padişah arasında bir set oluşturarak, halkın padişaha erişimini engellediğini ifade etmiş ve İstanbul ile ilişkilerin kesilmesi kararını almıştı.¹³² Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden İstanbul'a gönderilen protesto telgraflarında da hükümete yönelik güvenin artık sarsıldığı dile getirilmişti.¹³³ Sivas Kongresi'nde alınan kararlar, Doğu vilayetlerinde olumlu bir tepkiyle karşılanmış ve bu kararların uygulanmasına hızla geçilmişti.¹³⁴ Eylül ayının sonuna gelindiğinde, neredeyse tüm Anadolu şehirleri, İstanbul ile olan iletişimi kesmişti.¹³⁵ Artan baskılar karşısında zor duruma düşen Damat Ferit Paşa, 1 Ekim 1919 tarihinde istifa etti.¹³⁶

Sivas Kongresi, milli mücadelenin başlatıldığı ve Türk milletinin ulusal egemenliğini savunma kararlılığının bir ifadesi olarak önemli bir dönüm noktasıdır. Kongre, İstanbul Hükümeti'nin İtilaf Devletleri'ne teslimiyetçi bir tavır sergilemesine tepki olarak düzenlenmişti. Bu kapsamda, kongre İstanbul ile olan ilişkileri keserek Anadolu'da milli mücadeleyi başlatmıştır. Sivas Kongresi, Türk milletinin geleceğini şekillendirme yolunda önemli bir rol oynamış ve alınan kararlarda milli iradenin gücü vurgulamıştı. Türk milletinin bağımsızlık mücadelesindeki kararlılığını gösteren kongre, ulusal egemenliğin önemini bir kez daha ortaya koymuştu.

¹²⁹ İ. Akbal (2008). *Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da Muhalefet*. Serander Yayınları, s.161.

¹³⁰ M. Sarıkaya, a.g.e. s. 149.

¹³¹ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:2, G:11, B:11 (1:11)

¹³² H. Demiryürek, a.g.m. s. 522-523.

¹³³ İ. Eğilmez (2006). *Hadisat Gazetesi'ne Göre Milli Mücadele'nin Başlangıç Devresi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, s.139.

¹³⁴ H. Selvi (2002). Sivas Kongresi ve Damad Ferid Hükümeti'nin İstifası. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 18(54), 866.

¹³⁵ H. Demiryürek, a.g.m. s 523.

¹³⁶ T. Bilgin, a.g.m. s. 333.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DOĞU KARADENİZ'İN SAVAŞ YILLARI

1. Doğu Karadeniz'in Stratejik Önemi

Trabzon, coğrafi konumu itibariyle zengin tarihi geçmişi olan ve hem ekonomik hem de idari açıdan önemli bir merkezdir.¹³⁷ Coğrafi konumu sebebiyle, Trabzon'un ele geçirilmesi, bölgenin Doğu Anadolu ile İran, Rusya, İstanbul ve hatta Avrupa arasındaki doğal kara ve deniz yollarının merkezi olması nedeniyle stratejik bir öneme sahipti.¹³⁸

Tarih boyunca Karadeniz, Akdeniz dünyasının ticaretinde önemli bir rol oynamıştı. Bu bölgelerdeki limanlar, ticaretin hayati merkezlerinden biri haline gelmiş ve Karadeniz'i Akdeniz'e bağlayan stratejik boğazlar, jeopolitik açıdan sürekli olarak önemlerini korumuştur. Bu limanlardan çıkan deniz yolları, İstanbul Boğazı'nın girişinde birleşerek, bölgenin ana ticaret rotasını oluşturmuştu.¹³⁹ Trabzon ve çevresi, jeopolitik konumuyla Rusya'nın genişleme hedeflerinin odak noktalarından biri olmuştu.¹⁴⁰

2. Doğu Karadeniz Bölgesinin İşgali

1914 yılında Almanya'ya ait Goeben ve Breslau savaş gemileri, İngiliz Donanması'nın takibinden kaçarak Osmanlı topraklarına sığınmıştı. Osmanlı Devleti, tarafsızlık politikası gereği bu gemileri Almanlardan satın almış ve Osmanlı Donanması'na katmıştı. Ancak, Alman mürettebat 29 Ekim 1914'te Rus kıyılarını bombalayınca, Rusya 2 Kasım 1914'te Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti.¹⁴¹ 17 Kasım 1914'te, Trabzon'un, Rus donanması tarafından bombalanması bölgedeki gerilimi ciddi şekilde artırdı.¹⁴² Dönemin tanıkları, Rus bombardımanı hakkında şu bilgileri aktarmıştı: *Filodan küçük boyda dört gemi ayrılmış, limana girmiştir. Veryansın ediyorlardı. Çarşıdan mahalle içlerinden kara dumanlar yükseliyordu. Öğleye doğru bombardıman hafifledi. Kasabaya çevrili birkaç namlunun ağzında ara sıra bir alev parlıyor, ardından sırttan sırtta yankılanarak uzaklaşan bir gürlüme oluyordu. Derken dört gemiden en küçüğü yük iskelesine yanaştı. Bir telaş*

¹³⁷ S. Özel (1991). *Milli Mücadelede Trabzon*. Türk Tarih Kurumu, s.1.

¹³⁸ S. Yasubuğa (2016). *Birinci Dünya Savaşı'nda Rusların Doğu Karadeniz'deki Askeri Faaliyetleri (1914-1917)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars, s.73.

¹³⁹ T. Eray Biber (2006). *Milli Mücadele Döneminde Doğu Karadeniz*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Fakültesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, s.8.

¹⁴⁰ S. Alşan (2015). *Türk Kayıtlarında Doğu Karadeniz'de Rus İşgali (1916-1918)*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, s.5.

¹⁴¹ E. Kuran, a.g.m. s.197.

¹⁴² M. A. Bal (2016). *Birinci Dünya Savaşı'nda Trabzon Araklı'da Yaşanan İşgal Olayları ve İşgal Acıları (1914-1918)*. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 15(30), 35.

başladı orada. Uzaktan askeri sivil seçemiyorduk. İnsanlar birer kara nokta gibiydi. Çarşının görebildiğimiz sokakları da kalabalıktı şimdi, konuşmalar vardı. Bunlar kimdi neler dönüyordu orada? Aradan bir süre geçti, bir haber yayıldı: Ruslar asker çıkarmışlar çarşıya. Evet, bize dek gelen haber gerçektir: Bunlar daha çok Ermeni kökenliydi. Polis karakolu yakmışlar, postanenin ve bankanın kasalarını kırmışlardı. Mağazaların kilitlerini kurşunlayarak açıyor, yanlarına sokulan kimseleri talana çağırıyorlardı. Bakkal, manifatura, hırdavat dükkânları yağma edildi.”¹⁴³

Rize'nin 8 Mart 1916'da Rus kuvvetlerince işgali, Batum'un batısındaki stratejik limanın ele geçirilmesiyle önemli bir dönüm noktası oldu ve Trabzon'un işgalini kolaylaştırdı.¹⁴⁴ Türk ordusunun karadaki kararlı direnişi, Rus donanmasının yoğun bombardımanına karşı savaşın seyrini değiştiremedi ve Karadeniz'in işgali kaçınılmaz hale geldi.¹⁴⁵ 18 Nisan 1916'da Rusların Trabzon'u işgali, şehrin 1461'de Osmanlı tarafından fethedilmesinden sonra ilk kez işgale uğramasıyla Doğu Karadeniz'de kritik bir dönem başlattı.¹⁴⁶ Rusların bölgeye ilerlemesi üzerine Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey görevini Ordu'dan sürdürmüş ve şehirden ayrılırken yönetimi Metropolit Hrisantos'a devretmişti. Hrisantos, Rus onayıyla çoğunluğu Rumlardan oluşan bir Belediye Meclisi kurdu. Trabzon'un düşmesinin ardından, Rus birlikleri 19 Temmuz 1916'da Gümüşhane'yi işgal ederek Karadeniz'deki hâkimiyetlerini pekiştirdi.¹⁴⁷

İşgal, bölge halkının evlerini terk etmesine yol açtı ve Doğu Karadeniz'de demografik, sosyal ve ekonomik yapıda derin izler bıraktı.¹⁴⁸ İki dönem milletvekilliği yapmış olan Sabri Özcan, o günlerle ilgili anılarını şu ifadelerle aktarmıştı: “*Yazın ortası bolluk bereket var ki, otlar, ekinler bel boyu. Meyveler hevenk hevenk... Ama dalda meyve, tarlada ekin, çayırda ot kimin umurunda! Rus geliyor çünkü! Herkes can kaygısına düşmüş.*”¹⁴⁹ Ermeni ve Rumlar, işgalci askerleri çeşitli törenlerle karşılamış ve desteklerini göstermişti.¹⁵⁰ Bu dönemde, Rum

¹⁴³ R. Çiçek (2014). Birinci Dünya Savaşında Ordu Kazası. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 17(17), 41.

¹⁴⁴ M. Sarıkaya, a.g.e. s. 37.

¹⁴⁵ M. A. Bal (2011). Trabzon'un Rus Donanması Bombardımanı Ve Bombardımanın Trabzon'a Etkileri (1914-1916). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 27(81), 564.

¹⁴⁶ H. Öksüz & V. Usta (2014). I. Dünya Savaşı Sırasında Rus Donanmasının Trabzon ve Çevresini Bombalaması. *Türkiyat Mecmuası*, 24(1), 49.

¹⁴⁷ U. Üçüncü (2016). Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Hilal-i Amber Cemiyeti'nin Gümüşhane Halkına Yardımları. *Karadeniz İnceleme Dergisi*, 11(21), 186.

¹⁴⁸ U. Üçüncü (2017). Milli Mücadele Yıllarında Gümüşhane'de İktisadi Hayat (1919-1924). *Anadolu İktisat Ve İşletme Dergisi*, 1(1), 66.

¹⁴⁹ C. Aşkın (2016). Birinci Dünya Savaşı Boyunca Gümüşhane ve Çevresinde Rus İşgali'nin Sosyal Yansıması. *Mavi Atlas*, (6), 116.

¹⁵⁰ M. Çapa (2021). Trabzon'da Rus İşgali ve Sonuçları, Veysel Usta (Ed.), *Doğu Karadeniz'de Rus İşgali ve Muhacirlik*, Serander Yayınları, Trabzon, s. 89.

çeteleri Müslüman köylere saldırarak sivilleri katletmiş, evleri yakıp yıkarak büyük bir yıkıma sebep olmuştu.¹⁵¹ Rus ordusu, Trabzon ve çevresindeki azınlıkların silahlı faaliyetlerine destek vermiş ve iş birliği içinde bulunmuştu. Karadeniz halkı, Rus ordusu ve Ermeni ile Rum çetelerine karşı direnirken, iki yıllık işgal süresince büyük sıkıntılar yaşamıştı. Bölge sakinleri, evlerinden ve topraklarından uzak kalarak açlık ve sefaletle mücadele etmek zorunda kaldı.¹⁵²

1916 yılında Rus ordusu, Doğu Karadeniz bölgesinde stratejik bir ilerleme kaydederek Artvin, Rize, Trabzon ve Giresun illerine kadar ulaştı. Bu ilerleyiş, 1917 yılına kadar devam etti.¹⁵³ Rusya'nın iç politik zorlukları I. Dünya Savaşı'nın son evrelerinde ciddi bir boyuta ulaştı. Bu koşullar 1917 Ekim Devrimi'ne zemin hazırlayarak Rusya'nın savaşta birçok cepheden çekilmesine yol açtı.¹⁵⁴ Rusların geri çekilirken Ermeni ve Rum çetelerine silah ve teçhizat bırakması, bölgedeki çatışmaların yoğunlaşmasına ve katliamların artmasına sebep oldu.¹⁵⁵ 18 Aralık 1918'de Osmanlı Devleti ile Rusya arasında Erzincan Mütarekesi imzalandı. Bu antlaşma ile Rusya, işgal ettiği bölgelerden çekilmeyi kabul etti. Türk birlikleri ise bu anlaşmanın ardından 28 Şubat 1918'de Trabzon'a girdi.¹⁵⁶ Türk ordusunun şehre girişiyle birlikte, işgal süresince yaşanan tahribat ve yıkımın boyutları da açıkça ortaya çıktı.¹⁵⁷ Osmanlı Hükümeti, Trabzon Vilayetinin güvenliğini sağlamak amacıyla idari yapıyı yeniden düzenledi. Buna göre Trabzon Vilayeti, Trabzon, Rize ve Gümüşhane olmak üzere üç sancaktan oluşacak şekilde yapılandırıldı. Trabzon Sancağına Ordu, Giresun, Tirebolu, Görele, Vakf-ı Kebir, Sürmene, Akçaabat, Of ve Cevizlik kazaları, Rize Sancağına Pazar ve Hopa kazaları, Gümüşhane Sancağına ise Ardasa, Kelkit ve Karaca kazaları bağlandı.¹⁵⁸

3. Mütareke Döneminde Doğu Karadeniz'in Durumu

30 Ekim 1918 tarihinde, Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında Mondros Mütarekesi imzalandı.¹⁵⁹ Rauf Bey başkanlığındaki Osmanlı heyeti, İstanbul Hükümeti ile mütarekenin maddelerini müzakere etmek üzere beklerken, İngiltere'nin baskısıyla

¹⁵¹ M. Goloğlu (2013). *Trabzon Tarihi (Fetihten Kurtuluşa Kadar)*. Serander Yayınları, s. 228.

¹⁵² R. Doğanay, a.g.e. s. 298-299.

¹⁵³ C. Aşkın, a.g.e. s.116.

¹⁵⁴ S. Alşan (2014). Doğu Karadeniz'de Rus Çekilişi Sırasında Ermeni Faaliyetleri (1916-1918). *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 17(17), 173.

¹⁵⁵ İ. S. Kalkavanoğlu (2011). *Milli Mücadele Hatıralarım*. Kaktüs Yayınları, s. 131-132.

¹⁵⁶ B. Daver (1989). Trabzon Tarihine Bakışlar. *Türk Kültürü Araştırmaları*, (27). 58.

¹⁵⁷ U. Üçüncü, a.g.m. s.67.

¹⁵⁸ S. Ural (2010). Mütareke Döneminde Trabzon Vilayeti'nin Sosyal ve Ekonomik Durumunu Düzeltmeye Yönelik Çalışmalar. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 14(32). 272.

¹⁵⁹ R. Doğanay, a.g.e. s. 24.

İstanbul'dan gelecek cevabı beklemeden mütareke imzalandı.¹⁶⁰ Mondros Mütarekesi, Boğazlar ve Karadeniz'in kontrolünde önemli bir rol oynayan ve Osmanlı Devleti'nin egemenliğini zayıflatan maddeler içeriyordu. Özellikle Boğazlar ve Karadeniz'in güvenliği için Çanakkale ve Karadeniz kıyılarının işgal edilmesini öngören birinci madde belirgin bir şekilde bu durumu ortaya koymaktaydı.¹⁶¹ Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından, Doğu Karadeniz limanlarının kontrolü, İnebolu'dan Trabzon'a kadar olan bölgeler İngilizlerin kontrolüne geçti.¹⁶² 9 Aralık 1918 tarihinde Trabzon Limanı'na gelen İngiliz torpido botu, bölgedeki işlerle ilgilenmesi için bir teğmen görevlendirdi. İtilaf Devletleri'nin bu adımı, Rum ve Ermeniler arasında umutları da artırmıştı.¹⁶³

Trabzon Mebusu Hafız Mehmet Bey, mütareke şartlarındaki haksızlıkları vurgulayarak hükümeti eleştiren bir konuşma gerçekleştirmişti Mehmet Bey konuşmasında: *“Mütarekenin uygulanmasında bu kadar kolaylık sağlayan hükümet, yarın barış masasında acaba ne kadar haklarıma sahip çıkabilecektir? Hükümetler mağlup olurlar fakat vatanın müdafaası sonucunda bir millet ölse bile namusu ile şerefi ile ölür”*¹⁶⁴ diyecekti.

Mütarekenin imzalanmasının ardından, İstanbul hükümeti, İtilaf Devletlerinin baskısıyla Karadeniz bölgesindeki İttihatçılara karşı özel mahkemeler kurdu. Trabzon'da Ermeni Tehcirinin sorumlusu olarak görülen eski Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey ve İttihat ve Terakki temsilcisi Nail Bey gibi kişiler yargılandı. Nail Bey, 26 Mart'ta başlayan dava neticesinde idam edildi.¹⁶⁵

İtilaf Devletleri himayesindeki Rum ve Ermeniler, Batı'nın Türk topraklarını paylaşma stratejisi çerçevesinde bölgede çeşitli karışıklıklara neden olmuş ve yerel halka karşı zulüm uygulamaktaydı.¹⁶⁶ Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta Rum çetelerinin işlediği suçları şu şekilde açıklamıştı: *“Çetelerin çalışma bölgeleri biribirinden ayrılmıştı. Pontus eşkiyasının kuvveti başlangıçta 6.000-7.000 silahlı idi. Daha sonra her taraftan katılanlarla 25.000'e yaklaştı. Bu kuvvet yeterli küçük birliklere ayrılarak çeşitli yerlerde barınıyordu. Pontus çetelerinin bütün işleri, İslam köylerini yakmak, Müslüman halka karşı akıl ve hayale sığmaz zulümler yapmak, cinayetler işlemek gibi kan içici bir sürünün yaptıklarından başka bir şey değildi.”*¹⁶⁷

¹⁶⁰ A. Kılınç, a.g.t. s. 16.

¹⁶¹ R. Doğanay, a.g.e. s. 24.

¹⁶² İ. Akbal, a.g.e. s. 73.

¹⁶³ M. Sarıkaya, a.g.e. s. 50.

¹⁶⁴ İ. Akbal, a.g.e. s. 74.

¹⁶⁵ Y. Küçüker, a.g.b. s. 16.

¹⁶⁶ Hadiye Yılmaz, age, s.39.

¹⁶⁷ Mustafa Kemal, Nutuk, s.240.

Rumlar, davalarına destek sağlayabilmek için özellikle nüfus verilerini kullanarak propaganda yapmaktaydı. Zira Trabzon ve çevresindeki nüfusla ilgili yanıltıcı bilgiler vererek, Hıristiyan kamuoyunu kendi lehlerine çekmeye çalışıyorlardı.¹⁶⁸ Bu doğrultuda, Fener Patrikhanesi ve Yunanistan, Doğu Karadeniz bölgesindeki Rum nüfusunu artırmak için göçü teşvik etmişti.¹⁶⁹ Rumlar, Trabzon'daki nüfus yoğunluğunu artırarak, Wilson İlkeleri doğrultusunda azınlıkların çoğunluğunu oluşturduğu bölgelerde bağımsız bir devlet kurma amacını gerçekleştirmeyi hedefliyordu.¹⁷⁰ Mütareke döneminde, Ermeniler Ermenistan devletinin kurulması için çaba gösteriyor ve Fransızların desteğiyle Trabzon'un kendilerine bırakılmasını umuyordu. Bu süreçte, kendi hedeflerinin gerçekleşebileceğine inanan Ermeniler, bölgedeki Türk nüfusunu azaltmak amacıyla köylere ve kasabalara saldırılar düzenliyordu. Benzer şekilde Rumlar gibi, Ermeniler de nüfus üstünlüğünün kendilerinde olduğunu iddia ederek bölgenin kendilerine bırakılması için çeşitli yöntemler kullanıyordu.¹⁷¹

Paris Barış Konferansı'nın hazırlık aşamasında, İtilaf Devletleri Doğu Anadolu'daki Giresun, Sivas ve Mersin bölgelerinin Ermenilere devredilmesi planını değerlendirirken, Trabzon'un stratejik önemi dikkate alınarak bu bölgenin de bu plana dâhil edilmesi kararlaştırıldı.¹⁷² 18 Ocak 1919'da Paris Barış Konferansı'nda, Osmanlı Devleti'nde yaşayan azınlıklar, temsilciler göndererek Osmanlı topraklarının bölünmesi ve kendi bağımsızlıklarını ilan etmek amacıyla çaba sarf ettiler.¹⁷³

Paris Barış Konferansı'nda, Bogos Nubar, Türklerin 1915'ten itibaren Ermenilere yönelik zulmettiğini ve göçe zorladıklarını ifade etmişti. Ayrıca, Osmanlı ordusuna karşı savaştıklarını belirterek, İtilaf Devletleri'nden vermiş oldukları hizmetin karşılığını istemişti.¹⁷⁴ Trabzon vilayetinde talepleri olan diğer bir gayrimüslim topluluk olan Rumların isteği ise; Rus sınırından Sinop'un batısına kadar uzanan kıyı bölgesinde bir Pontus Rum Devletinin kurulmasıydı.¹⁷⁵ Rumlar, bölgede çoğunluk oluşturmadıkları için toprak talepleri güçlü bir zemin bulamamıştı. Orta Anadolu ve Karadeniz çevresindeki Rum nüfusunun

¹⁶⁸ A. Saydam (1990). Kurtuluş Savaşı'nda Trabzon'a Yönelik Ermeni-Rum Tehdidi. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 6(17), 425.

¹⁶⁹ U. Üçüncü (2017). Milli Mücadele Yıllarında Gümüşhane'de Rumlar ve Pontus Hareketi. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, (23). 109.

¹⁷⁰ H. Yılmaz (2010). *Arşiv Belgeleri Işığında Pontus Meselesi*. Atatürk Araştırma Merkezi, s. 53.

¹⁷¹ A. Saydam, a.g.m. s.429-431.

¹⁷² Y. Sarıay, H. Pehlivanlı, A. Saydam (2013). *Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikası*. Atatürk Araştırma Merkezi, s. 116.

¹⁷³ V. Usta (2011). Trabzon Metropolit Hrisantos'un Paris Konferansı'na Sunduğu Muhtıranın Tenkidi. *Journal of Turkish Studies*, 6(2), 973.

¹⁷⁴ E. Zengin (2019). Paris Barış (Paylaşım) Konferansı'nda Ermeni ve Kürt Taleplerine Karşı Vilayet-i Şarkîye'den Protestolar. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 375.

¹⁷⁵ Y. Sarıay, H. Pehlivanlı, A. Saydam, a.g.e. s. 116.

azalmasının sebebi olarak, Osmanlı Devleti'nin Ermenilere yönelik uyguladığı gibi Rumları da göç etmeye zorladıkları iddia edilmişti.¹⁷⁶

Doğu Karadeniz ve çevresinde milli mücadele sürecinin tetikleyici nedenlerinden birisi de, hiç şüphesiz Paris Barış Konferansı'nda Rum ve Ermeni taleplerinin açık bir şekilde dile getirilmesi idi.¹⁷⁷ Bu gelişmelerin ardından, Trabzon ileri gelenleri, bölgenin Osmanlı topraklarından çıkmasını ve azınlıkların bir devlet kurmasını önlemek amacıyla 12 Şubat 1919'da Trabzon'da Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'ni kurdu.¹⁷⁸ Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Erzurum Mebusu Süleyman Necati, Trabzonluları harekete geçiren kişinin Jandarma Komutanı Küçük Kazım olduğunu söylemişti: *“Kazım Bey, Mütarekede Trabzon'da jandarma kumandanı bulunuyordu. Vaziyeti idrak etmiş, Trabzon'un müceddit ve ictinad sahibi oğullarına bir ziyafet vermişti. Yemekten sonra kendisinin yazıp müstensih ile bastırıldığı bir beyannameyi İstanbul'da teşekkül eden bir cemiyete izafe ederek hüzzara okumuş ve vatanın tehlikede olduğunu izah etmişti. O gece Trabzon Müdafaa-i Hukuku'nun esası kurulmuştu.”*¹⁷⁹ Cemiyetin iki ana hedefi vardı:

“1- Vilayetin Osmanlı Devleti'ne bağlılığını muhafaza için ilmi vesikalarla icabeden müdafaalarda bulunmak, milli haklarımızı koruyacak vasıtaların teminine çalışmak.

*2- Bu gayeyi temin edecek tarihi, sosyal ve ekonomik vesika ve delillerin toplanması, istatistikler verilmesi ve Wilson prensiplerine göre milli haklarımızı sulh konferansında müdafaa etmek üzere icabında muhabir ve vekiller gönderilmesi ve bu kadim milli haklarımızın, milletlerin kendi mukadderatlarına sahip olmak hususundaki hak ve yetkilerine dayanarak, ihlal edilmemesi hususundaki hak ve yetkilerine dayanarak, ihlal edilmemesi hususunda müessir teşebbüslerde bulunulması.”*¹⁸⁰

Rize, Gümüşhane, Giresun ve Ordu'da şubeler açan cemiyet, 23 Şubat 1919'da ilk kongresini düzenledi; ardından Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti, kuruluş amacını ve hedeflerini belirten bir bildirgeyi kamuoyuna duyurdu. Beyanname, *“Wilson ilkelerinin uyandırdığı ümitlerden, Anadolu topraklarının uğradığı yıkımdan, Trabzon vilayetinin Türk ve Müslüman halkın beş asırdır Hıristiyanlarla iç içe yaşadığından söz*

¹⁷⁶ M. S. Palabıyık, Y. Deveci Bozkuş (2011). Pontus Meselesi: Genel Bir Bakış. *Uluslararası Suçlar Ve Tarih*, 11(77). 112.

¹⁷⁷ T. Eray Biber, a.g.t. s.31.

¹⁷⁸ S. Ural (2008). Milli Mücadele Döneminde Trabzon Vilayeti'nin Sorunları Ve Bunların Çözümüne Yönelik Trabzon Muhafaza-I Hukuk-I Milliye Cemiyeti'nin Bir Raporu. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (36), 263.

¹⁷⁹ İ. Akbal, a.g.e. s. 83.

¹⁸⁰ M. T. Gökbilgin, s.79-80.

edilmiştir, cemiyetin barış konferansında Trabzon vilayeti hakkında azınlıklarının iddialarında haklı olmadıkları ve bunları çeşitli belge vasıtalarıyla çürütülmesi için kurulduğu” bildirilmişti.¹⁸¹ Cemiyet üyeleri, Mayıs ayında yayınladıkları bildiride, Trabzon ve civarını İtilaf Devletleri ile Rum ve Ermeni tehditlerinden korumak amacıyla sosyal savunma önlemleri alacaklarını kamuoyuna duyurdu.¹⁸² Kazım Karabekir, Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti ile yaptığı görüşmede, vatanın savunmasının silah kuvvetiyle sağlanabileceğini şu sözlerle duyurmuştu: *“Arkadaşlar, bu teşebbüsler vatana mersiye hazırlamaktadır. Vatanımızı ancak silah kuvvetiyle kurtarabiliriz.”*¹⁸³ Kazım Karabekir Paşa’nın ifadesi, milli mücadele sürecinde vatanın korunması ve kurtarılması için silahlı mücadelenin kaçınılmazlığına işaret etmektedir. Cemiyet, İzmir’in işgaline kadar silahlı bir mücadele stratejisini benimsemediği için, Karabekir, üyelerle yaptığı görüşmede bu konuya özellikle vurgu yapmıştı.¹⁸⁴

¹⁸¹ S. Özel, a.g.e. s. 66.

¹⁸² S. Ural, a.g.m. s.270.

¹⁸³ Kazım Karabekir (2022). *İstiklal Harbimizin Esasları*. Truva Yayınları, s.52.

¹⁸⁴ E. Aybars, a.g.m. s.163.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MİLLİ DİRENİŞİN YÜKSELİŞİ

1. Seçime Giden Süreç

Sivas Valisi Reşit Paşa'nın tereddütlerine ve İstanbul Hükümeti'nin baskılarına rağmen, Temsil Heyeti'nin önerisi doğrultusunda 4 Eylül 1919'da Sivas Kongresi açılmış¹⁸⁵ ve tüm ülkeyi kapsayacak şekilde kararlar alınmıştı.¹⁸⁶

Bilindiği üzere Padişah Vahdettin, Meclis-i Mebusanı 21 Aralık 1918'de feshetmişti. Kanun-i Esasi'nin 35. Maddesi gereğince, seçimlerin dört ay içinde yapılması gerekiyordu. Ancak Damat Ferit Paşa Hükümeti, seçimlere gitme konusunda isteksizdi.¹⁸⁷ Sivas Kongresi'nde Damat Ferit Paşa'nın anayasaya aykırı uygulamaları nedeniyle hükümete karşı tedbirler alınması kararlaştırıldı.¹⁸⁸ Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekiler, Damat Ferit Paşa hükümetinin devrilmesi ve Millî Mücadele destekçilerinin yönetimde olduğu bir hükümetin kurulması hedefiyle, İstanbul ile iletişimin kesilmesi kararını aldı.¹⁸⁹ Ali Fuat Paşa, anılarında haberleşmenin kesilmesinden şöyle bahsetmişti: *“Hükümet, milletin sevgili padişahına olan maruzat ve irtibatını kesmekte ve tahakkuk eden hareket-i hainanesinde devam temerrüt eylediğinden millet ve meşru bir heyet-i hükümet re'sikara geçinceye kadar hükümeti merkeziye ile münesabatı idariyesini ve İstanbul ile her türlü telgraf ve posta muhaberat ve müraselatını tamamen kat'a karar vermiştir.”*¹⁹⁰ Kongrenin almış olduğu kararlar, 11 Eylül 1919'da bütün vilayetlere duyuruldu.¹⁹¹

Ayrıca Mustafa Kemal Paşa, Temsil Heyeti Başkanı olarak, 13 Eylül 1919'da mebus seçimleri konusunda ilk genel talimatı yayınladı. Bu talimatta, vilayetlerdeki Müdafa-i Hukuk Cemiyeti Heyeti Merkezlerine gönderilen bildiriye, seçimlerin ülkenin yararına olacağı vurgulandıktan sonra, Meclis-i Mebusan'ın bir an önce toplanması için ertelenmesine neden olan engellerin kaldırılması ve seçimlerin en kısa sürede tamamlanması gerektiği vurgulanmıştı.¹⁹²

¹⁸⁵ H. Selvi, a.g.e. s.185.

¹⁸⁶ İ. Ezherli (1992). *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Meclisi Mebusan (1877-1920)*. TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu, s. 12.

¹⁸⁷ İ. Akbal, a.g.e. s. 193.

¹⁸⁸ M. Okur, M. Küçükkuşurlu (2006). *Milli Mücadele 1918-1920 İngiliz Yüksek Komiserlerinin Gözüyle*. Serander Yayınları, s.98.

¹⁸⁹ T. Bilgin, a.g.e. s. 65.

¹⁹⁰ A. F. Cebesoy, a.g.e. s. 227.

¹⁹¹ M. Okur, M. Küçükkuşurlu, a.g.e. s.98.

¹⁹² TİTE Arş. K: 31, B:133-1,2. Nutuk, s.128.

Öte yandan “Ferid Paşa Kabinesiyle Kat’-ı Münâsebet!” başlığı altında hükümetle resmi ilişkilerin kesildiği kamuoyuna duyuruldu. Osmanlı Devleti’nin siyasi krizi, Damat Ferit Paşa hükümetinin politikaları eleştirilerek; hükümetin meşruiyeti sorgulanmış ve yönetimin halka karşı sorumluluğundan söz edilmişti.¹⁹³ Milli menfaatlere uygun, güvenilir bir hükümetin gelmesi gerekliliğini Mustafa Kemal Paşa şu sözlerle belirtmişti: “...*Bugünkü talebi de hıyânet-i vatanîyesi sâbit olan Ferid Paşa kabinesi yerine âmâl-i millîyeye mutâva’atkâr meşrû ve şâyân-ı i’timâd bir kabinenin mevkî’-i iktidâra geçmesidir. Binaenaleyh memleketimiz dâhilinde mevcûd olan âsâyîşin idâmesinin ve gayr-ı müslim vatandaşlarımızın her dürlü masûniyetinin taht-ı emniyetde bulunduğunu te’yîden beyân ile kesb-i fahr iyeleriz.*”¹⁹⁴ Bu olaylar, Damat Ferit Paşa Hükümeti’nin iktidarda kalma olasılığını ortadan kaldırdı.¹⁹⁵

Bu arada İstanbul Hükümeti ile haberleşmenin kesilmesine ilişkin alınan karar, bazı vilayetlerde tepkiye neden olmuştu.¹⁹⁶ Nitekim Trabzon delegesi İzzet Bey ve Servet Bey, Erzurum Kongresi kararlarına aykırı olduğunu ileri sürerek İstanbul ile haberleşmenin kesilmesine karşı çıktı.¹⁹⁷ Servet Bey 15 Eylül 1919 tarihinde Trabzon’dan gönderdiği telgrafta: “...*Sivas Kongresi, Erzurum Kongresi’nin tüzüğünü değiştirmeye yetkili değildir. Bu kongre, Doğu illeri Heyet-i Temsiliye’sine uymaya mecbur olacaktır. Erzurum kararları üzerinde zihinlerin genel bir sarsıntı devresi geçirdiği bugünlerde, onun dışındaki hükümlere şüpheli gözlerle bakılacağından şüpheniz olmasın...*” “*Telgraf Erzurum Kongresi kararlarına uymayan işlere katılmayacağız*” protestosu ile son bulmuştu.¹⁹⁸

Mustafa Kemal Paşa, Servet Bey’e verdiği cevapta, Sivas Kongresi’nin genel kongre olduğunu ve yeni bir Temsil Heyeti seçilmediğini, ancak yeni üyelerin katılımıyla güçlendirildiğini belirtti. İstanbul ile iletişimin kesilmesinin kaçınılmaz olduğunu, çünkü hükümetin İngiliz taleplerine uyduğunu ifade etti.¹⁹⁹ 20 Eylül 1919’da Trabzon Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti tarafından Sivas’a gönderilen telgrafta, sadece Erzurum Kongresi kararlarını kabul ettikleri belirtilmişti. Aynı gün, Trabzon’un önde gelenleri Kazım Karabekir Paşa’ya, İstanbul ile resmi haberleşmeye izin verilmesini talep eden bir telgraf gönderdi.²⁰⁰

¹⁹³ İrade-i Milliye, 17 Eylül 1335.

¹⁹⁴ İrade-i Milliye, 28 Eylül 1335.

¹⁹⁵ T. Bilgin (2015). Son Osmanlı Mebusan Meclisi Seçimleri ve İzmit Mebusları. *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, c. II, s.1115.

¹⁹⁶ H. Selvi, a.g.e. s.182.

¹⁹⁷ İ. Akbal, a.g.e. s. 190-164.

¹⁹⁸ Mustafa Kemal, *Nutuk*, s.131.

¹⁹⁹ M. Goloğlu, a.g.e. s. 146.

²⁰⁰ S. Özel, a.g.e. s. 87.

Kazım Karabekir, o zamanlarda kendisiyle görüşen Trabzon delegelerinden şu şekilde bahsetmişti: “*Erzurum Kongresi azasından olup Trabzon’da bulunan İzzet ve Servet Beyler Sivas kararlarını dinlemeyeceklerini bildirdiler.*”²⁰¹ Kazım Karabekir Paşa, Trabzon’dan gelen telgrafa yanıt olarak, haberleşmenin kesilme kararının milli menfaatler açısından gerekli olduğuna değinmiş ve bu durumun sadece Damat Ferit Paşa hükümetini düşürmek amacıyla alındığını belirtmişti. Padişaha olan bağlılığının ise sonsuz olduğunu ifade etmişti.²⁰²

21 Eylül 1919’da Kazım Karabekir Paşa, Mustafa Kemal Paşa’ya da konuyla ilgili şu telgrafi göndermişti: “...*Bugün Erzurum Heyet-i merkeziyesinden bir zat müracaat ederek bilmünasebe nizamnamenin yapılan düzeltmelerine ve bir iki noktasının da Doğu Anadolu Kongresinin muhafaza etmek istediği hususiyete aykırı olduğunu ve hatta burada kongre encümenlerinde bin müşkülata değiştirilen ve bırakılan maddelerin Sivas Kongresince kamilen ilga veya tashih olunmasına itirazda bulundu. Tafsilatını bilmiyorsam da bir kere gaye için müşterek birlik muhakkaktır. Hal böyle iken şekle, nizamnameye, teferruataya ait hususlarda ısrar buyurulmayarak uyuşma noktası aranmasını işin selameti namına pek ziyade rica eylerim.*”²⁰³ Mustafa Kemal Paşa, Kazım Karabekir Paşa ve Trabzon delegeleri arasında bu konuda net bir karara varılmadı.

Öte yandan Eyüzbade Ömer Fevzi Bey de, Sürmene’den Erzurum Kongresi’ne delege olarak katılmış, ancak Erzurum Kongresi’nde sunduğu Bolşevik programı önerisi ve Amerika’nın himayesini talep etme gibi çelişkili teklifleri, genel olarak olumsuz karşılanmıştı.²⁰⁴ Erzurum Kongresi’ne Sivas’ın Şebinkarahisar delegesi olarak katılan Cemil (Şencan) Bey, Ömer Fevzi Bey’in kongre sırasındaki tutumunu şu sözlerle aktarmıştı: “*Erzurum Kongresi son derece verimli çalışmalara sahne olmuştur. Delegelerin hiçbirinde vatanseverlik ve milli mücadele azmi dışında başka bir arzu yoktu. Yalnız Trabzon delegesi Ömer Fevzi’nin bir takım siyasi düşünceler peşinde ve mesela Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile irtibat halinde olduğunu tahmin ederim.*”²⁰⁵ Trabzon’a dönüşünden sonra Erzurum Kongresi’ne karşı çıkan Ömer Fevzi Bey, Selamet gazetesinde yayımladığı yazı dizisinde, İttihat ve Terakki’nin kongreyi kontrol ettiğini ve bu yüzden kongre kararlarının ülkeye zarar vereceğini dahi savunmuştu.²⁰⁶ 15 Eylül gecesini Trabzon’da birçok yerde Gazeteci Ömer Fevzi

²⁰¹ K. Karabekir (2022). *İstiklal Harbimizin Esasları*. s.142.

²⁰² İ. Akbal, a.g.e. s. 169.

²⁰³ K. Karabekir (2022). *İstiklal Harbimizin Esasları*. s.151.

²⁰⁴ Tansel, age, s.273.

²⁰⁵ M. Goloğlu, a.g.e. s. 184.

²⁰⁶ H. Öksüz (2019). Erzurum Kongresi Delegesi Abanoszade Hüseyin Avni Bey. M. Küçükkuşurlu & N. Ürkmez & U. Akbulut (Ed.). *100. Yılında Erzurum Kongresi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, s. 163.

Bey; *“Vatan felakete sürükleniyor, Ağla ey millet-i hazin ağla. Ağla ey kavm-i perişan. Ağla. Ey millet! On senedir kanını eme eme doymayan, seni felaketler içerisinde inleyen o, menhus cemiyet bugün yine idareyi eline alıyor. Bu sefer Şarki Anadolu Cemiyeti namıyla İttihat yadigârlarından mürekkep cemiyeti meşumenin kararlarını iyi tetkik et...”* şeklindeki sözleriyle Milli Mücadele aleyhinde bölge halkını etkilemeye çalıştı.²⁰⁷ Akabinde Milli Mücadele'nin durdurulması gerektiğini Vali Mehmet Galip Bey'e ilettili.

Elbette ki bu durum Mustafa Kemal Paşa'ya aktarılmıştı. Zira Gümüşhane Murahhası Zeki Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgrafta; *“Bir hafta önce Trabzon'daydım ve şehrin genel atmosferini oldukça karmaşık buldum. Trabzon halkının genel olarak huzursuzluk yaşadığına dair bir algı oluştuğunu gözlemledim. Hatta bu konuda duvarlara bile sloganlar yazıldığını fark ettim. Ancak bu düşüncenin yanlış olduğu gerekli kişilere iletilmiştir. Bu durumun temel sebeplerinden biri de Ömer Fevzi'nin etkisinin olduğunu düşünüyorum ki kendisi hakkında önceden sizlere detaylı bilgi vermiştim”* diyerek Trabzon'un mevcut durumu hakkında bilgi vermişti.²⁰⁸

Ali Fuat Paşa, 20 Eylül 1919'da Mustafa Kemal Paşa'ya Ömer Fevzi hakkında telgraf gönderdi. Telgrafta, *“İstanbul'dan alınan bilgilere göre, Trabzon'da Eyübzâde Ömer Fevzi Efendi, Erzurum Kongresi'nde görüşlerini yayamadığı için memnuniyetsizlik göstermiştir. Trabzon'da, Kongre aleyhine faaliyetlerde bulunmuş ve bu eylemlerinden sonuç alamayınca, Trabzon Valisi'ne bir mektup yazarak Kuvayı Milliye liderlerine ve destekçilerine karşı propaganda yapmıştır. Divân-ı Harbe teslim edileceğini öğrenince, Trabzon'dan kaçarak Batum'a gitmiş ve oradan Fransızlarla ilişki kurmuştur. İstanbul'a geri dönmesinin engellenmesi için Fransızlara başvurmuştur. Fransızlar, Ömer Fevzi Efendi'nin, fikirlerinin teşvik edilmediğini ve bu yüzden böyle hareket ettiğini belirlemiştir. Sonuç olarak, Fransızlar, Ömer Fevzi Efendi'ye siyasi takibat yapılması durumunda kendisini koruyamayacaklarını bildirerek, kendisiyle ilgili bir taahhütname almışlardır. Bu nedenle, Fransızlar, Ömer Fevzi Efendi'ye müdahale edilmemesini talep etmektedirler.”* Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat'a cevaben, *“Ömer Fevzi Efendi ile hiçbir şekilde ilgilenilmemiştir. Ancak, kendisinin Erzurum Kongresi sırasında Bolşevik programı ve Amerika'nın korumasını talep eden bazı sıra dışı önerilerde bulunduğu ve bu nedenle Heyet-i Umumiye tarafından kabul edilmediği anlaşılmıştır. Ayrıca, kendisinin bir dönem akıl hastanesine girip çıktığı da tespit edilmiştir.*

²⁰⁷ M. S. Tansel (2019). *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar cilt:II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s.109.; M. Goloğlu, a.g.e. s. 273.

²⁰⁸ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:7, G:109, B:109(1:2).

Bu sebeplerle, kendisine vekâlet görevinin verilmesi gerektiği görülmüştür.” Yaşanan bu olaylar sonrasında Ömer Fevzi Bey, tutuklanma tehlikesiyle önce Batum’a oradan da Fransız torpidosuyla İstanbul’a gitmek zorunda kaldı.²⁰⁹ Böylece bölgede Milli Mücadeleyi sekteye uğratabilecek bir kişi daha bir bakıma etkisiz hale getirilmiş oluyordu.

Temsil Heyeti’ne, Trabzon vilayetinin teşkilatlanma sürecinde yaşanan aksaklıklar hakkında, Eşref imzasıyla gönderilen 24 Eylül 1919 tarihli telgrafta; “Vali tamamen ikiyüzlülük yapıyor. Bir yandan merkezi hükümete sadık olduğunu bildirirken, diğer yandan kongrenin her emrine itaat ettiğini söylüyor. Ancak, gerçeği ortaya çıktı. Merkezi hükümetle resmi iletişim yasaklanmışken, İngiliz telgrafi üzerinden sadrazamla iletişim kurduğu ortaya çıktı. Ferid Paşa’nın kendisine yazdığı iki telgrafi size ileticeğim. Sadrazam, kendisine güven duyduğunu ve destek verdiğini ifade ediyor. İki telgrafta da Rusya’nın Trabzon ve Samsun üzerinden Bolşevikler aracılığıyla Anadolu’ya girdiğini belirterek, yapılacak tedbirleri ve milli hareketleri Bolşeviklik olarak gösterip memlekete ihanet etti. Ayrıca daha fazla detay mevcut. Servet ve İzzet beylere gelince, Şarkî Anadolu Erzurum kongresinin temsilcileri olarak, birkaç kez Sivas’a davet edildiler fakat gelmediler. Daha sonra Sivas kongresinin Batı Anadolu temsilcileriyle tekrar temsilci seçimi yapıldı ve tüm vilayetlerin genel Rumeli ve Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adını aldılar. Ancak, düzenlemede yalnızca çok küçük değişiklikler yaparak şahsi menfaatlerini desteklemek için itiraz ettiler. Kendilerinin İstanbul’a bir heyet göndermelerini önerdiler. Neticede, millî amaca “kutsiyet ve sadece vatani” olan mesai ve fedakârlığa tam anlamıyla bağlı olduklarını söylediler. Fakat vali ve arkadaşlarının hileleri ve dar görüşlülükleriyle anlaşılmayan bir yol izlediler... Fakat vali ve yandaşlarının cezalarını yakında göreceklerdir...”²¹⁰

Trabzon’da devam eden muhalefet sürecinde, Trabzon Valisi Mehmet Galip Bey’in Yarbay Halit Bey tarafından gözaltına alınmasının ardından Milli Mücadele’ye karşı muhalefet yapmaktan vazgeçen Zeki Bey, Servet ve İzzet Beylere, muhalif duruşlarını terk etmeleri ve Sivas Kongresi kararlarına uymaları gerektiğini ifade etti.²¹¹ Zeki Bey’in, Servet ve İzzet Beylere ilettiği uyarının dikkate alınmaması durumunda, Kaymakam Halit Bey, Trabzon’a gitmeyi ve olumlu bir sonuca ulaşmak için çaba harcamayı, ardından mevcut muhalefeti kırmak gerektiği sonucuna vardı.²¹²

²⁰⁹ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:10, G:40, B:40(1:6).

²¹⁰ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:2, G:11, B:11(1:11)

²¹¹ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:7, G:107, B:107-1

²¹² ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:7, G:107, B:107-1

Öte yandan Temsil Heyeti'nin bütün ikazlarına rağmen, Vali Mehmet Galip Bey de Milli Mücadele karşıtı bir tavır alarak İstanbul Hükümeti'ne olan desteğini sürdürüyordu. Ayrıca Damat Ferit Paşa'ya bağlılığını beyan etmişti.²¹³ 18 Eylül 1919'da İngiliz telgraflarını kullanarak hükümete gönderdiği telgrafta da Galip Bey, Kuvayı Milliye'ye karşı sert ifadeler kullanmıştı.²¹⁴ Bu duruma son vermek isteyen Mustafa Kemal Paşa'nın uyguladığı baskılar neticesinde 9 Ekim 1919'da Mehmet Ali Galip Bey görevden alınmış²¹⁵ Erzurum'a gönderilmişti.²¹⁶ Böylece Temsil Heyeti'ne karşı onun varlığından kaynaklanan muhalefet, Trabzon'da sona ermişti.²¹⁷

Mehmet Ali Galip Bey'in yerine Emekli Urfa mutasarrıfı Haydar Bey'in vali olarak atanmasıyla Trabzon'daki muhalefet tamamen sona erdi.²¹⁸ Haydar Bey döneminde, önemli bir olay olarak Mebusan Meclisi seçimleri gerçekleşti. Trabzonlular, İstanbul Hükümeti'nin düşmesi için bir araya geldi ve Rize, Sürmene ve Torul halkı, Ferit Paşa Hükümeti'ne güvenmediklerini ifade eden telgrafları İstanbul'a gönderdi. Ayrıca Trabzon Vali vekili de İstanbul'a: *"Trabzon valisinin milli emellere muhalif fikir ve hareketlerinden dolayı millet tarafından kongre nezdine gönderildiğini, milli cereyanın kazandığı kuvvet ve vaziyet karşısında hali hazır kabinenin derhal istifa etmesi gerekeceğini"* belirten bir telgraf gönderdi.²¹⁹

Mustafa Kemal, 15 Eylül 1919 tarihinde tüm vilayet ve sancak merkezlerine mebus seçimlerin süratle yapılmasının gerektiğini ve her livanın seçim hazırlıklarına başlanmasını bildiren bir telgraf göndermişti.²²⁰ 17 Eylül 1919 tarihinde Sivas'tan gönderilen telgrafta, sancaklarda halkın geleceğini etkileyebilecek ve halktan destek alabilecek mebus adaylarının belirlenmesi talep edilmişti.²²¹ Mustafa Kemal Paşa henüz İstanbul Hükümeti seçim kararını almadan önce 24 Eylül 1919 tarihinde tüm vilayet ve sancak merkezlerine mebus seçimlerinin süratle yapılmasının önem kazandığını ve her livanın seçim hazırlıkları aşamasında ne kadar ilerlediklerini bildirmesini isteyen bir yazı göndermişti.²²² 25 Eylül 1919'da Maçka

²¹³ E. Aybars, a.g.m. s. 168.

²¹⁴ İ. Akbal, a.g.e. s. 166.

²¹⁵ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:9, G:81, B:81(1:2).

²¹⁶ M. Goloğlu, a.g.e. s.157.

²¹⁷ Sabahattin Özel, age, s.91

²¹⁸ Sabahattin Özel, age, s.91.

²¹⁹ age, s.90-91.

²²⁰ TİTE Arş. K:13, B:17-1,2; TİTE Arş. K:23, B:67-1

²²¹ A. Kılınç (2020). Son Osmanlı Mebusan Meclisi Seçimlerinde Trabzon Sancağı (İttihatçı-İtilafçı Mücadelesi). *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(23), 554.; ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:20, G:206

²²² TİTE Arş. K: 18, B:83-1

Kaymakamı Halit Bey, Sivas'a gönderdiği telgrafta, Trabzon seçimlerinde mebus adaylarının belirlenmesinin ardından aday olan kişilerin listesinin Temsil Heyeti ile paylaşılacağını belirten bir yazı gönderdi.²²³

2. Ali Rıza Paşa Hükümetinin Kurulması

Sivas Kongresi sonrasında Mustafa Kemal Paşa, Temsil Heyeti Başkanı sıfatıyla bütün kolordu komutanlıklarına, vilayetlere ve livalara bir telgraf göndererek, Damat Ferit Paşa Hükümeti istifa edene kadar İstanbul ile bütün haberleşmenin kesilmesi kararını almıştı. Bu kararın ardından Anadolu'dan gelene tepkilere daha fazla dayanamayan Damat Ferit Paşa, 1 Ekim 1919'da istifa etti ve yerine Ali Rıza Paşa görevlendirildi.²²⁴ 2 Ekim 1919'da Temsil Heyeti ile anlaşacağı düşünülen²²⁵ Ali Rıza Paşa Hükümeti kuruldu.²²⁶ Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin kabine üyeleri:

“Sadrazam Ali Rıza Paşa

Şeyhülislam Haydarizâde İbrahim Efendi

Harbiye Nâzırı Cemal Paşa

Harbiye Nazırı Mustafa Reşit Paşa

Bahriye Nazırı Ferik Salih Paşa

Şura-yı Devlet Reisi Abdurrahman Şeref Bey

Dâhiliye Nazırı Damat Mehmet Şerif Paşa

Adliye Nazırı Mustafa Bey

Maliye Nazırı Tevfik Bey

Nafi'a Nazırı Abuk Paşa

Ziraat ve Ticaret Nazırı Hadi Paşa

Maarif Nazırı Sait Bey

²²³ A. Kılınç, a.g.m. s.554.

²²⁴ A. F. Türkgeldi (2010).*Görüp İşittiklerim*. Türk Tarihi Kurumu, s.296; TİTE Arş. K: 21, B:24-1,2; TİTE Arş. K: 24, B:103-1; TİTE Arş. K: 31, B:97-1,2

²²⁵ Oysaki Hüsrev Bey kurulan yeni kabineyi şu sözlerle eleştirmiş: “*Ali Rıza Paşa kabinesini güçsüz, beceriksiz bir kabine. Kabinenin Amerikaya bir heyet göndermek isteği, ödünç para alma girişimleri, Amerika'ya olan eğilimlerini gösteriyor.*” H. Gerede (2022). *Hüsrev Gerede'nin Anıları*, Sami Önal (Ed.), Literatür Yayınları, s.129.

²²⁶ A. Demirel, a.g.e. s. 37.

Evkaf Nazırı Vekalaten Sait Bey”²²⁷

Damat Ferit Paşa ve kabinesinin düşürülmesi Temsil Heyeti için büyük bir başarıydı. Bu nedenle Mustafa Kemal Paşa yeni kurulan Ali Rıza Paşa ve kabinesinden memnundu.²²⁸ Nitekim Ali Rıza Paşa'nın hükümeti kurmasından duyduğu memnuniyeti Ali Rıza Paşa'ya çektiği telgrafla dile getirmişti. Bu durum dönemin basınında da yer almıştı. Nitekim 6 Ekim 1919 tarihli Ahrar gazetesinde “*Sadrazam Paşa mevkî'-i iktidâra gelir gelmez Mustafâ Kemâl Paşa'ya bir telgraf çekerek kabinenin tebeddülünü bildirmişdir. Mustafâ Kemâl Paşa cevâbi telgrafında sadrazam paşaya 'arz-ı tebrikât itmişdir*”²²⁹ denilerek Ali Rıza Kabinesi ile Temsil Heyeti arasındaki iyi ilişkiler aktarılmıştı.²³⁰

Mustafa Kemal Paşa, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde halkın iradesine ve belirlenen yapıya saygı gösterilmesi gerektiğini vurgulayarak, bu şartlar altında oluşacak yeni hükümetin takdir edileceğini belirtmiş ve Damat Ferit Paşa'nın yol açtığı ayrılığın kalben son bulacağını ifade etmişti.²³¹ Ayrıca Mustafa Kemal Paşa, Ali Rıza Paşa hükümetine gönderdiği bir diğer telgrafta, hükümetin seçim hazırlıklarına hızla başlaması gerektiğini ifade etmişti.²³² Ali Rıza Paşa da sadrazamlık görevine geldikten kısa süre sonra, hükümetin en öncelikli hedefinin Meclis-i Mebusanı en kısa sürede toplamak olduğunu açıkladı. Aynı dönemde, Dâhiliye Nazırı Şerif Paşa seçimlerin kesinlikle yapılacağını kamuoyuna duyuran bir bildiri yayınladı.²³³

Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin kurulması, Temsil Heyeti'nin milli iradeyi ve halkın beklentilerini dikkate alarak attığı adımların olumlu bir şekilde karşılanmasına sebep oldu. Yeni hükümetin oluşumu, milli mücadelenin ilerleyişini destekleyen ve ülkenin içinde bulunduğu durumu dengelemeye yönelik bir hamle olarak değerlendirildi.²³⁴

3. Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin Seçim Kararı Alması

Padişah Vahdettin, hükümeti kurma görevini önce Tefvik Paşa'ya teklif etmiş, ancak Tefvik Paşa'nın reddetmesi üzerine Milli Mücadele'ye daha ılımlı yaklaşan Ali Rıza Paşa görevlendirilmişti. Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin 3 Ekim 1919'da kurulmasının ardından 7

²²⁷ İradei Milliye, 7 Teşrinievvel 1335.

²²⁸ Ahrar, 7 Teşrinievvel 1335.

²²⁹ Ahrar, 6 Teşrinievvel 1335.

²³⁰ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:9, G:60, B:81(1:3)

²³¹ B. Bilgen (2011). *Dönemin Basınına Göre 1919 Seçimleri ve Meclis-i Mebusan'ın Oluşturulması*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, s. 15.

²³² A. Kılınç, a.g.m. s.552.

²³³ T. N. Karaca, a.g.e. s.176.

²³⁴ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:9, G:41, B:41(1:11)

Ekim 1919'da mebus seçimleriyle ilgili kararname ilan edildi. Böylece yeni hükümet, Milli Mücadele'nin meşruiyetini sağlamlaştırmak amacıyla halkın temsilini güçlendirme adımını atmış oluyordu.²³⁵

Seçim kararı alınması dönemin basınında, “Meclis-i Mebusanın Açılmasına Doğru Büyük Bir Adım” başlığı ile kamuoyuna duyuruldu. Haberde; “*Millet, oyalanmakta ve zaman kaybetmekteydi. Çünkü milletvekillerinin seçilmesi durumunda, Ferid Paşa'nın hatalarını ve yanlışlarını milletvekillerinin denetlemesi sonucunda ortaya çıkacaktı. Ali Rıza Paşa kabinesi, milletin arzuları doğrultusunda Meclis-i Mebusan seçimlerinin ivedilikle tamamlanması için bir kararname yayınladı. Bu kararnameye göre, daha önceki seçimlerde olduğu gibi yeni milletvekilleri seçilmeli ve Meclis-i Mebusan'ın açılması sağlanmalıdır*”²³⁶ denilerek seçimin önemi vurgulanmıştı.

7 Ekim 1919 tarihinde “Milli Kuvvet” haberinde ise; “*Ferid Paşa kabinesinin iktidarsızlığı anlaşıldıktan ve vatanın parçalanmağa başladığı görülmeğe başlayınca millet kendi kendine istinâd iderek hâl-i hâzırı kurtarmak için düşünmeğe başlamış ve düşündüklerinden doğan netîceleri Sivas Kongresi mukarrerâtıyla meydân-ı 'aleniye'ye koymağa başlamıştır. Bu milletin hukûk-ı tabî'ye ve esâsiyesinden olduğundan pek meşrû' ve mahalline masrûf bir hareketden başka bir şey değil idi. İşte millî kuvvet budur. Millet düşüncesi her Türk için bir olduğundan millî kuvvet her taraftan fıskırmış ya'nî şuradan buradan gelmemiş ve ancak memleketde ve vatandaşlar arasından doğarak büyümüş ve bugünkü hâli almıştır. Millî kuvvetin maksadı pek büyük ve pek 'ulvîdir. Çünkü esâsı pâdişâhın etrâfında toplanarak vatani kurtarmaktır. Millî kuvvet siyâsî firkalar ihtirâsâtından âzâde olarak çalıştığından bunun için muvaffak olacağında şübhe yoktur. Bi't-tabî' serî' bir sûrette Meclis-i Meb'ûsân'ın toplanmasına çalışacaktır.*”²³⁷

Seçim kararı “Hükümetin Beyannamesi” başlığı ile seçimlerin gerçekleşeceği de halka duyurulmuştu: “*Milli İradenin hızla tecelli ettiği ve seçimlerin en kısa sürede yapılması gereken öncelikli görevlerimiz arasındadır. Seçimlerin özgürlük ve güvenlik içinde en üst düzeyde gerçekleşmesi ve ülkenin kaderinin millet temsilcileri aracılığıyla belirlenmesi, en kritik meselelerimiz arasında yer almaktadır. Bu nedenle, seçimlerin tarihi örneklerle uygulanması için adımlar atılmıştır.*”²³⁸

²³⁵ TİTE Arş. K:13, B:17-1,2; TİTE Arş. K:23, B:67-1

²³⁶ İkaz, 13 Teşrinievvel 1335.

²³⁷ Ahrar, 7 Teşrinievvel 1335.

²³⁸ İrade-i Milliye, 12 Teşrinievvel 1335.

Hükümetinin seçim kararı alması olumlu karşılanmıştı ve bu önemli karar şu şekilde ifade edilmişti: “*Ferid Paşa kabinesinin milli iradeye uygun olmayan tutumu ve milliyetçilikten uzak durması, Ali Rıza Paşa'nın liderliğindeki hükümetin ise milletin beklentilerini karşılamak üzere düzenlendiği haberi, binlerce köylü ve şehir sakini tarafından belediye binası önünde düzenlenen toplantıda açıklandı. Yeni ve mutlu bir dönemin başladığını vurgulayan milli hareket, halkın tezahürat ve sevinç gösterileriyle doruğa ulaştı. Bu önemli gelişme vesilesiyle, Devletin Yüce Efendisi'nin dualarıyla refah ve sağlık dileklerinin iletilmiş olduğu belirtilmişti*”²³⁹

Hükümet, “1908 İntihab-ı Mebusan Kanunu Muvakkati” temel alınarak, 1919 seçimlerinin düzenlenmesine karar verdi.²⁴⁰ 7 Ekim 1919 tarihinde, 1908 İntihab-ı Mebusan Kanunu Muvakkati hükümleri çerçevesinde bir seçim kararnamesi yayınlandı:

“1- *İş bu kararnâme mu'cibince intihâbâtın icrasına mübâşerat için vukû' bulacak tebliğ tarihinden itibaren nihayet on beş gün zarfında mer'î-i intihab mebusan kararnamesinin on birinci maddesine tevfikân hak itihaba haiz her Osmanlı Tezkere-i Osmaniyyesine hâmil müntehib-i sâni intihâbât için mensup olduğu şube-i intihâbiyeye davet olunacaktır. Yine mezkûr kararnâmenin yirmi birinci maddesine tevfikân ilan olunacak içtimâata isbat-ı vücûd eden müntehibler ikinci derece müntehiblerin intihâbâtına başlayacaklardır.*

2- *Şube-i intihâbiyenin ikinci derece müntehebları adediyle devâir intihâbının mebusları adedi en son intihâbattaki müntahib-i sâni ve mebuslar miktarının adedir.*

3- *Müntihibler nâhiye merkezlerine vürûdlarında atik intihâb-ı mebusân kararnâmesinde gösterilen hey'et-i mahsûsaya Tezkere-i Osmaniyyelerini irâe etmeğe mecburdurlar. Tezkerelerini irâe edenler yedlerine heyetçe verilecek mahtûm pusulalara reylerini tahrir ve sandığa vaz' ederler. Müntâhibler pusula tevdiğini müteâkib irâe ettikleri tezkereler heyetçe damgalanıyor. İsimleri madde-i âtiyede gösterilen deftere kayd olunur.*

4- *Şubelere me'mur olan heyetlere oy veren müntahiblerin isimlerini Mübin bir defterde tutmağa ve bu defteri müntehib-i sâniler inhayî mütehakib Hükümet-i mahalliyyeye tedî' eylemeye mecburdur.*

²³⁹ İrade-i Milliye, 19 Teşrinievvel 1335.

²⁴⁰ A. Kılınç (2019). Antalya Sancağı'nda Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri. *Tarih Okulu Dergisi*, 12(40), 276.

5- *Bir kazaya merbût şubât-ı intihabiyede ikinci derecede müntehib olanları tayin ettikten sonra nihayet beş gün zarfında bunlar mebusları intehab etmek üzere reisi kaza olan kasabaya davet edileceklerdir.*

6- *Âtik intihâb-ı mebusân kararnâmesinin işbu mevâd ile teâruz etmeyen ahkâmı kema-kemâ-kân ma'mûlün bih olacaktır.*

7- *İşbu kararnâmenin ahkâmı bu defa icra kılınacak intihâbâta münhasırdır.*

8- *İşbu kararnâme tarih-i neşrinin ferdasından itibaren mer'î-ül-icrâdır.*

9- *İşbu kararnâmenin icrây-ı ahkâmına Dâhiliyye ve Adliye Nâzırları Me'murdur.*"²⁴¹

Osmanlı vatandaşları için seçme ve seçilme hakkı, 25 yaşını doldurmuş olma şartına ek olarak belirli koşullara bağlıydı. Bunlar arasında, kişinin toplumda itibarının korunması, yabancı bir devletin vatandaşı olmaması, ticaret yapanların iflas etmemiş olması, mülkiyet sahibi olması, hukuki ceza almamış olması ve vergi yükümlülüklerini yerine getirmesi gerekmektedir. Ayrıca, kişinin Türkçe biliyor olması ve kamu hizmetinde bulunmaması da bu şartlar arasındaydı.²⁴² Bu şartlara uymayan kişilerin seçme ve seçilme hakları askıya alınırdı. Bu tür durumların tespiti için, kişilerin kusurları esas defterlere kaydedilirdi. Esas defterlerin düzenlenmesinin ardından, bu kayıtlar bölgedeki halkın görebileceği bir duvara asılır ve seçmen olarak kabul edilenler ilan edilirdi.²⁴³

Seçimler iki aşamalıydı. İlk aşamada, seçmen niteliklerine sahip erkek Osmanlı vatandaşları Müntehib-i Evvel (birinci seçmen) ve Müntehib-i Sanileri seçmek üzere oy kullanacaklardı. İkinci aşamada ise, Müntehib-i Saniler, mebusları belirleyecekti.²⁴⁴ Müntehib-i Saniler, tercih ettikleri adayları için oy kullanma hakkına sahipti. Her adayın aldığı oy sayıları toplanarak bir çizelge oluşturulurdu. Seçimi kazanan adaylara mazbata verilirdi.²⁴⁵ Mebuslar aldıkları mazbataları Dâhiliye Nezareti'ne teslim eder ve bu mazbatalar Meclis-i Mebusan'a gönderilerek karşılaştırılırdı. Meclis tarafından onaylanan mazbatalar,

²⁴¹ T. Erdem (2013). *Yasama Meclisi Üyeleri Seçimi ve Siyasi Partiler Kanunları 1876-2013*. Doğan Kitap, s. 109-110.

²⁴² T. N. Karaca a.g.e. s. 16-17.

²⁴³ T. N. Karaca, a.g.e. s. 2.

²⁴⁴ K. Olgun (2008). *1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri*. Atatürk Araştırma Merkezi, 59

²⁴⁵ İ. Güneş (2017). *Atatürk Dönemi Türkiye'sinde Milletvekili Genel Seçimleri (1919-1935)*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s.27-28

mebusların resmi olarak göreve başlamasını sağladı.²⁴⁶ Bu kurallara uygun olarak yapılan 1919 seçimleri, tüm bölgelerde yaklaşık üç aylık bir süreç içerisinde tamamlandı.²⁴⁷

²⁴⁶ T. N. Karaca, a.g.e. s.4.

²⁴⁷ T. Bilgin, a.g.m. s. 333.

BEŞİNCİ BÖLÜM

DOĞU KARADENİZ BÖLGESİNDE SEÇİM SÜRECİ

1. 1919 Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri

Mustafa Kemal Paşa, vilayetlere ve livalara bir telgraf göndererek, İstanbul ile tüm resmi haberleşmenin, Damat Ferit Paşa Hükümeti istifa edene kadar kesilmesi gerektiği kararını bildirmişti.²⁴⁸

Damat Ferit Paşa Hükümeti'ne, çeşitli vilayetlerden gelen protesto telgraflarıyla birlikte Trabzon'un ileri gelenleri, mevcut durumdan sorumlu olduğunu belirterek Ferit Paşa Hükümetinin görevinden ayrılmasını talep eden bir telgraf gönderdi. Bu telgraf, Damat Ferit Paşa'ya yönelik şu ifadeler yer alıyordu: *“Anadolu'dan yükselen milli feryatları bugüne kadar Trabzon'un özgün vakarı ve ciddiyetiyle inceledi ve takip etti. Memleketin bu duruma daha fazla tahammülü yoktur. Eğer vatan sevginiz varsa, artık makamınızı terk ediniz, paşa hazretleri.”* Bu ifadeler, hükümetin politikalarına yönelik artan memnuniyetsizliği ve halkın taleplerini açık bir şekilde ifade ediyordu.²⁴⁹ Damat Ferit Paşa'ya karşı muhalefet giderek güçleniyordu. Mebusan Meclisi'nin öneminin farkında olanlar, hükümetin zor durumda olduğunu ve giderek güç kaybettiğini düşünüyordu. Bu nedenle, İtilaf Devletleri'nin ülkede istedikleri gibi hareket ettikleri ve bu durumun bir an önce durdurulması gerektiği fikri yaygındı.²⁵⁰

Dönemin basını, Damat Ferit Paşa'nın seçimleri yapmamasını şu sözlerle değerlendirmişti: *“Milleti, oyalanmakta ve zaman kaybetmekteydi. Çünkü milletvekillerinin seçilmesi durumunda, Ferid Paşa'nın hataları ve yanlışları milletvekillerinin denetimiyle açığa çıkacaktı.”*²⁵¹ Damat Ferit Paşa, 1 Ekim 1919'da istifa etti. Ertesi gün, 2 Ekim 1919'da Ali Rıza Paşa kabinesi kuruldu.²⁵² Damat Ferit Paşa kabinesinin düşmesiyle birlikte, Milli Mücadele hareketine daha ılımlı bir yaklaşım sergileyen Ali Rıza Paşa'nın hükümeti kurması memnuniyetle karşılandı. Ali Rıza Paşa'nın liderliğindeki yeni hükümetin, milli talepleri ve ulusal bağımsızlık mücadelesini daha iyi anlayıp destekleyeceği umuluyordu.²⁵³ Ali Rıza Paşa, seçim konusunu gündeme getirdi.²⁵⁴ Hükümetin ilk adımlarından biri, 7 Ekim 1919'da

²⁴⁸ TİTE Arş. K: 31, B:133-1,2.; Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Kaynak Yayınları, Ankara, 2015 s.128.

²⁴⁹ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:8, G:27, B:27-1.

²⁵⁰ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:5, G:106, B:106(1:11).

²⁵¹ İkaz, 13 Teşrinievvel 1335.

²⁵² T. Bilgin, a.g.m. s. 333.

²⁵³ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:9, G:50, B: 50(1:10).

²⁵⁴ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:9, G:48, B:48-1.

yayımlanan kararname ile Mebusan Meclisi'nin tekrar toplanacağını ilan etti.²⁵⁵ Böylece Meclis-i Mebusan açılması yönünde önemli bir adım atıldı.²⁵⁶

1919 seçimleri, 1876 tarihli İntihab-ı Mebusan Kanunu Lahiyası'na göre yapılacaktı.²⁵⁷ Kararname yayımlandıktan sonra yapılan hazırlıklar çerçevesinde, esas defterler basılmak üzere matbaaya gönderildi.²⁵⁸ Mebus seçimleriyle ilgili düzenlemeleri içeren kararname vilayetlere tebliğ edildi. Buna göre, seçimlerin uygulanması için tebliğ tarihinden itibaren en geç on beş gün içinde seçimler başlayacaktı.²⁵⁹

Seçim çalışmalarının başlamasından sonra Alemdar gazetesi bir duyuru yayınladı: *“Vatandaşlar! İntihabat başlıyor. Bu intihabat hayat ve istiklalimizi kurtarmak için yapacağımız son müsamere, elimize geçen son fırsattır. Onun için hissimize mağlup olmayın. Akıl ve mantığınızla hareket edin, Reyinizi hayırhah bir şekilde olsa bile icra edecek hiçbir şekilde tesire tabi bulundurmadan ancak vicdanınızın ve içtihadınızın telkinine muvafık olan namzetlere veriniz. Tehdidden korkmayınız. Müdaheneye kapılmayınız. Çünkü şimdiye kadar hep müdahene ile zehirlendiniz. İntihabatta reyini kemal-i serbesti ile vermenin insanlığın en büyük zevki ve nimeti olduğunu asla unutmayınız. Reyinizi verirken daima bugünkü felaketleri hazırlayanları düşününüz. O mel'un mazi ile uzaktan yakından temas etmiş ve şimdi kisve-i rahmana bürünmüş şahıslara kim olursa olsun rey vermeyin. Mukadderatımızın hal-i kuvvetini ellerinde tutan cem'an medeniyet iplerinden biri kendimizi tebriyeye çalıştığımız o mezalim cinayetlerden sizi de mes'ul tutacaktır ve bu takdirde felah kabil değildir.”*²⁶⁰ Damat Ferit Paşa hükümetinin zayıflığı ve istikrarsızlığına dikkat çekilirken, seçim kararının alınması ülkenin kurtuluş mücadelesinde önemli bir dönüm noktası olarak görüldü.

Mustafa Kemal Paşa, Mebusan Meclisi'nin öneminin bilincindeydi ve mebusların Milli Mücadele'yi destekleyen kişiler olmasına büyük önem veriyordu. Bu bağlamda, sancak ve vilayetlere gönderdiği telgraflarda seçim çalışmalarının mümkün olduğunca erken başlamasını istemiş ve süreci sıkı bir şekilde takip ederek seçilecek mebusların önemine dikkat çekmişti.²⁶¹ Mustafa Kemal Paşa, Temsil Heyeti Başkanı sıfatıyla bu konudaki ilk genel talimatı 13 Eylül 1919 tarihinde yayınladı. Vilayetlerdeki Müdafa-i Hukuk Cemiyeti

²⁵⁵ F. Çolak (2015). Son Osmanlı Mebusan Meclis'inde İzmir Vekilleri ve Faaliyetleri. *Tarih Okulu Dergisi*, 8(12), 193.

²⁵⁶ T. Karaca (2004). *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, Türk Tarih Kurumu, s. 343.

²⁵⁷ M. Goloğlu (2014). *Üçüncü Meşrutiyet Milli Mücadele Tarihi-III 1920*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 28.

²⁵⁸ T. N. Karaca, a.g.e. s.181.

²⁵⁹ TİTE Arş. K:310, G:51, B:51-1.

²⁶⁰ İ. Güneş, a.g.e. s. 27.

²⁶¹ TİTE Arş. K: 18, B:83-1.; ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:20, G:206

Heyeti Merkezlerine gönderilen belgede mebus seçimleriyle ilgili bir beyanname gönderildi. Mustafa Kemal Paşa, İstanbul Hükümetinin çeşitli bahanelerle seçimleri ertelediği için ülkenin yararına olacak Mebusan Meclisi'nin toplanmasının bir an önce temin edilmesi gerektiğini bildirildi. Sancaklardan seçilecek mebusların nüfus sayımına göre sayısının tespit edilmesi ve Temsil Heyeti'ne bildirilmesi gerektiği, seçim hazırlıklarını engelleyecek sebeplerin ortadan kaldırılması ve en kısa zamanda seçimlerin sonuçlandırılmasının gerektiğini belirtmişti.²⁶² Mustafa Kemal Paşa'nın telgrafına cevaben, 22 Ekim 1919 tarihinde Trabzon Mevkii Kumandanı Ali Ziya, şifreli bir telgraf gönderdi. Bu telgrafta, Trabzon'da mebus seçimleri için henüz adaylıklarını açıklayan kimse bulunmadığını belirtti. Ayrıca, seçimler için gerekli tedbirlerin alındığını ve milli hedeflere hizmet eden kişilerin adaylıklarını açıklayacaklarını ifade etti.²⁶³

Dâhiliye Nezareti, 16 Ekim 1919'da vilayetlere gönderdiği telgrafla seçimlerin tarafsızlık ilkesine uygun bir biçimde icra edilmesinin öneminden bahsetmişti.²⁶⁴ Mustafa Kemal Paşa, Dâhiliye Nezareti'nin telgrafı üzerine, seçim sürecinde seçimlere müdahale edilmeyeceğini belirtti. Bununla beraber, cemiyetin milli vicdanından doğan görüşlerine katılanlar için Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına adaylık başvurusu yapma hakkı tanınmıştı. Başvuruların, ilgili vilayet merkez heyetlerine ve aynı zamanda Temsil Heyeti'ne doğrudan iletilmesi gerekiyordu.²⁶⁵ Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin esaslarını benimsemiş kişilerin Meclis'e seçilmesi, Meclis'in güçlü bir şekilde donatılması ve milli iradenin doğru temsil edilmesi açısından önemliydi. Adayların titizlikle seçilmesi ve değerlendirilmesi gerekiyordu. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin ilkelerini benimseyen adayların Meclis'e girmesiyle, Meclis'in etkinliğinin artırılması ve milli meselelerin daha etkili bir şekilde çözülmesi hedeflenmişti. Cemiyete bağlı kişilerin seçilmesi, Meclis'in yetkinliğini güçlendirecek ve ülkenin içinde bulunduğu zorlu süreçte milli iradenin doğru bir şekilde temsil edilmesini sağlayacaktı.²⁶⁶

Osmanlı Hükümeti, mebus seçimlerinin adil bir şekilde gerçekleştirilmesini sağlamak amacıyla seçim komisyonu kurulması kararlaştırıldı ve iki heyet oluşturuldu. Heyet, seçim sürecinin genel durumunu değerlendirmek ve seçimlerin yasal düzenlemelere uygun bir

²⁶² TİTE Arş. K: 31, B:133-1,2

²⁶³ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:21, G:1, B:1-1

²⁶⁴ T. N. Karaca, a.g.e. s. 181.

²⁶⁵ TİTE Arş. K:18, G:89, B:89-1

²⁶⁶ TİTE Arş. K:310, G:5, B:5-1

şekilde yapılıp yapılmadığını denetlemekle görevlendirildi.²⁶⁷ 3 Kasım 1919'da Hükümet, Hurşit Paşa ve Fevzi Paşa başkanlığında Teftiş Heyetini kurdu. Hurşit Paşa başkanlığındaki heyet İzmit, Eskişehir, Konya, Aydın, Karesi ve Bursa'ya, Fevzi Paşa başkanlığındaki heyet ise Ankara, Sivas, Trabzon ve Erzurum'a giderek seçim sürecini takip edecek ve değerlendirecekti.²⁶⁸

Temsil Heyeti ile İstanbul Hükümeti arasında Meclisin nerede toplanacağı konusunda bir anlaşmazlık ortaya çıktı.²⁶⁹ Hükümet tarafından, Mebusan Meclisi yasalara uygun bir şekilde toplanması gerektiği vurgulanarak, Mebusan Meclisi ve Ayan Meclisi'nin aynı yerde bulunması gerekliliği nedeniyle, meclisin İstanbul dışında toplanmasının yasal olarak uygun bulunmadı.²⁷⁰ Kasım ayının ortasına kadar, Meclisin toplanacağı yer konusunda bir uzlaşma sağlanamadı.²⁷¹ Meclisin nerede toplanacağı, memleketin ve milletin genel durumları göz önüne alındığında, oldukça derin bir müzakere süreci yaşandı. Hükümetin, İstanbul'da Mebusan Meclisi'nin güvenliğini sağlayamaması ve taşrada da toplanmasına izin vermemesi, Mebusan Meclisi'nin sağlıklı bir şekilde toplanmasının mümkün görünmediği anlamına gelmektedir. Meclisin, İstanbul'da toplanması halinde, yeterli güvenlik tedbirlerinin ve alınabileceğine dair etkili bir çözüm öngörüleliyordu.²⁷² Mustafa Kemal Paşa, meseleyi şu ifadelerle açıklamıştı: “...Efendiler, bir yandan mebusların seçilmesine çalışırken, bir yandan da Meclis-i Mebusan'ın nerede toplanabileceği düşüncesi kafamızı kurcalıyordu. Hatırlayacaksınız ki, Erzurum'dan Refet Paşa'nın bu konu ile ilgili bir telgrafına cevap verirken Meclis toplanmalı, fakat İstanbul'da değil, Anadolu'da demiştim...”²⁷³ Temsil Heyeti'nden vilayetlere gönderilen yazıda; “Meclis-i Mebusan'ın İstanbul'da toplanmasından önce, istiklâl mücadelesi ve ülkemizin bütünlüğünün sağlanması gibi önemli konuları dikkatlice değerlendirmek ve bu doğrultuda gerekli önlemleri almak, Heyet-i Temsiliye için en önemli görevlerdendir. Heyet-i Temsiliye, bu konuda müzakereleri milli iradeye sahip mebuslarla güçlendirdikten sonra uygulamaya geçecektir. Her ilin mebusu, yerel merkez heyetleri veya idare heyetleriyle birlikte, teşkilat tüzüğümüzün dokuzuncu maddesine uygun olarak Heyet-i Temsiliye üyeliğine seçilecektir. Bu üyeler, bir iki gün içinde kısa bir müzakere ve tartışmadan sonra Dersaadet'e Meclis-i Milli'ye hareket edeceklerdir. İlgili kişilerin

²⁶⁷ A. Kılınç, a.g.t. s. 74.

²⁶⁸ M. T. Gökbilgin, a.g.e. s. 378

²⁶⁹ A. Kılınç, a.g.t. s. 70.

²⁷⁰ M. Okur, M. Küçükkuşurlu, a.g.e. s.127.

²⁷¹ T. N. Karaca, a.g.e. s. 213.

²⁷² ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:7, G:3, B:3(1:4); H. V. Velidedeoğu (2021). İlk Meclis Milli Mücadele'de Anadolu, *Cumhuriyet Kitapları*, s. 15.

²⁷³ Mustafa Kemal, Nutuk, s.192.

toplantı yerinde zaman ve adresleri belirlendikten sonra, kararlar gereği bildirilecektir."²⁷⁴ Mebusların, İstanbul'a gitmeden önce Meclis'te fikir birliğinin sağlanması için belirlenen bir yerde toplanacağı bildirildi. Temsil Heyeti tarafından Ali Fuat Paşa'ya gönderilen telgrafta, Meclis'in toplanacağı yer olarak Ankara ve Eskişehir'in değerlendirildiği belirtildi. Telgrafta, ulaşım imkânlarının daha elverişli olması ve İstanbul'a olan yakınlığı nedeniyle Eskişehir'in daha uygun bir seçenek olarak öne çıktığı ifade edildi. Bu nedenle, Meclis'in Eskişehir'de toplanmasının daha makul ve stratejik olduğu kanısına varıldı.²⁷⁵

11 Kasım 1919'da Trabzon'da seçimler devam ederken, Kaymakam Halit Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya, Mebusan Meclisi'nin İstanbul dışında bir yerde toplanması gerektiği konusunda hemfikir olduğunu ilettili. Halit Bey, Meclis'in İstanbul'da toplanması durumunda İngiliz işgaline açık hale geleceği düşüncesindeydi.²⁷⁶ Kaymakam Halit Bey'in 15 Kasım 1919 tarihli başka bir telgrafında, meclisin İstanbul'da toplanması konusunun Trabzon'daki ileri gelenlerle ele alındığı ve bu görüşmelerde İstanbul'da toplanma fikrine destek verildiğini bildirdi.²⁷⁷ 20 Kasım 1919'da Hayri Bey, Mustafa Kemal'e Trabzon halkının görüşlerini aktarırken, Milli Mücadele prensiplerine tam bir bağlılık sergilediklerini vurgulamış, ancak meclisin İstanbul'da toplanması yönünde bir karar alındığını haber verdi.²⁷⁸ Erzurum, Trabzon, Balıkesir ve Manisa Müdafaa-i Hukuk Merkezleri, Meclisin İstanbul'da toplanmasını kabul etti.²⁷⁹ Böylece İstanbul'da toplanmasına karar verildi.²⁸⁰ Bu durum Mustafa Kemal Paşa'yı memnun etmemişti. Mustafa Kemal Paşa bu kararın ardından, hiç olmazsa mebusların İstanbul'a gitmeden önce bir toplantı düzenlenmesi gerektiği ve bu toplantının yapılacağı yerin önceden belirlenmesi gerektiği yönünde öneri sundu.²⁸¹ Mebusların İstanbul'a varmadan önce, Ankara, Eskişehir veya Trabzon gibi önemli yerlerde bir araya gelerek Meclis için izlenecek programı ve genel durumu değerlendirmelerini fikir birliği sağlamalarını istedi.²⁸²

²⁷⁴ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:7, G:3, B:3(1:4)

²⁷⁵ TİTE Arş. K:313, G:28, B:28-1.

²⁷⁶ A. Kılınç, a.g.m. s.556.

²⁷⁷ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:23, G:46, B:46aj.

²⁷⁸ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:23, G:46, B:46aj.; A. Kılınç, a.g.m. s.556-557.

²⁷⁹ Fahri Çoker (1994). *Türk Parlamento Tarihi*. Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, s. 23.

²⁸⁰ A. F. Cebesoy, a.g.e. s. 327.

²⁸¹ A. Kılınç, a.g.t. s. 70.

²⁸² TİTE Arş. K:313, G:28, B:28-1.

2. Trabzon Sancağında 1919 Seçimleri

1919'da Trabzon vilayetinde Trabzon, Lazistan ve Gümüşhane olmak üzere üç sancak bulunmaktaydı.²⁸³ Seçim kararının alınmasının ardından Trabzon ve sancaklarında seçim çalışmaları başladı. Seçim hazırlıklarının ilk konularından biri nüfus meselesi oldu. Trabzon'un Rus işgali altına girdiği dönemde, şehirdeki demografik yapıda değişiklikler meydana gelmişti.²⁸⁴ Trabzon vilayetinden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen telgrafta, savaştan önceki ve 1919 yılındaki nüfus arasındaki farka vurgu yapılarak, seçimlerde hangi nüfus verisinin temel alınacağı sorulmuştu. Bu çerçevede, Dâhiliye Nezareti, 1919 seçimleri için 1914 nüfus verilerinin kullanılmasını uygun gördü. Dâhiliye Nezareti, 1914'te Trabzon sancağından yedi mebus seçilmiş, 1919 seçimlerinde de yedi mebusun seçilmesine karar verdi.²⁸⁵

Trabzon, Temsil Heyeti'ne ilettiği telgrafta, vilayetin merkez ve çevresinde mebus seçimleri için hazırlıkların yapıldığını belirtilmiş ve işgal öncesi seçimlere ait kayıtların mevcut olduğunu, ancak bu kayıtların yeniden düzenlenmesi gerektiği bildirildi. Ayrıca Trabzon sancağında seçimlerin hızla tamamlanabilmesi için belediyelerin yeterli maddi kaynaklara sahip olmadığını ve bu konunun Dâhiliye Nezareti'ne iletilmesine rağmen henüz bir cevap alınamadığı aktarılmıştı. 13 Ekim 1919'da Trabzon Valiliğine, Mustafa Kemal'in seçimlerle ilgili düzenlemelerin tamamlanması ve seçim giderlerinin Maliye Nezareti'nden temin edilmesi gerektiği talimatını verdi. Mustafa Kemal Paşa, aynı tarihte gönderdiği başka bir telgrafında, seçimlerin ertelenmemesi gerektiğini ve Maliye Nezareti'nden gelecek ödemeyle seçim harcamalarının karşılanmasını ve ayrıca, nizamnameye uygun olarak seçimlerin hızlı ve etkili bir şekilde yürütülmesi için çaba gösterilmesini istedi.²⁸⁶ Seçimler sırasında Trabzon'da karşılaşılan bir başka sorun, oy kullanabilmek için gereken Tezkire-i Osmaniye belgelerini temin etmeleri gereken kişilerin, belgeleri alabilmek için merkeze olan uzaklığı nedeniyle seçimlere katılımda önemli bir engel ile karşılaşmış olmalarıdır. Mali kaynakların yetersizliği ve belge taleplerine cevap verilememesi, seçimlerin sorunsuz bir şekilde yürütülmesine engel teşkil etmişti.²⁸⁷ Dahiliye Nezareti, 16 Kasım 1919'da Trabzon sancağında yaşanan kimlik sorununun çözülmesi ve seçim sürecinin kolaylaştırılması

²⁸³ K. H. Karpat (2010). *Osmanlı Nüfusu*. Timaş Yayınları, s.377-378.

²⁸⁴ S. Ural, a.g.m. s.264.

²⁸⁵ A. Kılınç, a.g.m. s.553-554.

²⁸⁶ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:21, G:17, B:17(1:2).

²⁸⁷ BOA. DH. İ.U.M. EK. 115/34-1-1.

amacıyla, tezkeresi olmayan ancak seçim hakkına sahip kişilerin kabul edilmesinin zorunlu olduğunu yayımladı.²⁸⁸

Temsil Heyeti, Trabzon Merkez Livâsı ile Rize ve Gümüşhane Sancaklarında mebus adaylarının Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına adaylıklarını ilan etmelerini ve bu adayların gerekli niteliklere sahip olmalarını şart koşarak, seçimlerin kendi lehlerine sonuçlanmasını sağlamayı amaçladı.²⁸⁹

Mustafa Kemal Paşa, Trabzon'dan Hüsrev Bey'in mebus seçilmesinin gerekliliği üzerinde durmuş, ancak Hüsrev Bey'in halk tarafından desteklenerek seçilmesinin önemli ve olumlu etkiler doğurabileceğine işaret etti. Mustafa Kemal Paşa, Hüsrev Bey'in mebus adaylığı konusunda değerlendirme yapılması talebinde bulundu. Bunun üzerine Kaymakam Halit Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya konu hakkında telgraf gönderdi; *“Son zamanlara kadar gizli görevde bulunduğum ve vilayet murahhaslarının çalışmadıkları için Gümüşhane Sancağı bağımsız olduğu halde Trabzon vilayeti teşkilat konusunda çok geri kalmış, nahiye ve kazalarda teşkilat olmadığından dolayı heyet-i merkeziyenin teşekkülü bağımsız olarak gerçekleşmiştir. Şu anda milli cihazı bizzat harekete geçirdiğim için teşkilatım bir ilerleme kaydetmiştir. İsim ve rütbe belirtilmeden dışarıdan birisinin halk veya heyet-i mümessile tarafından aday gösterilmesi halinde başarılı olup olamayacağını Trabzon mevki komutanlığından sordum. Trabzon Sancağı içinde yabancılar için olumsuz cevap verilse de heyet-i mümessile tarafından Hüsrev Bey'in adaylığı konulursa Trabzon vilayetinden her halde mebus seçileceğini vaat ederim.”* Kaymakam Halit Bey, Trabzon Mevki Komutanlığı'na, ismi belirtilmeden dışarıdan bir kişinin halk veya Temsil Heyeti tarafından mebus adaylığı gösterilip gösterilemeyeceği hususunda danışmış ve olumsuz yanıt almasına rağmen, Mustafa Kemal Paşa'ya Hüsrev Bey'in adaylığını destekleyeceğini ifade etti.²⁹⁰ Hüsrev Bey'in Temsil Heyeti adına Trabzon sancağından mebus adaylığı olması uygun bulundu. Mustafa Kemal Paşa'nın talebi üzerine, Hüsrev Bey aynı zamanda Eskişehir'den de aday oldu.²⁹¹

Ali Şükrü Bey, Kara Vasıf Bey'e Hüsrev Bey'in Trabzon'dan aday olmasının uygun olmadığını belirterek, bu konunun yeniden incelenmesini talep etti. Ali Şükrü Bey, Kara Vasıf Bey'e yazdığı telgrafta şu açıklamalarda bulundu: *“Trabzon'un Maçka kazası Müdafaa-i*

²⁸⁸ BOA. DH. İ.UM. EK. 115/34-3-1.

²⁸⁹ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:21, G:44, B:44-1.

²⁹⁰ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:2, G:21, B:21(1:3)

²⁹¹ A. Kılınç, a.g.m. s.556.; TİTE Arş. K:310, G:44, B:44-1

Hukuk Şubesi'nden merkeze gönderilen bir telgrafta, Hüsrev Bey'in Trabzon vilayeti adına aday gösterildiği ve bu kişinin kazanması için çaba sarf edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Ancak bu telgraftan gelen yanıtta, Memleketimiz adına seçilecek mebus vilayetimizin halkından olması kararlaştırılmıştır denilmiştir. Ayrıca Maçka'dan gelen bir diğer telgrafta, Her Osmanlının istediği yerde aday olabileceği kanunla belirtilmiştir. Temsil Heyeti'nin göstereceği doğru yolları takip edecek ve verdiği kişilere en iyi şekilde oy vereceğimizi belirtiriz' denilmektedir. Trabzonlular, Ordu, Giresun, Tirebolu, Görele, Vakfikebir, Polathane, Sürmene ve Of kazaları, hatta Maçka kazası dâhil olmak üzere, mebusların vilayet halkından olmasını kabul etmiş ve bu kararın amacı, Pontus ve Ermenistan gibi birçok sorunla karşılaşan vilayetimizi Meclis'te gerçek temsille temsil etmektir. Ancak şu anda Maçka'da bulunan bir bölük komutanının bu meseleyi gündeme getirdiği ve Temsil Heyeti adına baskı yaptığı düşünülmektedir. Hüsrev Bey'i tanımayan Maçka çevresinin eski kararları değiştirecek şekilde böyle bir telgraf göndermesi için bir neden bulunmamaktadır. Bu aday hakkında Temsil Heyeti'nin bilgi sahibi olup olmadığı kesin değildir. Her iki durumda da, genel Trabzon halkının verdikleri ve mevcut durumun gerektirdiği kararı değiştirmeleri için bir neden bulunmamaktadır.” Ali Şükrü Bey telgrafın devamında “Bu durumda Hüsrev Bey'in değil, benim aday olmam gerekecek” diyerek aday olmayı düşündüğünü ifade etti.²⁹²

Ali Şükrü Bey'in gönderdiği telgraf üzerine Hüsrev Bey, Trabzon Mevkii Kumandanı Ali Rıza Bey'e telgraf gönderdi: *"Ali Şükrü imzasıyla Temsil Heyeti üyesi olarak Kara Vasıf Bey'e yazılmış bir mektubu inceledim. Mektupta, adaylığımın Firka Kumandanı Halit Bey'in önerisiyle Maçka halkı tarafından belirlendiği belirtilmektedir. Ordudaki görev ve pozisyonumu, millete doğrudan hizmet edebilmek amacıyla terk ederek kişisel bir fedakarlık yapmıştım. Ancak seçim sürecinde gayri meşru bir müdahale veya etki söz konusu olmasını kesinlikle kabul edemem. Bu mektubu Trabzon Müdafaa-i Hukuk ve Heyet-i Merkeziye'ye göstermenizi ve eski Meclis'in atama usullerine uygun bir kişi olmadığımı kendilerine bildirmenizi rica ederim."* Bu duruma açıklık getirmek amacıyla Trabzon Mevkii Kumandanı Ali Rıza Bey, Hüsrev Bey'e şu şekilde bir telgraf yazdı: *"Seçimlerin başında bazı kişiler, her bölgenin milletvekillerinin kendi memleketlerinden seçilmesi gerektiği görüşünü öne sürmüşlerdir. Bu görüş doğrultusunda, Ali Şükrü Bey de Vasıf Bey'e bir mektup yazmıştır. Ancak, bu görüşün tartışılması sırasında sizin ve diğer kişilerin isimleri anılmamış; söz konusu görüş yalnızca bir prensip olarak ortaya konulmuştur."*

²⁹² ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:15, G:106, B:106 (1:7)

Seçimlerin ilerleyen zamanlarında, adaylar belli olmaya başladı. 13 Ekim 1919'da Hüsrev Bey'in Trabzon merkez livası için mebus adayı olduğu ilan edildi.²⁹³ 15 Ekim 1919'da Giresun eski kaymakamı ve Giresun kazasında hizmetleriyle takdir toplamış olan Pertev Bey, adaylığını duyurdu.²⁹⁴ 17 Ekim 1919 tarihinde, halkın isteği doğrultusunda Görele Müftüsü Ali Şevket Efendi, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına Trabzon Vilayeti mebusluğuna aday gösterildi.²⁹⁵

Trabzon Valisi, 17 Ekim 1919'da Temsil Heyetine gönderdiği telgrafta, Muntahib-i Evvel seçimlerin başladığı bilgisini verdi. Trabzon livası mebusluğuna aday olanlar arasında Karahisar Şarki Mutasarrıf Vekili Rıfat, Mülkiye Kaymakamı Pertev Bey, eski Trabzon mebusu ve Hüdavendigâr Valisi Ali Osman, Trabzonlu Ömer, Polis Müdür-i Umûmîsi Üçüncü Şu'be Müdür-i sâbıkı Trabzonlu Hafız Mehmed Vehbi, Giresun'dan Eşref, Kevserzade Ahmet Turan, Giresunlu Ahmed Ali, Canik Maarif Müdürü Trabzonlu Mustafa Zihni, İstanbul Sultanisi Arabi Muallimi Gürcüzade Mehmed Celeleddin Efendiler, Vakf-ı Kebir Ceza Reisi Ali Rıza ve Sürmene eşrafından ve Sulh-ı Selâmet-i Osmaniye müessislerinden Hoca Ahmed Fazıl Efendi gibi isimler bulunmaktaydı.²⁹⁶ Sürmene Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Ahmet Bey, 20 Ekim 1919 tarihinde Temsil Heyeti'ne gönderdiği telgrafta, Vakfıkebir kazası ceza reisi ve Sürmene eşrafından, ayrıca hukuk mektebinden mezun olan Ali Rıza Efendi'nin, mebusluğu için üç yüz imzalı dilekçeyle aday gösterildiğini bildirdi.²⁹⁷

Tirebolu Kadısı Giritlize Hasan Fehmi Bey, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti namına Trabzon mebusluğuna adaylığını Sivas Heyet-i Temsiliye'ye ifade etmişti: *"Bu kerre vicdân-ı milliyeden nebe'ân eden nokta-i nazardan mütevellid tesbât olunan esâsât rehber-i hareketim olduğundan kuvve-i teşrîfiyede âmâl-i milliyeye ve hükkâm-ı şer'iyeye dâiresinde hizmet edebilirüm ümmîd-ı kavâsiyle Anadolu ve Rumeli Müdâfa'a-i Hukûk-ı Milliye Cem'iyeti nâmına Trabzon livası mebusluğu için nâmzedliğimi vaz' eylediğim ma'rûzdur."*²⁹⁸ 20 Ekim 1919'da Rıfat Bey, Trabzon livası mebusluğu için adaylık başvurusunda bulundu.²⁹⁹

²⁹³ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:20, G:50, B:50-1

²⁹⁴ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:21, G:62, B:62-1

²⁹⁵ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:21, G:72, B:72(1:3)

²⁹⁶ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:21, G:71, B:71(1:2)

²⁹⁷ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:21, G:79, B:79(1:12)

²⁹⁸ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:21, G:137, B:137-1

²⁹⁹ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:21, G:79, B:79(1:12)

27 Ekim 1919'da Maçka Kaymakamı Halit Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya telgraf göndererek seçimler hakkında şu bilgileri verdi: “Müdâfaa-i Milliye adına Trabzon sancağının adayları olarak gösterilen Erkân-ı Harb Hüsrev, Servet, İzzet, Ali Şükrü, İhsan, Hafız Mehmet, Hacı Ahmet, Eşref, Rifat, Ali Osman, Ömer Vasfi, Mahmut Vehbi, Ahmet ve Pertev Beylerdir. Bu kişilerden Hüsrev, Servet ve İzzet Beyler devlet tarafından tanınmış isimlerdir. Önceki raporlarımda Ali Şükrü, Hacı Ahmet, İhsan ve Hafız Mehmet Beyler hakkında gerekli açıklamalar yapılmıştı ancak tekrarını faydalı görüyorum. Ali Şükrü Efendi, yüksek ilim sahibi bir denizci emeklisidir ve bu konuda Heyet-i Temsiliye'den Rauf Bey'in görüşüne başvurulmasını rica ederim. İhsan Efendi, Mekteb-i Harbiye mezunu olup jandarma alay kumandanlıklarında bulunmuş, oldukça bilgili ve eski Mardin milletvekilidir. Hafız Mehmet Efendi, Mekteb-i Hukuk mezunu ve eski Trabzon milletvekilidir. Kendisi İstanbul'da Müdâfa'a-i Milliye adına çalışmalarda bulunmuştur. Hacı Ahmet Efendi, Trabzon belediyesinin eski başkanı olup taraftarları bulunmasına rağmen ilmi yoktur. Eşref Efendi, Mekteb-i Sultâniye'den mezun ve Avrupa'da tahsil görmüş, ahlaken sağlam, Giresun Müdâfaa-i Milliye cemiyeti başkanıdır. Rifat Bey ise Ordu kazası ahalisinden olup halen Karahisar-ı Şarkî mutasarrıf vekilidir. Ali Osman Bey, Hüdavendigâr'ın eski valisi olup suistimalleri olduğu ve mebusluğa layık olmadığı duyulmuştur. Ömer Vasfi Efendi, Ankara hastanesi baştabibi ve operatörü olup, ilmi ve sosyal durumu ikinci derecede görülmektedir. Mahmut Vehbi Efendi, polis müdüriyetinden açıkta kalmış olup ehliyeti ve ahlakı yerinde değildir. Ahmet ve Pertev Efendiler, Rüştiye tahsili görmüş ve ahlakları şüpheli kimselerdir.”³⁰⁰

2 Kasım 1919 tarihinde Rize'nin Tirebolu ilçesinden Hafız Hüseyin Efendi, Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-ı Hukuk Cemiyeti adına Trabzon mebusluğu için adaylığını duyurduğu telgrafı gönderdi.³⁰¹ 9 Kasım 1919'da Kaymakam Halit Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya adaylık başvuruların devam ettiğini ve olumlu sonuçların beklendiği yönünde bilgi verdi.³⁰²

Kasım ayında, Çanakkale Mevki Kumandanı Miralay Şevket Bey'in, Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği gizli mesajda, Hamdi Bey'in Trabzon'dan seçilmesi gerektiğini vurgulamıştı. Bu mesajda yer alan ifadeler, “Millî Türk Furkasının namzedleri listesi ber-vech-i âyi ma'rûzdur. Evvelce takdim edilen sosyalist namzedlerin nazar-ı dikkate alınması mercûdur efendim... Hamdi Bey Türk Dünyası muharriri Trabzon...” şeklindedir. Miralay

³⁰⁰ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:21, G:115, B:115(1:3)

³⁰¹ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:21, G:9, B:9(1:3)

³⁰² ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:2, G:24, B:24-1

Şevket Paşa aynı telgrafında Hacı Ahmet Fazıl Efendi'nin aday olduğunu bilgisini verdi.³⁰³ Sürmene Müdafaa-i Hukuk Başkanı Fellahzade Ahmet Bey, Sivas Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne gönderdiği telgrafta, Ahmet Fazıl Efendi hakkında şunları ifade etti: *“Kazamızın eşrafından ve hanedanından olan, uzun zamandır mücahidler arasında tanınmış, ilmi ve siyasi geniş bilgiye sahip Hacı Yakubzade Hoca Ahmed Fâzıl Efendi, milletvekili olarak seçilmesi gereken tüm niteliklere sahip bir adaydır. Devlet ve millet meselelerinde yüksek düşünce ve prensipleri ile istiklâl ve vatan kurtuluşu uğrunda faaliyetleriyle tanınmış ve Osmanlı barış ve huzurunu koruma yönündeki çabalarıyla bilinen bir şahsiyettir. Bu nedenlerle, kazamız adına halk tarafından Trabzon mebusluğu için aday gösterdiğimiz Ahmed Fâzıl Efendi'nin adaylığının tüm vilayetlerde de ilan edilmesini talep etmekteyiz. Mümaileyh Ahmed Fâzıl Efendi'nin düşünce ve görüşleri cemiyetimizce güvenilir olarak değerlendirilmiştir.”*³⁰⁴

11 Kasım 1919'da Trabzon Valisi Haydar Bey, Dâhiliye Nezareti'ne Trabzon'daki seçimler hakkında bilgi vermişti; *“Merkez ve bağlı yerlerde ikinci derece seçimleri ile meşgul olunmaktadır. Bazı kaza bölgelerinde birinci derece seçimler bucak veya kasabalarında kısmen yapılmıştır. Seçimlerin ertelenmesinin tek sebebi, nahiyelerdeki merkezlere gönderilmesi gereken seçim heyetlerinin zorunlu masraflarının karşılanamaması ve seçim kararnamesinin uygulanmasını açıklayan talimatname gereğince gerçekleşen bu masraflar için defterdarlığın Maliye Nezareti'nden istediği harcama yetkisinin kalmamasından ibarettir. Nezaretten sonradan gelen yüz elli bin kuruşluk havale tamamen ihtiyacı karşılayamamış ve dağıtım işlemi hemen yapılmıştır. Şimdiye kadar yapılan birinci derece seçimlerinde herhangi bir taraftan gizli veya açık bir müdahale olduğuna dair valiliğe bir ihbar veya şikayet ulaşmamasına dayanarak, milletvekili seçimlerinin de etkisiz ve müdahalesiz olarak gerçekleştirileceği umulmaktadır.”* Muntehib-i Evvel seçimlerin tamamlanmasının ardından Muntehib-i Sani seçimleri başladı. Ancak, Maliye Nezareti'nin bazı kazalarda seçim komisyonu için gerekli olan ödenek miktarını tam olarak karşılayamaması seçimlerin aksamasına neden oldu. Seçimler boyunca mali kaynak sıkıntısı yaşanmaya devam etmiş olmasına rağmen, mebusların belirlenmesi için zorluklara rağmen seçimlere devam edildi.³⁰⁵

³⁰³ A. Kılınç, a.g.m. s.557.; ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:20, G:206

³⁰⁴ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:21, G:79, B:79(1:12)

³⁰⁵ BOA. DH. İ.U.M. EK. 115/2-1-1

17 Kasım 1919'da Harbiye Nazırı Cemal Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf göndererek, Hükümetin belirli isimlerin mebus seçilmesini istemediğini bildirdi.³⁰⁶ Hükümetin istemediği kişiler arasında Hafız Mehmet Efendi de bulunmaktadır. Cemal Paşa, bu durumu şu ifadelerle belirtti: *“Hükümet tarafından mebus olarak atanmaları arzu edilmemektedir. Dolayısıyla, uygun olan adayların belirlenerek gerekenin yapılmasını rica ederim.”*³⁰⁷ Trabzon Vilayeti, yaklaşık otuz adayın rekabet ettiği, en zorlu bölgelerden biri olarak ön plana çıktı.³⁰⁸ Trabzon mebus adaylarından bazılarının isimleri:

*“Trabzon eski mebusu ve sabık Hüdâvendigar Valisi Ali Osman Bey,
Karahisar-ı Şarki Mutasarrıf Vekili Ordulu Rifat Bey,
Mülkiye kaymakamlarından Trabzoni Pertev Bey,
Polis Müdüriyet-i Umûmîsi üçüncü şube müdürü sabıkı Trabzoni Hafız Mehmed Vehbi Bey,
Ahmed Nureddin Efendi,
Giresun eşrafından Duzdar Eşref Bey,
Trabzon eski mebusu Hafız Mehmed Efendi,
Görece Müftüsü Çolakzade Ali Şevket Efendi,
Mülkiye kaymakamı Ordulu Hacı Alizade İsmail Bey,
Maarif Müsteşarı esbakı Hacı Yahyazade Abdullah Bey,
Vakf-ı Kebir Ceza Reisi Rıza Efendi,
Sürmene eşrafından ve Sulh ve Selamet-i Osmaniye müessislerinden Ahmed Fâiz Efendi,
Canik Sancağı Maarif Müdürü Trabzoni Mustafa Zihni Efendi,
İstanbul Sultani Mektebi Muallimi Trabzoni Gürcüzade Mahmud Celaleddin Efendi,
Lazistan Sancağı Ceza Mahkemesi Reisi sabıkı Ahmed Lemi Efendi,
Trabzonlu Hüseyin Yazıcızâde Mustafa Lütfi Efendi”*³⁰⁹

³⁰⁶ A. Kılınç, a.g.m. s.557.

³⁰⁷ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:20, G:206

³⁰⁸ İ. Akbal, a.g.e. s. 197.

³⁰⁹ BOA. DH. İ.U.M. EK. 115/2-1-4

Kazım Karabekir Paşa, Trabzonluların kendisine mebusluk teklif ettiğini, ancak ülkeye asker olarak hizmet etmenin daha faydalı olacağını düşündüğü için bu teklifi reddettiğini ifade etti.³¹⁰

25 Kasım 1919’ Maçka kazasında yapılan seçimler tamamlanmış ve on dokuz Muntahib-i Sani, oylarını Milli Müdafaa adına kullandı.³¹¹

Mustafa Kemal Paşa, 26 Ekim 1919’da Halit Bey’e gönderdiği telgrafta, Erzurum Kongresi delegeleri arasında bulunan ve Sivas Kongresi’ne katılmayı reddederek Milli Mücadele’ye karşı tavır alan İzzet ve Servet Beylerin yerine, uygun adayların seçilmesini istedi. Kaymakam Halit Bey ise bu konuda mebus seçilmemeleri için aldığı tedbirleri Mustafa Kemal Paşa’ya bildirdi: “*Servet ve İzzet Beylerin mebus olmamaları için, Of’tan Trabzon’a geri dönerek bazı ustaca tedbirler almaya karar verdim. Trabzon mevki kumandanlığına, önceki mebusların, milli mücadeledeki görevlerini yerine getirmedikleri gerekçesiyle ticarete yönelmeleri ve genel harp devam ederken görevlerini yerine getirmedikleri yönündeki eleştirileri, ayrıca İngilizlerle ilişkileri nedeniyle eski İttihat ve Terakki mebuslarını aday gösteremeyeceğimizi belirttim. Buna göre, sözlü talimatlar verdim.*”³¹² Kaymakam Halit Bey, başka bir telgrafında, İzzet Bey ve Servet Beylerin mebus olmaması gerektiğini belirterek, Mustafa Kemal Paşa ile aynı fikirde olduğunu yazdı.³¹³ Halit Bey, Servet Bey ve İzzet Beylerin, Trabzon ve çevresindeki etkilerinin, bölgedeki Milli Mücadele’ye zarar verebileceği için mebus olmalarının milli hedefler açısından uygun görmediğini açıkça beyan etmişti. Ancak, seçim sürecinde sert önlemler uygulamanın doğru olmadığını da ifade etti.³¹⁴ Kaymakam Halit Bey, Trabzon’da İzzet Bey ve Servet Beyi destekleyenlerin mevcut olmasına rağmen Temsil Heyeti adaylarının seçimlerde galip geleceğini söyledi.³¹⁵

2 Ocak 1919’da mebuslar belirlendi. Mebusların aldıkları oylar şu şekildedir: Sakazade Hasan Bey 305, Nafia Müsteşarı Muhtar Bey 247, Ali Şükrü Bey 234, İktisat Bankası Müdürü Abdullahefendizade Ali Şefik Bey 229, Erkan-ı Harbiye Kaymakamlarından Hüsrev Bey 198, Ordulu İsmail Bey 113, Dizdarzade Eşref Bey ise 175 oy aldı.³¹⁶

³¹⁰ İ. Akbal, a.g.e. s. 197.

³¹¹ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:22, G:35, B:35-1

³¹² ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:21, G:106, B:106(1:3)

³¹³ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:21, G:115, B:115(1:3)

³¹⁴ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:21, G:83, B:83-1

³¹⁵ A. Kılınç, a.g.m. s.558.

³¹⁶ Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:22, G:59, B:59-1

Seçimlerin sona ermesinin ardından, çeşitli şikayetlerin ortaya çıktı. Maçka kazasında seçimlere müdahale edildiği teyit edilmiş ve bu durum ilgili makamlara bildirilmişti. Trabzon'da İttihatçıların diğer bölgelere kıyasla daha etkin olduğu gözlemlenmiştir.³¹⁷ Trabzon ve çevresinde araştırma ve denetleme yapmakla görevlendirilen Mülkiye Müfettişi Mustafa Hilmi Bey'in sağlık durumu acilen cerrahi operasyon gerektirdiği için merkeze dönme talebi, 22 Aralık 1919 tarihli resmi yazıyla iletilmiş, talebin kabul edilmesi üzerine tedavi amacıyla İstanbul'a döneceği kendisine bildirilmişti. Daha sonra, Maçka kazasında seçimlerde yolsuz ve kanunsuz bazı işlemlerin yapıldığı anlaşıldığı için bu konuda da araştırma yapılması kendisine 31 Aralık 1919 tarihinde bildirilmişti. Müfettiş Hilmi Bey'in bu konuyla ilgili gönderdiği şifre telgraf, ilgili makamlara sunulmuş ve Hilmi Bey İstanbul'a hareket ettiği haber verilmişti. Durumun araştırılması için merkezden buraya müfettiş gönderilmesi zaman kaybına ve masrafa neden olacağı için valiliğe çok yakın olan Maçka kazasındaki seçimlerin incelenmesi için valilikten uygun ve tarafsız bir kişinin gönderilerek bu konuda araştırma yapılması uygun görülmüştü.³¹⁸ Nazır Şerif Paşa, Trabzon'a bu konu hakkında cevaben şifreli telgraf gönderdi. Telgrafta, *“Maçka kazası seçimleri hakkında Fevzi Paşa heyeti tarafından Trabzon'dan çekilen şifre telgraf ile bu konuda valilikten alınan telgraf arasındaki çelişkidendir dolayı, durumun yerinde dikkatle araştırılması gerekmektedir. Bu sebeple, bahsi geçen kaza seçimlerinin incelenmesi için valilikten uygun ve tarafsız birinin gönderilmesi, derinlemesine araştırma yapılması ve sonucun hızla bildirilmesi önemle tebliğ olunur.”*³¹⁹ 1919 yılı sonlarında Trabzon ve çevresinde yapılan seçimlerin karmaşıklığını ve bu süreçte yaşanan müdahaleleri gözler önüne sermektedir.

Trabzon Valisi Haydar Bey, Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta, Trabzon merkez sancağında seçimlerin tamamlandığını ve Sakazade Hasan Bey, Nafia Müsteşarı Muhtar Bey, Ali Şükrü Bey, İktisat Bankası Müdürü Abdullahefendizade Ali Şefik Bey, Erkan-ı Harbiye Kaymakamlarından Hüsrev Bey, Ordulu İsmail Bey, Dizdarzade Eşref Bey'in milletvekili seçildiğini bildirdi. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, mebus seçilenleri tebrik etti.³²⁰ Ayrıca Mustafa Kemal Paşa, Trabzon mebusu olarak seçilen Hüsrev Bey'i yeni görevinden dolayı tebrik etti.³²¹

³¹⁷ A. Kılınç, a.g.m. s.558-559.

³¹⁸ BOA. DH. İ.UM. EK. 116/82-2-1

³¹⁹ BOA. DH. İ.UM. EK. 116/82-3-2

³²⁰ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:22, G:140, B:140-1

³²¹ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:16, G:96, B:96(1:2)

19 Ocak 1919'da Muhtar, Hüsnü ve Şefik Beyler, Mustafa Kemal Paşa'nın kendilerini tebrik etmesine karşılık olarak teşekkürlerini belirten bir telgraf gönderdi.³²² Mebusların mazbataları hazırlanarak ilgili makamlara teslim edildi.³²³ Trabzon Valisi Haydar Bey, Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta, Trabzon merkez sancağında yapılan mebus seçimlerinin sonuçlarının ayrıntılı bir şekilde Teftiş Heyeti tarafından düzenlendiğini ve mazbataların onaylandığını bildirmişti.³²⁴

2.1. Trabzon Mebusları

Ali Şükrü Bey: İstanbul Kasımpaşa'da doğdu.³²⁵ Ali Şükrü Bey'in çıkarılan vukuatlı nüfus kayıt örneğinde doğum yeri İstanbul olarak geçerken özlük dosyasında Trabzon olarak geçmektedir.³²⁶ İlköğretimini tamamladıktan sonra 1898 yılında babası tarafından Heybeliada'daki Mekteb-i Fünun-ı Bahriyye-i Şahaneye'ye gönderildi. 1902'de harbiye sınıfına geçmişti ve 1904'te teğmen rütbesiyle donanmaya katılmıştı. 29 Ekim 1905'te kurmay üsteğmen olarak Mesudiye zırhlısı seyir subay yardımcılığına tayin edildi. 27 Nisan 1901'de yüzbaşı oldu; Sultâniye ve Orhâniye gemileri, Yarhisar torpidosu ve Nevşehir gambotun seyir subaylığı yaptı. Ardından Deniz Müzesi'nde göreve başladı. 1914'de ordudan ayrıldı.³²⁷ Son Osmanlı Meclis-i Mebusan seçimlerinde Trabzon'dan mebus seçildi.³²⁸ Meclis-i Mebusan IV. dönem mebusluğu sırasında İstanbul'un işgalinden sonra Mustafa Kemal'in çağrısı üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne katılmak üzere Anadolu'ya geçen mebuslar arasında yer aldı.³²⁹

Ali Şefik Bey: 1889 yılında Trabzon'da doğdu. Mülkiye Mektebi ve Paris Siyasal Bilgiler Mektebi mezunudur. Temettu Temyiz Encümeni ve Varidat 3.Şube, 1.Mümeyyizliği, Bursa Bölgesi İktisat Müdürlüğü, Düyun-u Umumiye ve Muamelâtı Nakdiye Şubeleri Umum Müdür Yardımcılığı, İaşe Vekâleti Başmüfettişliği, Millî İktisat Bankası Muamelât Müdürlüğü, Maliye Meslek Okulu Öğretmenliği, Mülkiye Mektebi Öğretmenliği, Hukuk Mektebi Hocalığı, Maliye Vekâleti Teftiş Heyeti Başkanlığı görevlerinde bulunmuş. Lozan Barış Konferansı Mali Müşavirliği'nde yer aldı. Osmanlı Meclis-i Mebusan IV. dönem

³²² ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:22, G:96, B:96-1

³²³ BOA. DH. İ.U.M. EK. 117/38-1-1

³²⁴ BOA. DH. İ.U.M. EK. 118/83-1-1

³²⁵ V. Usta (2020). "Ali Şükrü Bey", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. I, s.80.

³²⁶ TBMM Albümü (2010). 1920-1950 c:I, Ankara, s.59.

³²⁷ Veysel Usta, agm, s.80.

³²⁸ Veysel Usta, agm, s.80.

³²⁹ V. Usta (2020). "Ali Şükrü Bey", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. I, s.80

Trabzon mebusu seçildi. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde II. dönem Trabzon Milletvekilliği yaptı.³³⁰

Eşref Bey: 1883'de Giresun'da dünyaya gelmiştir. Eşref Bey'in özlük dosyasında bulunan özgeçmişinde doğum tarihini 1889 beyan ettiği ayrıca mazbatasında da aynı tarihin görüldüğü belirlenmiştir. Mekteb-i Hukuk 3. Sınıf terktir. Ordu Vilayeti Umumi Meclis Azalığı, Daimî Encümen Üyeliği, Belediye Meclisi Azalığı, Giresun Belediye Başkanlığı yapmıştı. Osmanlı Meclis-i Mebusan IV. dönem Trabzon mebusluğu yaptı. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde ara seçimlerde VIII. Dönem Sivas milletvekili seçildi.³³¹

Hüsrev Bey: 1884 yılında Edirne'de dünyaya gelmişti. 1903'de Piyade Teğmen rütbesiyle Harp Okulu'nu, 1908'de Harp Akademisini bitirip kurmay yüzbaşı olarak mezun olmuştur. 1912 yılında Balkan Savaşı sırasında 7. Tümen Kurmay Başkanlığı yaptı. 1913'te Trakya Tahdit-i Hudud üyeliği ve Atina Sefareti Ateşemiliterliği görevlerini yürüttü. I. Dünya Savaşı'nda Şark Cephesi Kafkas Ordusu Harekât Şube Müdürlüğü ile Kafkas Sulh Komisyonu üyeliği ve Kâzım Karabekir Paşa'nın Komutasındaki Kolordunun Kurmay Başkanlığını yaptı.³³² Gümüş Liyakat ve İmtiyaz madalyalarının sahibidir. İstanbul Erkân-ı Harbiye-i Umumiye ve Umum Süvari Müfettişliklerine getirilmiş, bu hizmetleri sırasında gösterdiği başarılarından dolayı gümüş liyakat ve imtiyaz madalyaları ile ödüllendirilerek binbaşılığa terfi etmişti.³³³ 9. Ordu Müfettişliği Kurmay Subayı olarak Mustafa Kemal Paşa ile 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktı. Son Osmanlı Meclis-i Mebusan'a Trabzon mebusu olarak katıldı. İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmesinin ardından meclis kapatılınca Ankara'ya gitti I. Dönem TBMM'de Trabzon milletvekilliği yaptı. Londra Konferansı'nda TBMM Delegasyon üyesi oldu.³³⁴

İsmail Bey: 1876 yılında Ordu'da doğmuştu.³³⁵ Mekteb-i Mülkiye'yi bitirdikten sonra, 1898'te Fatsa, 1904'te Zonguldak ilçelerinde kaymakamlık yaptı, daha sonra Canik Mutasarrıf Muavinliği (Canik Valiliği) yaptı. Son Osmanlı Meclis-i Mebusan'da Trabzon mebusu olarak katıldı. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde II., III., IV., V. Dönem Ordu milletvekilidir.³³⁶

³³⁰ TBMM Albümü (2010). 1920-1950 c:I, Ankara, s.120.

³³¹ TBMM Albümü (2010). 1920-1950 c:I, Ankara, s.469.

³³² F. Kılıç (2017). Milli Mücadele Döneminde Hüsrev Gere'de'nin Yürüttüğü Faaliyetler. *History Studies*, 9(4), 102

³³³ Fahri Kılıç, agm, s.102.

³³⁴ TBMM Albümü (2010). 1920-1950 c:I, Ankara, s.121

³³⁵ TBMM Albümü (2010). 1920-1950 c:I, Ankara, s.219

³³⁶ TBMM Albümü (2010). 1920-1950 c:I, Ankara, s.219

Hasan Hüsnü Bey: 1885’de Trabzon’da doğdu. İstanbul Mercan İdadisini bitirdi. 1908’de Mülkiye’den mezun oldu. Divan-ı Muhasebat (Sayıştay)’ta göreve başlamıştı. 1909 Ekim’inde Maarif Nezareti’nin Avrupa’da öğrenim için açtığı sınavı kazanarak gitmiş, Paris Siyasal Bilgiler Okulu Diploması Şubesinde 1912 yılının Kasım ayında mezun oldu. Maliye Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğünde, Kazanç Vergisi Temyiz Komisyonunda görev aldı. Ekim 1916’da Eskişehir Bölge İktisat Müdürü olan Hasan Saka, 4 Eylül 1918’den itibaren Mülkiye Mektebi’nde iktisat öğretmenliği yapmış. Osmanlı Meclis-i Mebusan IV. Dönem Trabzon mebusudur. TBMM’de I., II., III., IV. ve V. Dönem Trabzon milletvekilliği yapmıştır.³³⁷

3. Gümüşhane Sancağında 1919 Seçimleri

Sivas Kongresi’nde, Damat Ferit Paşa Kabinesi’nin istifası ve yerine yeni bir kabine oluşturulması karar kılınmıştı. Temsil Heyeti yeni kabine kuruluncaya kadar, hükümeti tanımayıp haberleşmeyi kesti.³³⁸ Sivas Kongresi’nin kararları neticesinde, Damat Ferit Paşa, sağlık sorunlarını gerekçe göstererek 1 Ekim 1919’da istifa etti. Yerine 2 Ekim 1919’da Ali Rıza Paşa Hükümeti kuruldu ve 7 Ekim 1919’da “İntihâb-ı Mebusan Talimanâmesi” adı altında mebus seçimlerinin başlatılması için bir kararname yayımlandı.³³⁹

13 Eylül 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa, Temsil Heyeti Başkanı olarak seçim faaliyetleriyle ilgili ilk talimatını yayımladı.³⁴⁰ Mustafa Kemal Paşa, 24 Eylül 1919’da tüm vilayet ve sancaklara mebus seçimlerinin hızla gerçekleştirilmesinin önemini vurgulayan bir yazı gönderdi. Her livanın seçim hazırlıklarının ne aşamada olduğunu bildirmesini talep etti.³⁴¹ Mustafa Kemal Paşa, 24 Eylül 1919 tarihli tebliğin vilayet ve sancaklara ulaşım ulaşmadığını sorgulamış ve Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin seçimlere doğrudan müdahale etmeyeceğini, Temsil Heyeti tarafından aday gösterilmeyeceğini, ancak cemiyetin görüşlerini benimseyen aday adaylarının başvurabileceğini bildiren bir telgraf gönderdi.³⁴²

Gümüşhane Mutasarrıfı Mürsel Bey, mebusların seçim süreciyle ilgili olarak nüfus sayımlarının tamamlandığını ve kanuna uygun olarak belediyelerin nüfus defterlerinin düzenlenmeye başladığını bildirdi. Ayrıca, seçimlerin doğru bir şekilde yürütülmesi için

³³⁷ TBMM Albümü (2010). 1920-1950 c:I, Ankara, s.60-120

³³⁸ TİTE Arş. K:304, B:79-2

³³⁹ TİTE Arş. K:23, B:67-1

³⁴⁰ TİTE Arş. K: 31, B:133-1,2

³⁴¹ TİTE Arş. K:18, B:83-1

³⁴² ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:21, G:14, B:14(1:5)

gerekli önlemlerin alındığını ve seçmen kayıtlarının gözden geçirilmeye devam edildiğini ifade etti. Ancak bazı bölgelerde, mevcut nüfusun önceki sayımlara kıyasla tutarsızlık gösterdiği tespit edilmişti. Bu durum, hangi nüfus kayıtlarının esas alınacağı konusunda bir belirsizlik yarattı; 1919 nüfus verileri mi yoksa 1914 savaş öncesi nüfus kayıtları mı referans alınmalıdır, konusunda bir tartışma ortaya çıktı.³⁴³ Savaş sebebiyle, mevcut nüfus kayıtlarında önemli bir azalma meydana gelmişti. Dâhiliye Nezaretine, seçilecek mebusların belirlenmesi için hangi nüfusun esas alınması gerektiği konusunda bir yazı gönderildi.³⁴⁴ Dâhiliye Nezareti, savaş öncesi nüfus verilerinin dikkate alınmasına ve buna göre seçimlerin düzenlenmesine karar verdi.³⁴⁵ Gümüşhane'nin nüfusuna göre mebus adaylarının sayısı belirlendi ve bu doğrultuda Gümüşhane'den iki mebusun seçilmesine karar verildi.³⁴⁶

Gümüşhane sancağında, 7 Ekim 1919 tarihinde ilan edilen seçim kararnamesi sonrasında seçim süreçleri hızla ilerlemeye başladı. 10 Ekim 1919'da Mürsel Bey, Temsil Heyetine gönderdiği telgrafta, Torul kazasında yirmi bir köyün temel kayıtlarının düzenlendiğini ve diğer köylerin on gün içinde tamamlanacağını belirtti. Ayrıca, Kelkit ve Şiran kazalarında da nüfus kayıtlarının yapıldığını bildirdi. Ancak, mali kısıtlamalar nedeniyle seçim çalışmalarının aksadığını bildirdi. Bazı yerlerde para teminindeki sıkıntılar nedeniyle işlemler askıya alınmış, bu durum seçim süreçlerinin ilerlemesini olumsuz etkilemişti.³⁴⁷ Trabzon'dan gönderilen bir başka telgrafta, Trabzon vilayetinde köylere gönderilecek görevlilerin masraflarının ve seçimlerle ilgili diğer harcamaların belediyeler tarafından karşılanmadığı, her belediyeye yeterli miktarda bütçe ayrılmadığı için, bu talebin Dâhiliye Nezaretine iletilmesine rağmen sonuç alınmadığını belirtmişti. Mustafa Kemal Paşa, Maliye Nezaretinden gönderilecek ödenekle birlikte, seçim masraflarının karşılanmasını ve mebus seçimlerinin hızlı ve etkin bir şekilde tamamlanması için gerekli çalışmanın yapılmasını istemişti.³⁴⁸ Mustafa Kemal Paşa, Gümüşhane Belediye Reisi Mustafa Bey'e gönderdiği telgrafta seçim nizamnamesinin uygulanması ve masrafların maliye tarafından karşılanacağını belirterek, bu nedenle daha fazla beklemeye ve gecikmelere meydan verilmeden, seçimlerin yeni nizamnameye uygun olarak hızla ve dikkatle yapılmasını önemle arz etti.³⁴⁹

³⁴³ TİTE Arş. K:18, G:89, B:89-1

³⁴⁴ BOA, DH. ŞFR., 644-34/1-1

³⁴⁵ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:21, G:14, B:14(1:5)

³⁴⁶ U. Üçüncü (2019). Gümüşhane'de Son Osmanlı Mebusan Meclisi Seçimleri. *History Studies*, 11(4), 1383

³⁴⁷ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:21, G:14, B:14(1:5)

³⁴⁸ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:21, G:17, B:17(1:2)

³⁴⁹ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:21, G:55, B:55-1

Mustafa Kemal Paşa, 11 Ekim 1919 tarihinde Torul'daki Üçüncü Fırka Kumandanı Halit Bey'e gönderdiği telgrafta, Gümüşhane Sancağında mebus adayı gösterilecek kişilerin Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına adaylıklarını ilan etmeleri gerektiği, bununla birlikte adayların gerekli niteliklere sahip olmaları şartıyla seçim sürecine katılabileceklerini bildirdi.³⁵⁰

Mustafa Kemal Paşa, Gümüşhane'nin mebus adaylarının, milli hedeflere uygun olarak Sivas Kongresi'nin programını benimsemiş kişilerin olmasını istedi.³⁵¹ Adayların belirlenmesinin ardından, aday isimleri ve nitelikleri Temsil Heyeti tarafından değerlendirilmek üzere bilgi sunulmasına karar verildi. Kaymakam Halit Bey, Gümüşhane Sancağı'nın adaylarını inceleyerek, mebus adaylarının milli amaçlara bağlılıkları ve halk arasındaki itibarları gibi faktörleri değerlendirip Temsil Heyeti'ne kapsamlı bir rapor sunacaktı.³⁵²

Maçka Kaymakamı Halit Bey'in 16 Ekim 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgrafta, Gümüşhane Sancağındaki seçim sürecinde görevlerin yerine getirilmesinde yaşanan aksaklıklar ve vilayet mümessillerinin etkin çalışmaması konuları gündeme getirdi. Halit Bey, vilayet temsilcilerinin etkinlik eksiklikleri ve görev yoğunluğu nedeniyle seçim faaliyetlerinin geri kaldığını ve bazı bölgelerde sorunlar yaşandığını bildirdi. Bu durum, seçim sürecini olumsuz yönde etkiledi.³⁵³

Gümüşhane'de seçim çalışmaları kararlılıkla sürdürüldü ve mebus seçimleri için adaylar başvurularını yapmaya başladı.³⁵⁴ 18 Ekim 1919'da Gümüşhane'nin eski mebuslarından olan Kadirbeyzade Hafız İbrahim Lütü Efendi, mebus adayı olmuştu, ancak, Hafız İbrahim Lütü Paşa, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adayı değildi.³⁵⁵

22 Ekim 1919'da Belediye Reisi Mehmet Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya İsmail Hakkı Bey'in mebus adaylığına uygun olduğunu yazan bir telgraf gönderdi: "*Cemiyetimizin burada pek değerli bir üyesi olan Kaymakam İsmail Hakkı Bey, halkın memnuniyetini kazandığı gibi, cemiyetimizin üyelerinin de tam anlamıyla saygısını kazanmış durumdadır. Kendisi, yüksek öğrenim görmüş, nazik ve idealist bir genç olduğundan ve milli hedeflerimize tamamen bağlı olduğundan, mecliste bizi en iyi şekilde temsil edeceği kanaatindeyiz. Bu nedenle, cemiyetimiz*

³⁵⁰ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:21, G:44, B:44-1

³⁵¹ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:21, G:217, B:217(1:2)

³⁵² ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:21, G:106, B:106(1:3)

³⁵³ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:2, G:21, B:21(1:3)

³⁵⁴ U. Üçüncü, a.g.m. s.1384.

³⁵⁵ BOA, DH. İ.U.M EK., 114/31, lef.1

adına kendisinin Gümüşhane milletvekili olarak seçilmesini rica ederiz. Ayrıca, livamıza bağlı diğer kazalarda da cemiyetimiz adına adaylığının ilan edilmesine izin vermenizi, teveccühlerinize mazhar olmasını arz ve istirham ederiz.”³⁵⁶ Mustafa Kemal Paşa, 23 Ekim 1919’da gönderdiği telgrafta İsmail Hakkı Bey’in adaylığını uygun gördüğünü yazdı.³⁵⁷

Kaymakam Halit Bey, 27 Ekim 1919’da Mustafa Kemal Paşa’ya iki aday hakkında şu telgrafi yazmıştı: *"Gümüşhane sancağının iki mebus seçme hakkı olup, bu mebuslardan biri tasviplerinize sunulan Zeki Bey, diğeri ise daha uygun bir aday bulamadığım takdirde Mekteb-i Hukuk'tan mezun olan Torullu İsmail Hakkı Bey olacaktır. Ordu kazası ahalisi, Hürriyet ve İtilaf şubelerini seçimlere katılmaktan alıkoymak ve düşüncelerini dağıtmakla meşgul olduklarından, fırka kumandanı İsmail Hakkı Bey'in, yakınlığı nedeniyle orayla ilgilenmesi ve mahalline gönderdiğim zabıtlere yardımcı olması elzem görülmektedir. Bu konuda emirlerinizin verilmesi gerekmektedir. Yukarıdaki açıklamalara ve oluşan duruma göre, belirlenmesi gereken hareket hattı ve gerekli detaylar müteakiben Temsil Heyeti'nin incelemesine arz edilecektir."* Halit Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgrafta, Gümüşhane sancağının iki milletvekili seçme hakkı olduğunu belirtmiş ve bu milletvekilliği için önerdiği adaylardan birinin Zeki Bey, diğerrinin ise daha uygun bir aday bulunamadığı takdirde Mekteb-i Hukuk mezunu Torullu İsmail Hakkı Bey olacağını ifade etti. Ancak, İsmail Hakkı Bey'in Ordu kazasında Hürriyet ve İtilaf Cemiyeti'nin seçimlere katılmasını engellemekle ilgilendiğini belirten Halit Bey, bu sebeple İsmail Hakkı Bey'in bu bölgede kalmasının gerekli olduğunu vurguladı. Halit Bey, İsmail Hakkı Bey'in yerine bir aday belirlenmesi konusunu Temsil Heyeti'nin takdirine bıraktı.³⁵⁸

Torul Kaymakamı İsmail Hakkı Bey, Zeki Bey'in mebus olmak için yeterli niteliklere sahip olmadığını düşündüğünü belirtti. Ancak, Halit Bey ise Zeki Bey'in bu göreve uygun olduğunu savundu.³⁵⁹ Temsil Heyeti, Zeki Bey'in aday olmasını uygun görmedi.³⁶⁰ Buna rağmen 20 Ekim 1919’da Kadirbeyzade Zeki Bey ve Trabzon Sultanisi Müdürü Gümüşhaneli Refizade Rıfka Efendi'nin mebus adayları oldukları ilan edildi.³⁶¹

25 Ekim 1919'da, Gümüşhane Mutasarrıfı Mürsel Bey, Gümüşhane sancağındaki seçim sürecinin ilerleyişine ilişkin bilgi vermişti. Seçim işlemlerinin hızlandırıldığı, liva adına

³⁵⁶ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:19, G:109, B:109(1:2)

³⁵⁷ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:19, G:109, B:109(1:2)

³⁵⁸ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:21, G:115, B:115(1:3)

³⁵⁹ U. Üçüncü, a.g.m. s.1384.

³⁶⁰ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:21, G:115, B:115(1:3)

³⁶¹ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:20, G:20, B:20-1

mebus adaylıklarını daha önce ilan eden ve denetleme heyeti tarafından doğrulanarak merkeze bildirilen Kadir Beyzâde Zeki ve Refi'zâde Refik Beylerin yanı sıra, eski Gümüşhane mebusu Mısırlızâde Sabri Efendi, eski mebus Kadir Beyzâde İbrahim Lütfi Paşa, eski Gümüşhane mutasarrıfı Sezai Bey, eski mebus Rıza Bey, Bahriye yüzbaşlarından Gümüşhaneli Sıddıkzâde Nazmi Bey ve Gümüşhane mahkeme üyelerinden Hacı İmamzâde Hüseyin Efendi'nin de adaylıklarını ilan ettiklerini ifade etmişti.³⁶² 25 Ekim 1919 tarihinde, Gümüşhane eski milletvekili Veysel Rıza Bey, yeniden Gümüşhane mebus adaylığına talip olduğunu resmî olarak ilan etti.³⁶³

1 Kasım 1919'da Mustafa Kemal Paşa, Gümüşhane adaylığını açıklayan Hayri Bey'e hitaben, "*İntihâbatta muvaffakiyetinizi temenni eyleriz efendim*" diyerek, onun seçimlerde başarılı olmasını diledi.³⁶⁴ 4 Kasım 1919'da, Gümüşhaneli Refizade Rıfkı Efendi, Trabzon Mektebi Sultanisi'nde müdürlük görevini sürdürürken, Sivas Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'ne gönderdiği telgrafta, Gümüşhane livasından mebus aday olma arzusunu açıkça dile getirdi.³⁶⁵ Gümüşhane'den gelen telgrafa göre, Gümüşhane halkından ve mahkeme azası Hüseyin Hikmet, millî iradenin temsilcisi olan kongre kararlarına tam bağlılık şartıyla Gümüşhane mebusluğuna adaylığını koyduğunu Gümüşhane Cemiyeti'ne bildirmişti.³⁶⁶

7 Kasım 1919'da Harbiye Nazırı Cemal Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği şifreli telgrafta, İstanbul Hükümeti'nin bazı mebus adaylarını uygun görmediğini ve bu adaylar hakkında gerekli düzenlemelerin yapılmasını talep etti. Bu adaylar arasında, daha önce Gümüşhane mebusu olarak görev yapmış olan Hasan Bey yer almaktaydı. Cemal Paşa, telgrafında adayların isimlerini belirtmiş, ancak hükümetin bu kişilerin mebus olarak seçilmelerini neden uygun görmediğine dair herhangi bir gerekçe sunmamıştı.³⁶⁷

Gümüşhane mebus adayları arasında öne çıkan isimlerden bazıları şunlardı:

"Kadirebzade Zeki Bey

Hafız İbrahim Lütfi Paşa

Mutasarrıf-ı sabık Yahya Sezai Bey

Mahkeme azasından Hafız Hüseyin Hikmet Efendi

³⁶² ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:21, G:14, B:14(1:5)

³⁶³ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:21, G:101, B:101-1

³⁶⁴ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:21, G:217, B:217(1:2)

³⁶⁵ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:21, G:14, B:14(1:5)

³⁶⁶ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:21, G:142, B:142-1

³⁶⁷ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:20, G:206

Mebus-ı esbak Hayri Efendi

Bahriye Yüzbaşı Nazmi Efendi

Trabzon Sultani Müdürü Rıfkı Bey

Mehmet Muhyiddin Bey

Trabzon hanedanından Kemancızade Ali Rıza Bey

Tirebolu Kadısı Rizeli Giriltizade Hafız Hüseyin Fehmi Efendi

Giresun kaymakam-ı sabıki Nizameddin Bey

Takarcızade Salih Zeki Efendi

*Tirebolu ahalisinden Hüseyin Kapudanzade Yusuf Ziya Efendi*³⁶⁸

Temsil Heyeti'nin uygun görmemesine rağmen mebus adayları arasında Zeki Bey'in kazanma olasılığı yüksek olarak değerlendiriliyordu.³⁶⁹ Bu nedenle, Mustafa Kemal Paşa, Halit Bey'e Trabzon Sultani Müdürü Rıfkı Bey'in seçilmesini desteklemesini ve bu konuda çalışmalar yapmasını istemişti. Bu destek, Rıfkı Bey'in mebus adaylığının kabul görmesine katkı sağlamıştı.³⁷⁰

Gümüşhane'de merkez kazasında 2 Rum ve 26 Müslüman, Şiran'da 1 Rum ve 15 Müslüman, Kelkit'te 23 Müslüman ve Torul'da 22 Müslüman olmak üzere, toplamda 89 Muntelib-i Sani seçildi.³⁷¹ Maçka Kaymakamı Halit Bey'in raporuna göre, Muntelib-i Sani seçimleri başarıyla tamamlanmış ve adayların tamamı milli müdafaa amaçları doğrultusunda oy kullanmıştı.³⁷²

Trabzon Valisi Haydar Bey, 11 Kasım 1919 tarihli telgrafında, Dâhiliye Nezareti'ne şu bilgileri aktardı: “11 Kasım 1919 tarihinde, merkezde ve bağlı bölgelerde Muntelib-i Sani seçimiyle meşgul olunmaktadır. Bazı kaza bölgelerinde birinci derece seçimler bucaklarda veya kasabalarda kısmen gerçekleştirilmiştir. Seçimlerin gecikmesinin başlıca sebebi, seçim merkezlerine gönderilmesi gereken seçim heyetlerinin zaruri masrafları ve kırtasiye ihtiyaçlarının yerel belediye dairelerinde bulunmaması ve seçim kararının uygulanma şekliyle ilgili olan talimatname gereğince, belirtilen masraflar için defterdarlığın Maliye Nezareti'nden istediği harcama izninin zamanında gelmemesiydi. Nezaret-i Celilelerinden

³⁶⁸ BOA. DH. İUM. EK., 115/2-1-6

³⁶⁹ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:1, G:62, B:62-1

³⁷⁰ U. Üçüncü, a.g.m. s.1386.

³⁷¹ U. Üçüncü, a.g.m. s.1386.

³⁷² ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:22, G:35, B:35-1

(yüce bakanlıktan) sonradan gelen 150 bin kuruşluk havale ise ihtiyacı tamamen karşılayamamıştır; fakat bu para derhal dağıtılmıştır. Şimdiye kadar yapılan birinci derece seçimlere hiçbir şekilde açık veya gizli bir müdahale yapıldığına dair vilayete herhangi bir ihbar ya da şikayet ulaşmamıştır. Bu durum göz önüne alındığında, milletvekili seçimlerinin de müdahale olmaksızın, güvenli bir şekilde yapılacağı umulmaktadır. Ancak, bu güne kadar merkez sancağı için aday olanların, olası bazı engellerle karşılaşılabileceği ihtimali de bulunmaktadır. Halkın, seçilecek milletvekillerinin nitelikli ve dürüst kişilerden olması gerektiği konusunda zaten bu kanaatte oldukları gözlemlenmiştir ve bu doğrultuda uygun şekilde yönlendirilip bilgilendirilmektedirler.” Seçim sürecinde bazı gecikmeler yaşanmış olup, bu gecikmelerin başlıca sebeplerinden biri, seçim heyetlerine gönderilmesi gereken masrafların belediyeler tarafından karşılanamamasıdır. Ayrıca, Maliye Nezareti'nden beklenen ödeneklerin zamanında temin edilememesi gecikmelere neden oldu. Genel olarak, seçim sürecinin yönetiminde çeşitli zorluklarla karşılaşmış, ancak bu zorlukların üstesinden gelinmeye çalışılmış ve sürecin adil bir şekilde devam ettirilmesi için yoğun çaba sarf edilmişti. Dönemin idari ve mali zorluklarına rağmen, milli iradenin tecelli etmesi adına atılan bu adımlar, önemli bir başarı olarak değerlendirilir.³⁷³

16 Kasım 1919 tarihinde Trabzon Valiliği tarafından Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda, nüfus tezkeresi olmayan kişilerin seçimlere katılımında karşılaşılan sorunlar dile getirilmişti. Trabzon'dan aktarılan bilgilere göre, halkın büyük bir kısmı Osmanlı tezkerelerini kaybetmiş olup, Dâhiliye Nezareti'nden bu belgelerin dağıtımını konusunda net talimatların olmaması sürecin aksamasına yol açmıştı. Bu sebeple, seçimlerin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için nüfus tezkeresi bulunmayan kişilerin oy kullanmalarını kolaylaştıracak düzenlemelerin yapılması talep edildi.³⁷⁴ Ancak, Maliye Nezareti'nden temin edilen tezkere miktarları ihtiyacı karşılayamamış ve bazı kasabalara istenenden çok daha az sayıda tezkere gönderilmişti.³⁷⁵ Seçim sürecinde, özellikle uzak bölgelerde yaşayan kişilerin tezkerelerini almak için sekiz saatten fazla yol kat etmek zorunda kalmaları, seçim işlemlerini zorlaştırdı. Dâhiliye Nezareti, seçim sürecinin aksamadan yürütülebilmesi amacıyla, nüfus belgesi bulunmayan seçmenlerin buldukları seçim bölgelerinde, komisyon tarafından hem sözlü

³⁷³ BOA. DH. İ.UM. EK., 115/2-1-1

³⁷⁴ BOA. DH. İ.UM. EK., 115/34-1-1

³⁷⁵ BOA. DH. İ.UM. EK., 115/34-1-2

hem de yazılı beyanlarının kabul edilmesine karar verdi.³⁷⁶ Nüfus belgesi sunamayan, ancak seçim hakkına sahip olan kişilerin, beyanda bulunmaları halinde seçmenlikleri kabul edildi.³⁷⁷

Gümüşhane sancağındaki genel seçimler, Rum nüfusunun da katılımıyla gerçekleştirilmiş olup, bu seçimlerde Gümüşhane Meclis-i İdare üyelerinden Kadirbeyzade Zeki Bey ve Trabzon Sultani Müdürü Rıfki Bey bölgenin mebusları olarak seçildi.³⁷⁸ Zeki Bey'in mebus seçilmesinde, Halit Bey'in Hart isyanını bastırmak üzere bölgeden uzaklaşmış olmasının önemli bir etkisi bulunmaktaydı.³⁷⁹ 25 Kasım 1919'da Maçka Kaymakamı Halit Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya Zeki Bey'in 79 oy, Rıfki Efendi'nin ise 74 oy alarak seçildiklerini bildirdi.³⁸⁰ Mustafa Kemal Paşa, Gümüşhane'nin yeni mebusları olarak seçilen Zeki Bey ve Rıfki Efendi'ye tebrik telgrafi göndererek, seçimlerin başarılı sonuçlanmasından ötürü kendilerine takdirlerini iletmişti.³⁸¹ Gümüşhane'nin Müdafaa-i Hukuk Reisi olan Zeki Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya teşekkür telgrafi göndererek, kendisine duyduğu minnettarlığı ifade etmişti.³⁸²

3.1. Gümüşhane Mebusları

Zeki (Kadirbeyoğlu) Bey: 1884 yılında Gümüşhane'de doğdu. Babası, önemli devlet adamlarından İbrahim Lütfi Paşa'dır. 1898 yılında İstanbul Galatasaray Lisesi'ni kazandı ve 1904 yılında Türkçe bölümünden mezun oldu.³⁸³ Gazze Mutasarrıfı olarak görev yaptı.³⁸⁴ Trabzon Kongresi'ne başkanlık yaptı, Erzurum Kongresi'ne Gümüşhane delegesi olarak katıldı. Ayrıca, Osmanlı Meclis-i Mebusan IV. Dönemi'nde Gümüşhane mebusu ve II. Dönemi'nde Gümüşhane milletvekili olarak görev aldı.³⁸⁵ Hilafetin kaldırılmasına en şiddetli şekilde karşı çıktı ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na katıldı. İzmir davasından beraat eden Zeki Bey, bu olayın ardından bir daha siyasetle ilgilenmedi. 1952 yılında İstanbul'da vefat etti.³⁸⁶

Rıfki Efendi: Gümüşhane mebusu Rıfki Efendi hakkında mevcut kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

³⁷⁶ BOA. DH. İ.UM. EK., 115/34-1-5

³⁷⁷ BOA. DH. İ.UM. EK., 115/81-1-1

³⁷⁸ BOA. DH. İ.UM. EK., 115/70-1-1

³⁷⁹ İsmail Akbal, age, s.198

³⁸⁰ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:22, G:35, B:35-1.; ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:22, G:106, B:106(1:2)

³⁸¹ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:22, G:133, B:133-1

³⁸² ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:22, G:88, B:8-1

³⁸³ Y. Çil, a.g.e. s. 105.

³⁸⁴ M. Goloğlu, a.g.e. s. 287.

³⁸⁵ TBMM Albümü (2010). 1920-1950 c:I, Ankara, s.97

³⁸⁶ İ. Akbal, a.g.e. s. 465-466.

4. Lazistan Sancağında 1919 Seçimleri

Sivas Kongresi, 4-11 Eylül 1919 tarihlerinde Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında gerçekleştirildi. Kongre sürecinde, mütareke şartlarının vatan ve millet aleyhine olduğu vurgulanmış ve bu şartların barışa değil, güç dengesine dayandığı ifade edildi. İstanbul Hükümeti'nin İtilaf Devletleri'nin haksız uygulamalarına karşı sessiz kalması ise eleştirilmiş ve milletin kurtuluşunun milli birlikten sağlanacağına dair inanç ön plana çıkarıldı.³⁸⁷

13 Eylül 1919'da Mustafa Kemal Paşa, tüm vilayetlere İstanbul ile haberleşmenin kesildiğini bildirdi.³⁸⁸ Mustafa Kemal Paşa'nın imzasıyla vilayetlere gönderilen bir bildiriye, *"Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin görevden düşürülmesi amacıyla İstanbul ile tüm irtibatın kesilmesi ve sancaklardan seçilecek mebus sayılarının belirlenerek Temsil Heyeti'ne bildirilmesi talep edilmişti. Sivas Kongresi'nin ardından, 12 Eylül 1919 tarihinde İstanbul Hükümeti ile bağlantıyı kesen Temsil Heyeti, mebus seçimlerinin önemini vurgulayarak, bu süreçteki ilk genel talimatı 13 Eylül 1919'da yayımlamıştı. Vilayetlerdeki Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti merkezlerine gönderilen beyannamede, İstanbul Hükümeti'nin çeşitli bahanelerle seçimleri geciktirmesi eleştirilmiş ve Meclis-i Mebusan'ın ülke menfaati açısından bir an önce toplanmasının gerekliliği üzerinde durulmuştu. Aynı zamanda, sancaklardan seçilecek mebus sayılarının nüfus sayımı esas alınarak belirlenmesi, seçim sürecini aksatabilecek tüm engellerin ortadan kaldırılması ve seçimlerin hızla sonuçlandırılması gerektiği ifade edilmişti."*³⁸⁹ Vali Mehmet Galip Bey, Temsil Heyeti'nin uyarılarına rağmen İstanbul Hükümeti ile olan iletişimini sürdürmekte ısrar etmişti. Bu tutumuyla, İstanbul Hükümeti'nin ve İngilizlerin desteğini arkasına alarak Mustafa Kemal Paşa'ya yanlış bilgiler vermek suretiyle onu yanıltmaya çalışmıştı.³⁹⁰

18 Eylül akşamında gerçekleştirilen görüşmede, Trabzon Valisi Mehmet Galip Bey, Kazım Karabekir Paşa'ya, *"Sivas Kongresi'nin niyet ve hedefleri nelerdir? İstanbul Hükümeti'nin sessizliğini bozması halinde alınacak önlemler nelerdir?"* şeklinde sorular yönelterek, Mustafa Kemal Paşa ve Millî Mücadele'nin amaçlarına yönelik eleştirilerini dile getirmişti.³⁹¹ Mustafa Kemal Paşa, Trabzon Valisi Mehmet Galip Bey'in Millî Mücadele'ye yönelik muhalif tutumunun, hareketin başarısına engel teşkil ettiğini tespit ederek, onun

³⁸⁷ U. U. Tosun (2021). İtilaf Devletlerinin Millî Mücadeleyi Engelleme Faaliyetleri. *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, 19(33), 196.

³⁸⁸ F. Çolak, a.g.m. s.192.; TİTE Arş. K:31, B:133-1,2.

³⁸⁹ TİTE Arş. K: 31, B:133-1,2.; Mustafa Kemal, Nutuk, s. 128.

³⁹⁰ A. Birinci (2003). "Mehmet Galip Bey", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 28, s. 487.

³⁹¹ İ. Akbal, a.g.e. s. 165

Trabzon'daki görevinden uzaklaştırılmasının zaruri olduğu kanaatine varmıştı.³⁹² 23 Eylül 1919 tarihinde Vali Mehmet Galip Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği bir telgrafta, Anadolu hareketini desteklemeyeceğini ve mevcut İstanbul Hükümeti'nin politikalarına bağlı kalacağını ifade etti. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, Galip Bey'in Trabzon'dan derhal uzaklaştırılması yönünde girişimlerde bulunma kararı aldı.³⁹³ Nihayetinde, 9 Ekim 1919 tarihinde Trabzon Valisi Mehmet Galip Bey görevden alınmış; yerine atanan Haydar Bey'in valilik göreviyle birlikte, Lazistan Sancağı'ndaki muhalif hareketler sona ermişti.³⁹⁴

Sivas Kongresi'nde, Damat Ferit Paşa'nın Milli Mücadele'ye karşı izlediği politikalar nedeniyle Anadolu'daki şehirlerle İstanbul arasındaki iletişimin kesilmesi kararlaştırıldı. Bu gelişmelerin yarattığı baskıya dayanamayan Damat Ferit ve kabinesi, direnç gösteremeyerek istifa etmek zorunda kaldı.³⁹⁵ Mustafa Kemal Paşa, Meclis-i Mebusan'ın yeniden açılması için yoğun bir mücadele yürüttü ve bu çabalar neticesinde, 2 Ekim 1919 tarihinde Milli Mücadele'ye daha ılımlı yaklaşan Ali Rıza Paşa Hükümeti kuruldu.³⁹⁶ Ali Rıza Paşa, uzlaşmacı bir tavır sergileyerek, İstanbul Hükümeti'ni temsilen Salih Paşa'nın ve Temsil Heyeti adına Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlık ettiği bir heyetin katılımıyla Amasya'da bir toplantı düzenlenmesini sağladı. Bu toplantıda, seçimlerin yapılması ve Meclis-i Mebusan'ın açılması konusunda mutabakata varıldı.³⁹⁷ Ali Rıza Paşa Hükümeti, 7 Ekim 1919 tarihinde seçimlerin gerçekleştirilmesine ilişkin kararname yayımladı.³⁹⁸

Seçim kararnamesinin yayınlanmasının ardından, Lazistan Sancağında mebus seçimleri için hazırlıklar başladı.³⁹⁹ Mustafa Kemal Paşa, 11 Ekim 1919'da vilayetlere gönderdiği tebliğinde, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin belirlediği ilkelere uygun adayların kabul edileceğini, ancak Heyet-i Temsiliye tarafından doğrudan bir aday gösterilmeyeceğini belirtmişti. Ayrıca, seçim sürecinde meşru olmayan bir durum söz konusu olmadıkça müdahalede bulunulmayacağını vurgulamış ve adayların liva merkezleri ile idareler aracılığıyla doğrudan Heyet-i Temsiliye'ye iletileceğini ifade etmişti.⁴⁰⁰ Mustafa Kemal Paşa'nın telgrafına verilen cevapta, Lazistan'da seçimlerin başlaması için belediyelere

³⁹² M. Goloğlu, a.g.e. s. s.73.

³⁹³ İ. Akbal, a.g.e. s. 177.

³⁹⁴ H. Selvi, a.g.e. s.127.

³⁹⁵ F. Çolak, a.g.m. s.192.

³⁹⁶ İ. Alp (2009). Ermeni İddialarının Tarihsel Geçersizliği. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 7.

³⁹⁷ T. Bilgin, a.g.b. s.1116.

³⁹⁸ TİTE Arş. K:13, B:17-1,2; TİTE Arş. K:23, B:67-1

³⁹⁹ TİTE Arş. K:13, B:17-1,2; TİTE Arş. K:23, B:67-1

⁴⁰⁰ TİTE Arş. K:18, B:89-1

nüfus defterlerinin gönderildiği bilgisi verilmişti.⁴⁰¹ Lazistan Sancağında seçimlerin başlayacağı duyurulmuş, ancak kaza ve nahiyelerdeki hazırlıklar istenilen aşamaya ulaşmamıştı. Talep edilen beş yüz lira tutarındaki masraf ödeneği henüz ulaşmadığı için seçim süreci beklenen hızda ilerleyememişti.⁴⁰²

16 Ekim 1919'da Dâhiliye Nezareti, vilayet ve sancaklara gönderdiği genelgede, seçim sürecinde uygulanması gereken kuralları içeren bir yazı yayınlamıştı. Bu yazı, Dâhiliye Nazırı Şerif Paşa tarafından imzalanmış ve seçimlerin tarafsızlık ilkelerine uygun bir biçimde yürütülmesi gerektiğini, dış müdahalelerin engellenmesinin önemini vurgulamıştı.⁴⁰³ Mustafa Kemal Paşa, seçimlere müdahale etmeyeceklerini, ancak cemiyetin uygun gördüğü adayları destekleyeceklerini belirtti.⁴⁰⁴

10 Ekim 1919'da Mustafa Kemal Paşa, Rize'de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin temsilcilerinden Hoca Necati Efendi'ye şu telgrafi gönderdi: "*Sizlerin Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına adaylığınızı açıklamanız son derece takdire şayandır. Adaylığınızın sonuçlarının bir an önce bildirilmesini bekliyoruz. Hepinizi saygıyla selamlıyoruz.*" Bu adaylığın bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından istendiği belirtildi.⁴⁰⁵ Bunun neticesinde 17 Ekim 1919'da, seçimlerin başlamasıyla birlikte Necati Bey, mebus adaylığını ilan etmişti.⁴⁰⁶ Necati Bey'in adaylığı bölge halkı tarafından hoş karşılanmıştır ve Kaymakam Halit Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya telgraf göndererek bu durum hakkında şu bilgileri vermiştir: "*On birinci alay kumandanlığından gelen bilgilere göre, Necati Efendi aleyhinde Lazistan'da fazla bir hareket olduğu anlaşılmıştır. Bu duruma göre, İzzet, Servet, Rifat ve Necati Efendilere karşı gerekli niteliklere sahip dört aday daha bulmamız gerekmektedir. Trabzon vilayeti halkı arasında ilim ve ahlak hususlarında yeterli kişileri bulmak ve göstermek zorluk arz etmektedir. Trabzonlular, yabancılara oy vermeyi pek arzu etmemektedir. Bu nedenle, Nafia müsteşarı Muhtar Bey'in Atinalı olması ve vilayette sosyal mevkisinin iyi olması önemli bir avantajdır. Muhtar Bey'in Müdafaa-i Milliye adına adaylığı kabul edip etmeyeceğinin hızla bildirilmesini rica ederim. İki milletvekili çıkaracak olan Lazistan'da biri yerel halktan, diğeri ise gerekli niteliklere sahip herhangi bir kişi olarak seçilecektir. Halkın talebine uygun olarak, Trabzon mevki komutanı Hopalı Rıza Bey ve teveccüh edilen Necati Efendi'nin aday gösterilmesi gerekecektir. Ancak Lazistan sancağının*

⁴⁰¹ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, Kutu:21, Gömlek:14, B:14(1:5)

⁴⁰² ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:21, G:11, B:11(1:8)

⁴⁰³ A. Kılınç, a.g.m. s.556.

⁴⁰⁴ TİTE Arş. K:18, B:89-1

⁴⁰⁵ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:19, G:66, B:66-1

⁴⁰⁶ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, Kutu:21, Gömlek:75, B:75(1:2)

Necati Efendi'ye oy verecekleri şüphelidir. Gizlice yapılan etkilerle Necati Efendi'nin kabul ettirilmesi mümkün olmazsa, uygun birisinin aday gösterilmesi gerekecektir."⁴⁰⁷

Ekim ayında Kara Vasıf Bey'e Temsil Heyeti'nin Sudi Bey'in adaylığını değerlendirmesi talep edilen bir telgraf gönderildi: *"İstanbul'dan Rize'ye geldim. Burada, vatanı ve milleti sevenlerle görüştim. Halk, kongrenin vatanseverliğini tamamen desteklemekte ve bu amaca hizmet etmeye hazırdır. Kongrenin göz önüne aldığı milletvekili adaylarından eski Lazistan mebusu Sudi Bey'in tekrar seçilmesini çok arzulamaktadırlar. Özellikle, Sudi Bey'in yeniden seçilmesiyle Rize'nin her yönüyle onurunu koruyacağını düşünmektedirler. Bu nedenle, kongrenin Sudi Bey'in adaylığını kabul etmesini rica ederim. Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin ellerinden öperim. Beni Beylerbeyi Sarayı'nın muhafızlarından ve Topçu Muhyiddin Bey'in kardeşi olarak tanıyacaklardır. Rize halkının desteklediğim arzularının yerine getirilmesini saygıyla arz ederim, efendim.*"⁴⁰⁸

Seçimlerin devam ettiği süreçte, yeni mebus adayları belirlenmeye başlamıştı. 25 Ekim 1919'da, Lazistan'ın eski mebusu Ziya Bey, yeniden adaylık için başvuruda bulunmuştu.⁴⁰⁹ Ziya Bey, 1 Kasım 1919 Tarihli telgrafında, *"Yeni intihâbda nâmzedliğim vaz 'edildiği berâ-yı ma'lûmât 'arz olunur efendim"* yazarak Lazistan mebusluğu için Bekir Sami Bey'e, aday olacağını haberini vermişti.⁴¹⁰ 29 Ekim 1919'da Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'ne gönderilen telgrafta, Ziya Molla'nın Lazistan mebusluğuna aday olduğu belirtilmişti.⁴¹¹

Mustafa Kemal Paşa, Meclis'te fikir ayrılıklarının önlenmesi için Milli Mücadele'yi destekleyen kişilerin mebus seçilmesine dikkat edilmesi gerektiğini vurgulamış ve tercih ettiği adaylar hakkında görüşlerini dile getirmiştir. Bu adaylardan biri de Lazistan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti temsilcisi Hoca Necati Efendi idi.⁴¹² Maçka'dan Mustafa Kemal Paşa'ya iletilen telgrafta, Lazistan Sancağı'ndan seçilecek iki mebusun birinin Hoca Necati Efendi olması önerilmişti. Ancak, bölge halkının Hoca Necati Efendi'ye yönelik desteğinin belirsiz olduğu ve bu nedenle başka bir adayın düşünülmesine karar verilmişti.⁴¹³ Maçka Kaymakamı Halit Bey, şifreli telgrafında Necati Efendi'nin adaylığının olumlu karşılanmayacağını, ancak Temsil Heyeti'nin talebi üzerine bölgede seçilmesi için halkın

⁴⁰⁷ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, Kutu:21, Gömlek:115, B:115(1:3)

⁴⁰⁸ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, Kutu:21, Gömlek:83, B:83-1

⁴⁰⁹ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, Kutu:21, Gömlek:100, B: 100(1:2)

⁴¹⁰ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, Kutu:21, Gömlek:100, B: 100(1:2)

⁴¹¹ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, Kutu:21, Gömlek:124, B:124-1

⁴¹² ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, Kutu:19, Gömlek:66, B:66-1

⁴¹³ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:21, G:115, B:115(1:3)

tepkisini dikkate alarak gereken talimatları yerine getireceğini belirtmişti. Mustafa Kemal Paşa, Necati Efendi'nin mebus olarak seçilmesinin kesinlikle gerekli olmadığını belirtti. Bunun yerine, kim uygun ve münasip görülüyorsa, onun destekleneceğini yazdı.⁴¹⁴

Osman Nuri Bey'in adaylık konusu gündeme geldi.⁴¹⁵ Osman Nuri Bey, Temsil Heyeti'ne yazdığı telgrafta, geçirmekte oldukları bu zor dönemden vatani kurtarmanın ancak milli birliğin doğurduğu irade ve azim sayesinde mümkün olacağını vurguladı. Telgrafında, *"Geçirmekte olduğumuz bu zor dönemden vatanımızı kurtarmak ancak milli birliğin doğurduğu irade ve azim sayesinde mümkün olacağını anlamayan kalmamıştır. Bütün insanlık demokrasi ve milli egemenlik ilkelerini güçlendiriyor. Küçüklüğümden beri bu ilkelerin verdiği milli zevk ile hissiyatlı olduğumu beni tanıyanlar bilirler. O milli ruhu taşıdığımdan, Haziran'da Trabzon'daki vilayet kongresinde ortaya çıkan gelişmeleri ve Erzurum'da büyük bir kongrenin ilk kez toplanmasını önererek uzun savunmalardan sonra kabul ettiren kişi olarak, bunun üzerine Trabzon'un Anadolu'nun her tarafına telgraflar yazmasına sebep olan, Rize muhafaza-i hukuk Trabzon kongresi temsilcisi sıfatıyla ben olmuştum. Rusların memleketimizden çıkmaları sırasında, son olarak Rize hükümet-i mahsûsa başkanlığı sıfatıyla tüm milleti teslim ederek orduya ve millete yaptığım hizmetler, o vakit ordu ve fırka komutanlarınca malum olmakla beraber, değerli arkadaşınız Rauf Bey'in de bu hususta bilgisi vardır. Bakü Hayriye Cemiyeti ile Rus döneminde önemli temaslarım olmuştur. Şimdi ise memleketin hayat ve ölüm meselesinin söz konusu olduğu şu tarihi günlerde meclis-i mebusan seçimleri icra ediliyor. Anadolu ve Rumeli'nin milli akımından kopup kalan cereyanın yoğunlaştığı Sivas genel kongresi adına adaylığımı koyuyorum. Mühendislik eğitimi alarak yüksek tahsilimi tamamladım ve Rusça ve Fransızca dillerine olan hakimiyetim liyakatim hakkında bir fikir verebilir. Cenab-ı Hakk'ın yüce takdirine ve muhterem milletin güvenine mazhar olursam, bunu iyi niyetimin ve saf vicdanımın manevi bir ödülü olarak kabul edeceğimi samimi hürmetlerimle arz eder ve cevabınızı beklerim, muhterem kardeşlerim."* diyerek Lazistan mebusluğu için adaylığını ilan etti.⁴¹⁶

Osman Nuri Bey'in adaylığının kabul edilmesi derin endişe sebep oldu.⁴¹⁷ Rize eşrafından Kadızade Halil, yazdığı bir telgrafla Osman Nuri Bey'in Lazistan mebusluğu adaylığının geri çekilmesini talep etti. Telgrafında, Osman Nuri Bey'in geçmişteki faaliyetlerini eleştirerek şöyle demiştir: *"Terbiye-i ibtidâ'iyesini Rus mekteplerinden alan ve*

⁴¹⁴ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:21, G:106, B:106(1:3)

⁴¹⁵ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:21, G:79, B:79(1:12)

⁴¹⁶ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:21, G:85, B:85(1:3)

⁴¹⁷ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:21, G:79, B:79(1:12)

ih̄tiyat zabiti iken Osmanlı ordusunu terk ederek, istilâ sırasında memlekette kalarak d̄üşmanla ih̄ânetkarane işbirliği yapan mühendis-i mekteb-i 'âlisinden 'Osman Nuri nâmında birinin cem'iyet-i 'aliyyeleri nâmına namzedliğinin d̄ünkü gün kabul-i i'lânını memleket derin bir h̄üzünle karşılamıştır. Bir Rus dumasına değil Türkiye meclis-i meb'ûsânına üye seçileceğini cem'iyetinizin başlangıcındaki fedâkarlıkları hâvi nişân-ı 'âli kanaatindeyiz. O fedâkarlık kanaatine istinâden her halde bunun namzetliğinin geri alınmasını haysiyet-i memleket nâmına rica ediyorum. Yalnız takdir de 'umûmun inkisâr-ı hayâline bâ'is olacağı 'arz ederim. Cevâb-ı sâmilerinize intizâdayız ol bâbda."⁴¹⁸ Erzurum Kongresi'ne Rize'den delege olarak katılan Hakkı Bey, Temsil Heyeti'ne yazdığı telgrafta Osman Nuri Bey'in Lazistan mebusluğu adaylığına karşı çıkmış ve bu adaylığın hukuka ve milli değerlere aykırı olduğunu belirterek duruma müdahale edilmesini istedi. Telgrafında şu hususlara dikkat çekti: "Buradaki belgelerinize dayanarak, müdafaa-i milliye heyeti kuran bazı arkadaşlarım, ilk eğitimini Rus okullarında almış ve ih̄tiyat zabiti iken Osmanlı ordusunu terk ederek, memleketinde kalıp Ruslar'a katılan ve ihanetkarane davranışlarla Osmanlı milletini rencide eden mühendis mektebi öğrencisi Osman Nuri adlı bir kişinin, seçim yetkisi olmaksızın mebusluğu, güya kongrenizin kararıymış gibi göstermeye çalışmaktadır. Bunu sağlamak için, zabitan komutası altında köylere askeri birlikler gönderilerek seçmenler üzerine askerî baskı ve nüfuz kurmaya çalışılmıştır. Bu durum, milli haklara ve hukuka tecavüzdür. Bu tür hilelerle halkın kandırılması ve zorlanması, kararlarınıza tamamen aykırıdır. Bu nedenle, bu uygunsuz duruma hızla son vermenizi ve ortaya çıkan genel öfkeye binaen, vatanın selameti adına bu duruma müdahale etmenizi rica ederim."⁴¹⁹ Osman Nuri Bey'in geçmişteki faaliyetleri eleştirilmiş ve adaylığının hukuka ve milli değerlere aykırı olduğu ifade edilmişti. Osman Nuri Bey'in Rus okullarında eğitim aldığı, Osmanlı ordusunu terk ederek Rus işgaline katıldığı ve milli değerlere zarar verdiği değinilmişti. Ayrıca, Osman Nuri Bey'in otuz yaşını doldurmamış olması nedeniyle kanunen seçilme hakkına sahip olmadığı da belirtildi. Bu durum, Osman Nuri Bey'in adaylığının kabul edilmesine yönelik ciddi tepkilere yol açtı.

Lazistan Belediye Reisi İbrahim Bey, Temsil Heyeti'ne yazdığı telgrafta, beş yıllık memuriyet sürecinde toplumun güvenini kazanmış ve ilmi ile siyasi tecrübeleriyle tanınan mahkeme kâtibi Osman Zeki Efendi'nin adaylığının memleketin selameti açısından büyük bir önem taşıdığını ifade etmişti. Memlekette başka nitelikli kişilerin de bulunduğunu belirtmiş, ancak bu adaylığın kabul edilmesini önemle rica etmişti. Zerrezade Ali Rıza ve

⁴¹⁸ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:21, G:85, B:85(1:3)

⁴¹⁹ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:21, G:53, B:53(1:4)

İstinaf Reisi Mehmet Nazif Beyler gibi önemli kişilerin de bu görüşü desteklediğini belirtmişti.⁴²⁰

25 Ekim 1919'da, Kaymakam Halit Bey Lazistan seçimlerini incelemek amacıyla bölgeye gitti ve Mustafa Kemal Paşa'ya Servet Bey ve İzzet Bey'in adaylığı hakkında şu raporu sundu: *“Trabzon'da iki gece bir gün kaldıktan sonra, Lazistan seçim durumunu yerinde incelemek üzere Of'a hareket ettim. Trabzon'a ulaştığımda, şehrin seçilmiş ikinci milletvekiliyle seçimle meşgul olduklarını gördüm. Bilginize sunarım ki, Trabzon bölge komutanlığı şu anda kolordu emrindedir. Servet ve İzzet Beyler kongre üyeleri olup, Trabzon bölge komutanı tarafından özel koruma altındadırlar. Servet Bey, iktidar açısından ve İzzet Bey de ailevi açıdan Trabzon ve çevresinde etkilidir. Miralay Rüştü Bey, Trabzon'da bulunduğu süre içinde bu grupla çalışmıştır. Bu nedenle, şüpheli sonuçlar doğurabilecek bir işe girişmektense, milli mücadele adına adaylıklarını kabul etmek daha uygun olacaktır. Milletvekili seçimleri iki hafta içinde tamamlanacağından, raporunun tekrar incelenmesini ve eğer Servet Beylerin mutlaka milletvekili olmaması istenirse, açıkça bildirildikten sonra ve her türlü sıkı önleme başvurularak engel olunması gerektiğini şimdiden arz ederim.”*⁴²¹ Mustafa Kemal Paşa, Meclis'in etkin işleyişini sağlamak adına, mebusların Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına aday gösterilmelerini sağlamak ve adayların gerekli niteliklere sahip olanlardan seçilmesini istemektedir.⁴²² İzzet Bey ve Servet Beyler, Sivas Kongresi'ne karşı çıktı.⁴²³ Bu nedenlerle, Servet ve İzzet Beylerin mebus adaylıkları incelenmiş ve Milli Mücadele'nin hedeflerine uygun olmadıkları sonucuna varıldı. Bunun üzerine, Halit Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği başka bir telgrafta iki mebus çıkaracak olan Lazistan'da, birinin yerel halktan, diğerinin ise gerekli niteliklere sahip kim olursa seçileceğini söyledi. Halkın talebi doğrultusunda gerekli niteliklere sahip olduğundan, Trabzon mevzi komutanı Hopalı Rıza Bey ve diğer aday olarak Necati Efendi'nin aday gösterebileceğini ancak Lazistan sancağının Necati Efendi'ye oy vereceklerinin şüpheli olduğunu değindi. Necati Efendi'nin adaylığının kabul ettirilmesinin mümkün olmazsa, uygun birinin gösterilmesi zorunlu olduğunu ifade etti.⁴²⁴ Sina Akşin, İzzet ve Servet Beyler hakkında, *“Servet ve İzzet Beylerin hareketleri endişe verici bir boyutta olduğundan, acil*

⁴²⁰ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:21, G:79, B:79(1:12)

⁴²¹ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:21, G:103, B:103(1:2)

⁴²² ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:21, G:44, B:44-1

⁴²³ Kazım Karabekir (2022). *İstiklal Harbimizin Esasları*. Truva Yayınları, s.142.

⁴²⁴ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:21, G:115, B:115(1:3)

önlemlerin alınmasına karar verilmiştir” diyerek, seçimlere katılmalarının Temsil Heyeti tarafından engellendiğini ifade etti.⁴²⁵

Seçim sürecinde meydana gelen aksaklıkların temel nedenlerinden biri, belediyelerin kısıtlı mali kaynaklara sahip olmasıydı. Devlet tahsisatlarının yetersizliği ve tahsisatların belediyelere zamanında ulaşmaması, seçim sürecini olumsuz etkileyen faktörler arasındaydı. Ancak, bu finansal zorluklara rağmen, Lazistan Sancağında seçimlerin sorunsuz bir şekilde gerçekleşmesi için büyük gayret gösterilmişti.⁴²⁶

Mebus seçimlerinin adil bir şekilde gerçekleştirilmesi amacıyla Hükümet, seçim komisyonunun kurulmasına karar verdi. İki heyet oluşturuldu. Bu heyetler, seçim sürecinin genel durumunu değerlendirmek ve seçimlerin yasalara uygun bir şekilde icra edilip edilmediğini denetlemek üzere görevlendirilmişti.⁴²⁷ 3 Kasım 1919’da Hükümet, Hurşit Paşa ve Fevzi Paşa’nın liderliğinde Teftiş Heyetleri’nin kurulmasına karar vermişti. Hurşit Paşa başkanlığındaki heyet, İzmit, Eskişehir, Konya, Aydın, Karesi ve Bursa’ya gidecekti. Fevzi Paşa’nın heyeti ise Ankara, Sivas, Trabzon ve Erzurum gibi iller üzerinde yoğunlaşacak ve seçim sürecini yakından izleyerek değerlendirecekti.⁴²⁸ Hükümete seçimlerle ilgili bazı şikâyetler iletildi.⁴²⁹ Hasan Bey, Dâhiliye Nezaretine, Lazistan Sancağı’nda gerçekleştirilen seçimlerin yasalara uygun olmadığını belirten bir telgraf göndermişti. Telgrafta, Temsil Heyeti’nin seçimlere müdahale etmek için seçim yapılan salonlara askerlerin girdiği, seçmenleri tehdit ederek oy pusulalarına belirli talimatlar doğrultusunda isimlerin yazıldığı, bununla da kalmayıp oy pusulalarının başka kişiler tarafından doldurulup sandığa atıldığı belirtilmişti. Bu baskı ve zorlama eylemlerinin halkın şahitliğinde gerçekleştiği ifade edilmişti.⁴³⁰ Dâhiliye Nezaretine gönderilen şikâyet telgraflarında, seçmenlere oy kullanma sürecinde baskı yapıldığı yinelenmişti.⁴³¹

Seçim sürecinin devam ettiği günlerde, Heyet-i Temsiliye üyeleri, Meclis’in nerede toplanacağını tartışmaya başladı 20 Kasım 1919’da Mustafa Kemal Paşa’ya iletilen telgrafta, Meclisin İstanbul’da toplanması kararı alındığı bildirilmişti.⁴³² Mustafa Kemal Paşa ve Temsil Heyeti üyeleri, Meclisin muhtemel işgal tehlikesi sebebiyle İstanbul yerine Anadolu’da bir

⁴²⁵ İ. Akbal, a.g.e. s. 198.

⁴²⁶ BOA. DH. İ.U.M. EK., 116/53-1-1

⁴²⁷ A. Kılınç, a.g.t. s. 74.

⁴²⁸ M. T. Gökbilgin, a.g.e. s. 378.

⁴²⁹ T. Bilgin, a.g.b. s.1119.

⁴³⁰ BOA. DH. İ.U.M. EK., 117/21-2-2

⁴³¹ BOA. DH. İ.U.M. EK. 117- 21

⁴³² ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:23, G:46, B:46aj; A. Kılınç, a.g.m. s.556-557.

yerde toplanma olasılığını görüşmüştü.⁴³³ Meclis-i Mebusan'ın İstanbul'da toplanması zaruri görülmüştü. Ancak mebusların İstanbul'a gitmeden önce Eskişehir, Trabzon gibi geçiş bölgelerinde toplanarak, İstanbul'a gitmeden önce hangi programı izlemeleri gerektiği ve genel durum hakkında bilgi almak üzere karar almaları kararlaştırılmıştı.⁴³⁴ Mustafa Kemal, 29 Kasım 1919 tarihinde Vilayetlere gönderdiği telgrafta, mebusların bu toplantılarda alacakları kararların, Meclis'e varmadan önce belirlenmesinin gerekliliğine vurgu yapmıştı.⁴³⁵

11 Kasım 1919'da Trabzon vilayetinin bazı kazalarında birinci seçmenlerin seçimi kısmen tamamlanmış, ikinci seçmenlerin seçimine ise en kısa sürede başlanacağı Dâhiliye Nezaretine bildirildi.⁴³⁶ 14 Kasım 1919 tarihinde Rize Mahkeme-i Şer'iyesi'nin baş kâtibi Osman Zeki ile Burhaniye'nin eski kaymakamı İsmail Hakkı, mebusluk adaylıklarını ilan etmişlerdi.⁴³⁷ Lazistan'ın ilk mebuslardan olan ve Rize ile Erzurum arasındaki yolun açılması için etkin bir şekilde çaba sarf eden Mahmut Paşa'nın kardeşi ve aynı zamanda Karaman ayanlarından Ahmet Paşa, bölgenin ileri gelenleri tarafından aday gösterilmiş ve Temsil Heyeti tarafından bu adaylığın değerlendirilmesi talep edilmişti.⁴³⁸ Mebus adayı Mustafa Asım Efendi'nin yerine uygun bir adayın belirlenmesi talep edilmiş ve yerine bir adayın tespit edilmesi durumunda, bu adayın Temsil Heyeti'ne iletilmesi gerektiği bildirilmişti.⁴³⁹ Halit Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı telgrafta, *"Mustafa Asım Efendi'nin yerine benim tarafımdan uygun görülen hiç kimse bulunmamaktadır. Ancak, Lazistan Sancağı'nın eğilimleri hakkında bazı bilgilere ulaşmış bulunmaktayım ve bu doğrultuda Rize'de bazı talimatlar vermiş bulunmaktayım. Uygun görülen bir adayın varlığı halinde, isim ve adresinin bildirilmesini rica ederim"* ifadelerini kullanmıştı.⁴⁴⁰

15 Aralık 1919'da Atina'da ve 16 Aralık 1919'da Hopa'da Müntehib-i Sani seçimleri gerçekleştirilmiş, ardından 18 Aralık 1919 tarihinde Lazistan'ın merkez sancağında Müntehib-i Sani seçimleri yapıldı.⁴⁴¹ Hasan Bey, Dâhiliye Nezaretine, Lazistan Sancağı'nda gerçekleştirilen seçimlerin yasalara uygun olmadığını belirten bir telgraf göndermişti. Bu telgrafta, Heyeti Temsiliye'nin seçimlere müdahale etmek amacıyla seçim salonlarına askerlerin girdiği, seçmenleri tehdit ederek oy pusulalarına belirli talimatlar doğrultusunda

⁴³³ T. Bilgin, a.g.m. s. 336.

⁴³⁴ TİTE Arş. K:313, G:28, B:28-1.

⁴³⁵ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s.183.

⁴³⁶ BOA. DH. İUM. EK. 115-2

⁴³⁷ BOA. DH. İUM. EK. 114-24

⁴³⁸ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:22, G:3, B:3-1

⁴³⁹ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:23, G:59, B:59(1:2)

⁴⁴⁰ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:21, G:44, B:44-1

⁴⁴¹ BOA. DH. İUM. EK., 117/100-6-1

isimlerin yazıldığı ve oy pusulalarının başka kişiler tarafından doldurulup sandığa atıldığı ifade edilmişti.⁴⁴² Temsil Heyeti'nin seçimlere asker göndererek müdahale ettiği iddialarının asılsız olduğu ve valiliğe ulaşan herhangi bir şikâyetin bulunmadığı kaydedilmişti. Bu gerekçeyle iddialar, kanıt yetersizliği nedeniyle geçersiz kabul edilmişti. Şikâyetin kaynağının adaylar arasındaki rekabetten kaynaklandığı ve seçim sürecinin detaylı bir şekilde incelenmesi amacıyla Vali'nin Lazistan'a bizzat gittiği bildirilmişti. Alınan tedbirler sonucunda, seçimlerin düzenli bir şekilde gerçekleştirildiği vurgulanmıştı. Nezarete yapılan şikâyetin, seçimlerdeki başarısızlıkla ilişkilendirilen bir girişim olduğu ifade edilmişti.⁴⁴³

Vali Haydar Bey'in 18 Aralık 1919 tarihli telgrafında, Lazistan Belediye Başkanı İbrahim Efendi'nin tarafsızlık ilkesine riayet etmediği ve bazı adaylara karşı önyargılı bir tutum sergilediği tespit edilmişti. İbrahim Efendi'nin görevini ihmal etmesi ve tarafsızlığa aykırı davranışları nedeniyle disiplin yaptırımına tabi tutulmasına karar verilmiş ve bu husus Dâhiliye Nezaretine iletilmişti.⁴⁴⁴ Ayrıca, Lazistan'da gerçekleştirilen mebus seçimlerinin tehdit ve baskı altında gerçekleştirilmesi ile Teftiş Heyeti'nin kurulmasını engellemeye yönelik çabaları nedeniyle İbrahim Efendi, Belediye Reisliği görevinden azledildi.⁴⁴⁵

İbrahim Bey'in görevden alınmasıyla ilgili olarak 22 Aralık 1919'da Lazistan eşrafından Hasan Bey tarafından Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen telgrafta, "*Lazistan'da gerçekleştirilen seçimlerin hukuka aykırı olduğunu gösteren deliller doğrultusunda, Rize kazasında yapılan seçimlerin iptalini talep etmekteyim. Seçim süreci başlamadan önce Müdâfa'a-i Milliye üyeleri tarafından oluşturulan Heyet-i Teftişîye, tarafsızlık ilkesine sıkı bir şekilde riayet eden belediye başkanı İbrahim Efendi, gerçeğe aykırı bir şikâyet sonucunda Mutasarrıf Bey tarafından soruşturma yapılmadan görevden alınmıştır. Belediye başkanlarının hukuken görevden alınması durumunda, seçilmiş üyelerden birinin başkan olarak atanması gerektiği halde, Mutasarrıf Bey, idare heyeti üyelerinden Hüseyin Efendi'yi Heyet-i Teftişîye başkan vekili olarak atamıştır. İbrahim Efendi'nin başkanlıktan alınması, halk tarafından seçilen belediye üyeliğinden ve dolayısıyla Heyet-i Teftişîye katılma hakkından mahrum edilmesine neden olmamıştır; ancak bu durum, yetki aşımına ve hukukun ihlaline yol açmıştır. Ayrıca, Heyet-i Teftişîye'de bulunmayan üç üyenin yerine, Müdâfa'a-i Milliyecilerden iki kişinin atanması ile çoğunluğun sağlanması amaçlanmıştır; bu işlem sonrasında, bölgelere gidecek memurların bir kısmı, okuma yazma bilmeyen ve daha önce*

⁴⁴² BOA. DH. İUM. EK., 117/21-2-2

⁴⁴³ BOA. DH. İUM. EK., 117/100-6-1

⁴⁴⁴ BOA. DH. İUM. EK., 117/100-7-1

⁴⁴⁵ BOA. DH. İUM. EK., 117/21-3-2

devlet işlerinde istihdam edilmeyen kişilerden oluşturulmuştur. Müdâfaa-i Milliye Başkanı Haydar Bey, bir askeri birlikle köylere giderek, açık bir şekilde seçimlere müdahale etmiştir. Özellikle, yazı bilmeyen Müntehib-i Evvelerden yararlanmak amacıyla, nizamiye taburu efradından ve yazı bilenlerden oluşturulan askeri memurlar, oy sandıkları başında pusulaları doldurmuşlardır. Seçim günü olan 21 Aralık 1919 Pazartesi günü, belediye yönetimi ve Heyet-i Teftişîye odasının yanındaki bir oda, Müdâfa'a-i Milliye odası olarak kullanılmış; tabur komutanı ve Haydar Bey, salona birkaç asker yerleştirerek, Müntehib-i Sânilerin çoğunu yanlarına çağırmış, gerekli tehditleri gerçekleştirmiş ve oy pusulalarını doldurmaları için talimat vermiştir. Aynı zamanda, seçmenlerden bazıları, namus ve sadakat şartı ve yemin ettirilerek, oy pusulalarını göndermeye zorlanmıştır. Seçim sürecinde yaşanan bu baskı ve zorlamaların yanı sıra, bazı seçmenlerin sağlık sorunları veya başka mazeretleri dolayısıyla katılmadıkları da anlaşılmıştır. Müdâfaa-i Milliye tarafından hazırlanan ve jandarma aracılığıyla ulaştırılan oy pusulalarının kabul edilmesi, bu hukuksuz durumların bir parçası olarak ortaya çıkmıştır. Bu tür gayr-i kanuni uygulamalar, halkın haklarına karşı bir ihlaldir ve bu sebeplerle, hükümetin yasalarına uygun olarak seçimlerin iptalini talep ediyorum.” Hasan Bey, tüm bu gayr-i kanuni uygulamaların halkın haklarına zarar verdiğini belirterek, hükümetin yasalara uygun hareket etmesini ve seçimlerin iptal edilmesini talep etmişti. Yapılan incelemelere rağmen, şikayetlerin sonuçlandırılmadığı tespit edilmiştir.⁴⁴⁶

Aralık ayında seçim sonuçları açıklandı.⁴⁴⁷ Vali Haydar Bey, 18 Aralık 1919 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafında, Lazistan'da gerçekleştirilen seçimlerin başarıyla tamamlandığını belirtmiş ve Mahkeme-i Temyiz Ceza Reisi Asım Bey ile Mühendis Osman Nuri Efendi'nin oyların çoğunluğunu alarak mebus olarak seçildiklerini ifade etti.⁴⁴⁸

4.1. Lazistan Mebusları

Osman Nuri Bey: 1888 yılında Rize'de dünyaya gelmiştir. Yüksek Mühendis Okulu'ndan mezun olmuştur. Fransızca ve Rumca bilmektedir. Osmanlı Meclis-i Mebusan'ın IV. döneminde Lazistan mebusu olarak görev yapmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin I. Döneminde Lazistan milletvekilliği görevini üstlenmiştir. Ayrıca, Türkiye Büyük Millet Meclisi Nafia Encümeni Reisliği yapmıştır. Meclisin feshinden sonra, Heyeti Temsiliye'nin

⁴⁴⁶ BOA. DH. İUM. EK., 117/21-2-2

⁴⁴⁷ F. M. Sancaktar (2021). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Anayasa, Seçim ve Meclis Tecrübesi (1876-1923)*. Ötüken Neşriyat, s.176.

⁴⁴⁸ BOA. DH. İUM. EK. 16-23

talimatı doğrultusunda Ankara'ya gitmiştir. 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışında bulunmuştur.⁴⁴⁹

Mustafa Asım Bey: Son Osmanlı Meclis-i Mebusan seçimlerinde Lazistan mebusu olarak seçilmiştir. Ceza Dairesi Reisliği görevini üstlendiği için mebusluktan istifa etmiştir.⁴⁵⁰

5. Seçimlerde Gayrimüslimler

Seçmen defterinde kayıtlı olan gayrimüslimler, seçimlere katılma konusunda olumsuz bir tavır sergilemişlerdi. Özellikle Ermeni ve Rum toplulukları, seçimlere kesinlikle katılmayacaklarını açıkça ifade etmişlerdi. Bu tutumlarıyla, seçim sürecine karşı mesafeli bir duruş sergilemişler ve oy kullanma sürecine katılmamayı tercih etmişlerdi. Diğer yandan, Musevi topluluğu ise seçimlere ilişkin kesin bir tutum sergilememiş ve katılım ya da katılmama konusunda net bir açıklama yapmamıştı.⁴⁵¹

Yeniğün Gazetesi, gayrimüslim tebaanın seçimlere katılıp katılmayacağı meselesi hakkında şu konulara vurgu yapmıştı. “...Gayri Müslim insanların seçime iştirak edip etmeyecekleri meselesi esasen kendilerine ait bir mesele olmakla beraber bu meselenin müspet veya menfi yönleri düşüncesinde biz de bütün bütün alakasız değiliz. Fertlerin, cemiyetlerin, partilerin özetle her türlü heyetlerin en büyük kuvvetlerini bu toplanma meselesi temin eder ki onun mahsulü olan içtimai ve siyasi ünvan da teşkilat kelimesinden ibarettir. Gerçekte içtimai ve siyasi meselelerde teşkilat ile muayyen gayelere doğru toplu olarak yürümenin kuvveti, arşımızın küre-i yerinden oynatacak olan manivelasındaki kuvvet kadar büyük ve katidir. Özetle münakaşaya zaman yok. Ne yapacağımızı bilelim ve ona doğru kararlı bir toplulukla yürüyelim.”⁴⁵² Yeniğün Gazetesi, gayrimüslimlerin seçimlere katılma kararının kendi meseleleri olduğunu belirtmekle birlikte, toplumsal örgütlenmenin ve birlikte hareket etmenin önemini vurgulamakta, topluma kararlı ve birlik içinde hareket etme çağrısında bulunmaktadır.

Rum ve Ermeni topluluklarının seçimlere katılmaktan kaçınması, bazı yerel yöneticilerin Hristiyan adayların mebus seçilebilmesi için Temsil Heyeti'nden destek talep etmelerine neden olmuştu. Bu taleplerin yanı sıra, Hürriyet ve İtilaf Fırkası, gayrimüslimlerin seçim sürecine katılabilmesi için çaba göstermişti. Ancak, tüm bu girişimlere rağmen,

⁴⁴⁹ A. Bay ve R. Turan (2021). *19. Yüzyıldan Cumhuriyet'e Rize*. Recep Tayyip Erdoğan Yayınları, s.81.

⁴⁵⁰ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:21, G:11, B:11(1:8)

⁴⁵¹ T. N. Karaca, a.g.e. s. 320.

⁴⁵² T. Baykal, H. Baykal, M. Özbey (2018). 1919 Seçimlerinin Türk Basınındaki Yansımalar. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 7(2), 219.

gayrimüslim topluluklar seçimlere katılmama yolunu tercih etmişti.⁴⁵³ Ermenilerin, Rumlar gibi nüfus çoğunluğunu sağlama çabaları ve bu yöndeki iddiaların ortaya çıkmaması amacıyla seçimi boykot etmeleri üzerine, Hariciye Nazırı Reşit Paşa, gayrimüslimlerin seçime katılmalarının beklendiğini, ancak katılmalarının kendi kararları olduğunu belirtmiştir. Temsil Heyeti tarafından alınan karar doğrultusunda, seçimlere katılmayan gayrimüslim halka katılmaları yönünde herhangi bir teklif yapılmayacaktı.⁴⁵⁴ Museviler, seçimlere katılım konusunda çeşitli görüş ayrılıkları yaşamışlardı. Azınlık haklarının tanınması ve doğrudan mecliste temsil edilme şartıyla seçimlere katılmayı kabul etmişlerdi.⁴⁵⁵

Seçimlere katılan gayrimüslimler hakkında, belirli bölgelerde usulsüzlük iddiaları gündeme gelmiştir. Bu iddialar, gayrimüslim topluluklar arasında seçim sürecine karşı güvensizlik ve tartışmaların artmasına neden olmuştu. Rum Patrikhanesi, bu iddiaların üzerine hareket ederek kiliselere bir genelge göndermiş ve Rumların seçimlere katılmamasını istemişti.⁴⁵⁶ Seçimlerde, Rum nüfusu tarafından sahte nüfus tezkerelerinin kullanılacağına dair alınan bilgiler, endişe verici bir diğer konuyu oluşturmuştu. Bu durum karşısında, seçim bölgelerinde olası usulsüzlükleri önlemek amacıyla gerekli tedbirlerin alınması gerekliliği ortaya çıkmıştı.⁴⁵⁷ 13 Aralık 1919 tarihinde Trabzon'dan ayrılıp Gümüşhane üzerinden Erzurum'a gitmek üzere yola çıkan İngiliz Kaymakam Rawlinson, Trabzon'dan ayrılırken burada bulunan Rumların seçimlere katıldığını ve genel olarak Rum topluluğuna olumlu bir muamele gösterildiğini belirtmişti.⁴⁵⁸

6. Son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ın Açılması

İstanbul İtilaf Devletleri'nin işgali altında bulunmaktaydı. Rumların kendi aralarında Atina'dan gelen Yunan komutanlar yönetiminde gizli polis ve ihtilalci kuvvetler oluşturarak devlete karşı isyan hazırlığında oldukları tespit edilmişti. Hükümet'in hakimiyeti işgallerden dolayı kısıtlıydı. Bu nedenlerle, Meclis-i Mebusan'ın toplanacağı yer gündeme gelmişti. Meclis'in İstanbul'da toplanması halinde mebusların görevlerini yerine getirirken ciddi tehlikelerle karşı karşıya kalacağına dair ciddi endişeler mevcuttu. Amasya'da Temsil Heyeti ile müzakerelerde bulunan Bahriye Nazırı Salih Paşa, Meclis-i Mebusan'ın İstanbul dışında güvenli bir yerde toplanması gerektiği konusunda hemfikir olmuştu. Meclis, düşman

⁴⁵³ İ. Güneş, a.g.e. s.35.

⁴⁵⁴ T. N. Karaca, a.g.e. s. 324.

⁴⁵⁵ İ. Güneş, a.g.e. s. 38.

⁴⁵⁶ A. Kılınç, a.g.t. s. 75.

⁴⁵⁷ A. Kılınç, a.g.m. s.553.

⁴⁵⁸ Aslıhan Kılınç, agm, s.553.

etkisinden uzak, güvenli bir yerde toplandığında, İstanbul'da toplanma sırasında karşılaşılabilecek tüm tehlikeler ortadan kalkacaktı. Ayrıca, hilafet ve saltanat makamının tehlikede olduğunu İslam dünyasına fiilen gösterecek ve bağımsızlık mücadelesinde daha etkili olunacaktı. İstanbul dışında toplanmasının, İtilaf Devletleri nezdinde meclisin milletin kaderine tam hakim olduğunu daha açık bir şekilde ortaya koyacağı vurgulanmıştı. Meclis-i Mebusan'ın bağımsızlık mücadelesindeki kararlılığını ve gücünü daha net bir şekilde gösterecekti.⁴⁵⁹ Bu sebeple Mustafa Kemal Paşa, Meclis-i Mebusan'ın İstanbul dışında, Anadolu'da daha güvenli bir yerde toplanmasının uygun olacağı kanaatine varmıştı. Meclisin İstanbul dışında toplanmasıyla ilgili bazı endişeler de gündeme gelmişti. Bu endişeler arasında, İstanbul'un terk edildiği yönünde zararlı bir propagandanın yapılabileceği, hükümetin meclisle kolayca temas kuramayacağı gibi hususlar bulunmaktaydı. Hükümet, bu endişelere dayanarak meclisin İstanbul dışında toplanmasına onay vermemişti. Hükümetin onayı olmadığından Meclis'in İstanbul'da toplanması gerekliliği ortaya çıkmıştı. Mebuslar, İstanbul'a gitmekte tereddüt eder ve başka bir yerde toplanırlarsa, bu toplantı resmi meclis niteliği taşımaz, ancak milletin varlığını ve bağımsızlığını temsil edebilirdi. Bununla birlikte, mebusların bir kısmı İstanbul'a giderse, bu durum daha fazla soruna yol açabilirdi. Meclis-i Mebusan'ın İstanbul'da toplanması gerektiği konusunda mebuslara bilgi verilmesi ve onların görüşlerinin alınması gerektiği vurgulanmıştı. İstanbul'a varmadan önce, belirlenen bir yerde toplanarak gelecekteki konuları tartışmaları ve sonuçları Temsil Heyeti'ne bildirmeleri istenmişti. Tartışılacak konular şunlardı: İstanbul'da toplanmanın zorunluluğuna karşı alınması gereken önlemler, Meclis-i Mebusan'da vatanın bütünlüğünü ve devletin bağımsızlığını koruma amacını gerçekleştirmek için kararlı bir grup oluşturmanın yollarının aranmasıydı. Mebuslar, bu konuları tartışmak için toplanacakları yerler arasında Trabzon, Samsun, İnebolu, Eskişehir, Bursa, Bandırma ve Edirne bulunmaktaydı. Ayrıca, İstanbul'da bulunan mebusların yakın bir toplantı yerine davet edilmesi gerektiği vurgulanmıştı.⁴⁶⁰ Temsil Heyeti, mebusların Eskişehir'de hazır bulunmalarına karar verdi.⁴⁶¹

Aralık ayının son haftalarında seçimler tamamlanmış ve mebuslar artık İstanbul'a doğru yola çıkmaya hazırlanmışlardı. Ancak, mebusların İstanbul'dan önce bir durak noktaları bulunmaktaydı. Temsil Heyeti adına Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle mebuslar, Meclis-i Mebusan açılmadan önce Ankara'ya davet edilmiş ve burada görüşmelere katılmaları talep edilmişti. Başlangıçta toplanma yerinin Eskişehir olarak bildirildiği halde, alınan yeni

⁴⁵⁹ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:7, G:127, B:127(1:5)

⁴⁶⁰ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:7, G:127, B:127(1:5)

⁴⁶¹ TİTE Arş. K:313, G:28, B:28-1

bir kararla bu yerin Ankara olduğu duyurulmuştı. Mebuslar, 5 Ocak 1920 Tarihinden itibaren Ankara'ya davet edilmişlerdi. Mustafa Kemal Paşa, Ankara'da yapılacak olan bu görüşmenin önemine dikkat çekmiş ve Ankara'ya gelecek mebus sayısının mümkün olduğunca fazla olmasını istemişti. Ankara'da toplanacak mebusların sayısının ne kadar fazla olursa, kurulacak olan mecliste o derece güçlü bir söz birliği sağlanacağını bilmekteydi. Bu nedenle, mümkün olduğu kadar çok mebusun Ankara'daki görüşmelere katılmasını istemiş ve bu yönde çaba sarf etmişti.⁴⁶²

12 Ocak 1920 tarihinde, Meclis-i Mebusan İstanbul'da açıldı. 21 Aralık 1918'de Padişah tarafından feshedilen meclis, Pazartesi günü 168 mebusunun 72'sinin yemin etmesiyle tekrar toplanmıştı.⁴⁶³ İlk toplantıda, Sivas milletvekili Vasıf Bey, Padişah Vahdettin'in sağlık sorunları nedeniyle toplantıya katılmadığını belirtti ve şunları söyledi: *“Hilafet Penah Efendimizin sağlık sorunları üzüntüye sebep olmuştur. Bu nedenle, kendisine bir heyetin gönderilmesini, sıhhatleri için duada bulunduğumuzu arz etmeyi ve aynı zamanda Meclis'in açılışından dolayı minnettarlığımızı ifade etmeyi teklif ediyorum.”* Bu teklif, padişahın sağlığına duyulan endişe ve Meclis'in açılışına dair minnettarlık duygularını dile getirmekteydi.⁴⁶⁴ Meclis-i Mebusan'ın yeniden açılması, özellikle Padişah tarafından istenmemişti. Bu hoşnutsuzluk, Padişah'ın Meclis-i Mebusan'ın açılış törenine katılmayarak açıkça gösterilmişti.⁴⁶⁵

22 Ocak 1920'de Meclis oturumunda, Zeki Bey'in Gümüşhane mebusluğu kabul edildi.⁴⁶⁶ 3 Şubat 1920'de, Gümüşhane mebusu Rıfki Bey'in mebusluğu resmi olarak tasdik edilmişti.⁴⁶⁷ 9 Şubat 1920 tarihinde gerçekleşen oturumda, Trabzon mebusu Şefik Bey'in seçim belgesi incelenmiş ve mazbatasını tescil edilmişti. Aynı oturumda, Ali Şükrü Bey, İsmail Bey, Muhtar Bey ve Eşref Bey'in mebuslukları meclis tarafından resmîyet kazanmıştı. Hasan Bey'in mebusluğu onaylanmıştı. Ancak, Hüsrev Bey'in seçim mazbatasını üzerinde detaylı incelemeler yapılmış ve yapılan araştırmalar sonucunda, iddia edilen müdahalenin propaganda amaçlı olduğu ve seçimin geçerliliğini etkileyecek bir durum olmadığı tespit edilmişti. Bunun üzerine, Erkan-ı Harb Kaymakamı Hüsrev Bey'in mebusluğu resmen kabul edilmişti. Gümüşhane Mebusu Rıfki Bey, oturumda söz alarak Hüsrev Bey'in mebusluğuna

⁴⁶² ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:22, G:68, B:68-1

⁴⁶³ S. Gökçen (2015). *Bozdağ'ın İşgali ve Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin İstifası*. Atatürk Araştırma Merkezi, s.8.

⁴⁶⁴ MMZC. Devre:4, Cilt:1, İçtima:1, 12 Ocak 1920, s.2

⁴⁶⁵ M. S. Tansel, a.g.e. s.84; S. Akşin(2010). *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele II Son Meşrutiyet (1919-1920)*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s.197.

⁴⁶⁶ MMZC. Devre:4, Cilt:1, İçtima:1, 22 Ocak 1920, s.15

⁴⁶⁷ MMZC. Devre:4, Cilt:1, İçtima:1, 3 Şubat 1920, s.62

itiraz etmişti. Rıfki Bey, Hüsrev Bey'in Trabzonlu olmamasının, Trabzon adına seçilmesinin uygun olmadığını ve bu durumun anlaşmazlıklara yol açtığını belirtmişti. Ayrıca, Trabzon'un hassas bir bölge olduğunu vurgulayarak, daha önce Trabzon dışından hiç kimsenin mebus seçilmediğini ve bundan sonra da seçilmeyeceğini ifade etmişti. Rıfki Bey, Hüsrev Bey'in seçilmesine yönelik bazı müdahalelerin yapıldığını iddia etmiş ve Teftiş Heyeti'nin bu konuda soruşturma yapması gerektiğini dile getirmişti. Bu nedenle, Hüsrev Bey'in mebusluğunun yeniden gözden geçirilmesi ve konunun daha fazla incelenmesi gerektiğini öne sürmüştü. Bu tartışma sırasında Lazistan mebusu Osman Nuri Efendi, Hüsrev Bey'i destekleyerek, Trabzon halkının onu çok yakından tanıdığını ve güvendiğini belirtmişti. Bu destekleyici ifadeyle, Hüsrev Bey'in mebusluğunu savunmuş ve oylama sonucunda kabul edilmesine katkı sağlamıştı.⁴⁶⁸

12 Şubat 1920 tarihinde gerçekleşen oturumda, Lazistan mebusu Osman Nuri Efendi'nin seçim belgesi incelenmiş ve Teftiş Heyeti raporunda, seçim sürecinde bazı hataların yaşandığına dair şikayetlerin bulunduğu ifade edilmiştir. Bu şikayetler arasında, Osman Nuri Efendi'nin otuz yaşından küçük olması ve Rusların Lazistan'ı işgali sırasında düşman işbirliği yapması gibi konular öne çıkmıştı. Ancak, yapılan inceleme sonucunda yasal bir müdahale gerektiren hususlar olmadığı tespit edilmişti. Bu çerçevede, Osman Nuri Efendi'nin mebusluğuna herhangi bir engel olmadığına karar verilmiş ve mebusluğu kabul edilmişti. Aynı oturumda, Lazistan Mebusluğuna seçilen Mustafa Asım Bey'in mazbatasını, Encümeni Mahsus tarafından hazırlanmış ve şube Heyeti Umumiyesi tarafından incelenerek uygun bulunmuştu. Bu doğrultuda, mebusluğunun tasdiki için Heyeti Umumiye'ye sunulması kararlaştırılmıştı. Ancak, sonrasında Mustafa Asım Bey'in istifa ettiği bilgisi gelmiş olmasına rağmen, istifasının meclise ulaşmamış olması nedeniyle kabul edilmişti.⁴⁶⁹ Mustafa Asım Efendi'nin istifası, Mustafa Kemal Paşa'ya iletilmiş ve görevinden ayrılmasıyla boşalan koltuğun yeniden doldurulması için yeni bir mebusun belirlenmesi gerekliliğini doğurmuştu. Dolayısıyla, Lazistan'da yeni bir mebus seçimi düzenlenmesi gerektiği düşünülmüştü.⁴⁷⁰ Mustafa Asım Efendi'nin istifasıyla boşalan mebus koltuğu için önerilen isim, eski mebus Rıza Molla Efendi olmuştu.⁴⁷¹ Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına Faik

⁴⁶⁸ MMZC. Devre:4, Cilt:1, İçtima:1, 9 Şubat 1920, s.67-68

⁴⁶⁹ MMZC. Devre:4, Cilt:1, İçtima:1, 12 Şubat 1920, s.93

⁴⁷⁰ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:18, G:41, B:41(1:3)

⁴⁷¹ ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:21, G:11, B:11(1:8)

Bey, aday oldu.⁴⁷² Lazistan sancağında yeni bir seçim düzenlenmemiş ve Lazistan Sancağını temsilen Osman Nuri Bey, Meclis'te yer aldı.

Yunan kuvvetleri, Bozdağ'a doğru ilerleyerek, General Milne tarafından belirlenen sınır hattını zorla işgal etmiştir. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile İstanbul arasındaki ilişkileri yumuşatmak amacıyla kurulan Ali Rıza Paşa Hükümeti, 2 Ekim 1919'da kurulmuş ve 3 Mart 1920'de istifa etmişti.⁴⁷³ Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin istifaya sürüklenmesindeki önemli etkenlerden biri, Harbiye Nazırı Cemal Paşa ve Erkan-ı Harbiye Reisi Cevat Paşa'nın istifaya zorlanması olmuştu.⁴⁷⁴ 6 Mart 1920'de hükümeti kurması için Sadrazam olarak atanan Salih Paşa görevlendirildi.⁴⁷⁵ Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin istifasını öğrenen Mustafa Kemal Paşa, 4 Mart'ta iki genelge yayımlamış ve istifanın ardından Sadrazamlık görevine Damat Ferit Paşa'nın getirilmek istendiği bilgisini vermişti.⁴⁷⁶ 6 Mart'ta Salih Paşa'ya sadrazamlık görevi verilmesinin ardından, ülkenin dört bir yanından gönderilen birçok telgrafla Ali Rıza Paşa'nın istifası protesto edilmişti.⁴⁷⁷

Vakf-ı Kebir Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti adına Ali, 6 Mart 1920 tarihinde protesto telgrafı göndermişti: "*Dahili ve harici düşmanların baskısı sonucunda Ali Rıza Paşa Kabinesinin istifa ettiğini öğrendik. Milletın ruhundan doğmayan milli eylemleri gerçekleştiremeyecek bir Kabine istemiyoruz; zillet içinde yaşamaktansa şerefle ölmeyi tercih ediyoruz.*"⁴⁷⁸

Maçka kazası istifaya kayıtsız kalmamış ve 5 Mart 1920 tarihinde tepkilerini belirten telgraf göndermişlerdi: "*Milletin Sevgili ve Mukaddes Halife ve Hakanın bağımsızlık ve güç etrafında birleşerek Milletın milli amaçlarının sağlanması için büyük bir kararlılık ve cesaretle ortaya koyduğu yönetim durumunun, kendi hırsları ve çıkarlarına karşı gelerek, milli birlik ve beraberliği sürekli olarak iftira ve suçlamalarla engellemeye çalışan bazı düşmanlardan, Millet ve Saltanatın sınırları dışındaki düşmanların hedeflerine ulaşmalarını isteyerek, Milletın güvenini kazanmış olan Kabineye istifa etmelerine sebep oldukları büyük üzüntüyle öğrenildi. Geçmiş dönemin acı olayları ve önceden tam olarak elde edememiş oldukları çıkar ve hırslarının temini uğruna, Meşrutiyet rejimine son verilerek ve yeni bir baskı dönemi karşısında sınırlayarak, kendi kişisel çıkarları ve öfkeleri için altı yıldan beri*

⁴⁷² ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:18, G:94, B:94-1

⁴⁷³ S. Gökçen, a.g.e. s.110-111.

⁴⁷⁴ M. Şahin(2001). *Ali Rıza Paşa Hükümetinin İstifası ve Tepkileri*. Bizim Büro Basımevi, s.25.

⁴⁷⁵ A. Kılınç, a.g.t. s. 193

⁴⁷⁶ S. Gökçen, a.g.e. s.118.

⁴⁷⁷ Aslıhan Kılınç, agt, s.193.

⁴⁷⁸ MMZC. Devre:4, Cilt:1, İctima:1, 6 Mart 1920, s.375-376

cesaret ve kahramanlık örnekleri sergileyen tüm Milletin genel muhalefetle karşı karşıya olduğu ve artık Milletin liderliğine tahammül etmeyeceği bir durumda, artık hiçbir şeyin söylenecek durumda olmadığı anlamına gelmektedir. Milletin başına gelebilecek her türlü olumsuz duruma karşı, Milletin içinde bulunduğu ruha ve işlerine karşı duyduğu güven ve sadakatle, Millet, kendisinin ve Meclisinin emniyeti ve güvenine ufak bir müdahalede bulunulmasına veya farklı görüşlerin ifade edilmesine karşı çok haklı ve kararlı bir şekilde tepki verecek ve isteğine aykırı olarak hiçbir kişiye, hiçbir Heyet'e ve hiçbir güce boyun eğmeyecektir. Geçmiş Hükümetin zulmü ve hainliğinin hala iyileşmeden kalması ve bu zulmün etkisi henüz silinmeden, Millet ve Memleketin yeni bir tehlike ve hainliğe maruz kalmaları en şiddetli nefretle kınanır ve reddedilir. Biz, Milli İstiklal ve Saltanatı korumak için toplanmış olan bilinen ve belirlenmiş programımızda, maksatlarımız içinde herhangi bir gizli nokta olmayan, Milli menfaatlerin kutsal amacını elde etmek için maddi ve manevi tüm güçlerimizi kullanmaya hazırız. Milli amaçlarımıza aykırı olarak iktidara gelecek ve Millet Meclisi'nin güven ve itimadına sahip olmayacak bir Kabineye boyun eğmenin kesinlikle mümkün olmadığını şimdiden bilinmesini temenni ediyoruz. Bu bildirimizin ölümüne kadar sadık kalacağımıza dair yemin ediyor ve Milli birliğimizin her zaman deneyim ve sınav sahasında yeni bir kanıt ve güç kaynağı olması için bekleyişte olduğumuzu ve Milletin işlerinin sağlam bir şekilde yönetilmesini diliyoruz.” Maçka Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Heyet-i Reisi Salim, Trabzon Vilayetine bağlı Maçka kazasının Müslüman halkının imzalarıyla gönderilmişti.⁴⁷⁹

5 Mart 1920'de Rize'den Umum Lazistan Ahalisi adına Müftü Mehmet Hulusi, Belediye Başkanı Hakkı, Kadiri Dergah Şeyhi İlyas ve Lazistan Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Reisi Mehmet Şükrü şunları söyledi: “Vatan ve milletle hiçbir alakası olmayan, düşmanlarımızı bile şaşkına çeviren birkaç satılmış ve sefil kişinin kışkırtmaları sonucu Kabinenin istifasının, şimdi bütün millet tarafından büyük bir heyecanla öğrenildiği kesin bir şekilde tespit edilmiştir. Ulusal iradeye uygun bir şekilde belirlenmesi ve güçlü bir hükümetin iktidar mevkiine gelmesi için, milletin gücünü kullanarak bunu temin etmenizi istiyoruz. Ayrıca, milletin menfaatlerini ve ulusal haklarını savunanları hain ilan eden kişilere kesin cezalar verilmesini talep ediyoruz. Hiçbir şekilde milletin bu tür eylemlerine katılmayacağını da bilmenizi istiyoruz.”⁴⁸⁰

Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Reisi Mustafa ise 6 Mart 1920'de Gümüşhane'den protesto telgrafı göndermişti: “Milli işleri tatmin etme ve milletin ruhundan

⁴⁷⁹ MMZC. Devre:4, Cilt:1, İçtima:1, 6 Mart 1920, s.375-376

⁴⁸⁰ MMZC. Devre:4, Cilt:1, İçtima:1, 6 Mart 1920, s.361

neş'et eden Milli Meclis ki ruh ve Cism-i Milleti temsil etmek itibariyle Hükümeti denetleme göreviyle sorumludur. Daha dünkü gün, hiçbir sebep olmadan Rıza Paşa Kabinesi'nin istifası, milletin genel duygusuyla büyük bir tepkiye neden oldu. İstanbul'da toplanan bir grup ve kendilerini muhalif olarak tanıtan kişilerin girişimleriyle oluşturulan oluşumun amacı, Ferit Paşa ve onunla bağlantılı yabancı destekçileriyle tanınmış Devlet yönetimi düşmanlarını cesaretlendirerek, devleti baştan aşağıya sarsacak faaliyetlere yol açmaktır. Millet, daha önce vatan müdafaa edilirken bile bireysel çıkarlarını bile feda etme sözü vermişken, bu değişikliği ve girişimi kabul edemez. Tehlikeli bir siyasetle girilen bir savaşın yarattığı felaketlerin dayanılmaz sonuçlarını milletin kalbine saplamak isteyen düşmanların faaliyetlerini destekleyecek bir Hükümeti görmek istemez. Dış düşmanlıklardan yararlanılacak bir dönemde iç huzursuzluklara yol verilmesi, Osmanlı tarihindeki cesur liderlerin lanetlenmesine ve devletin parçalanmasına neden olur. Bu nedenle, milletin güvenini kazanamayacak olan herhangi bir hükümetin kabul edilemeyeceği ve tamamen Milli Meclis'in başarısızlığına katkı sağlayacağı açıktır.”⁴⁸¹

5 Mart 1920'de Sürmene'den; “Osmanlı'nın Milli İradesinin birliği ve bütünlüğünü sağlama konusundaki çabaların tamamen tükendiği Ali Rıza Paşa Kabinesinin istifası haberini büyük bir üzüntüyle aldık. Bu istifanın bazı kişisel çıkarlar ve yasadışı müdahalelerle ilgili olduğu iddia edilmektedir. Maksadın, Osmanlı Milleti ve İslam Hükümetinin Milli Eylemleri ve Anlaşmalarına uygun olmayan herhangi bir hükümete güvenilmemesi gerektiği açıktır. Bu nedenle, milletimizin ve vatanımızın en yüksek menfaatlerini göz önünde bulundurarak, bu konuda etkili ve kararlı önlemler alınmasını bekliyoruz. Sürmene halkı, bu tedbirlerin alınmasını büyük bir endişeyle beklemektedir. Bu telgraf, Müdafaa-i Hukuk-ı Miliye Cemiyeti Başkanı Küçük Alizade Ahmet, Belediye Reisi Kefelizade Mahmut ve tüccarlardan Böğrizade Hacı Musa, Abdülkerimzade Ahmet, Çakırzade İsmail, Çilingirzade Hüseyin, Dilaverzade Hacı Muharrem, Kolaçzade Şevket, Aziz Ağazade İsmail, Hacıbeyzade Sefer ve Molla Mustafaza Hasan tarafından gönderilmişti.”⁴⁸²

Türk milletinin birçok farklı kesiminden gelen bu telgraflar, o dönemdeki siyasi atmosferin karmaşıklığını ve Türk halkının milli iradeye olan bağlılığını göstermektedir. Hükümetin istifası, endişelere neden olmuştu. Ali Rıza Paşa'nın istifanın dış müdahaleler veya kişisel çıkarlarla ilişkilendirildiği vurgulanmıştı. Türk milletinin birlik içinde olduğu ve ulusal iradesine sahip çıkmak için kararlı olduğu vurgulanıyordu

⁴⁸¹ MMZC. Devre:4, Cilt:1, İçtima:1, 6 Mart 1920, s.360

⁴⁸² MMZC. Devre:4, Cilt:1, İçtima:1, 6 Mart 1920, s.360

SONUÇ

Osmanlı Devleti, I. Dünya Harbinden yenik çıkmış ve 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalamak zorunda kalmıştı. Bu mütareke sonrasında, İtilaf Devletleri'nin Anadolu üzerindeki işgal planlarını gerçekleştirme imkânı verdi. Padişah Vahdettin, ülkenin içinde bulunduğu zor dönemi sebep göstererek 21 Aralık 1918'de Mebusan Meclisi'ni feshetti. Mütareke döneminde Damat Ferit Paşa Hükümeti kuruldu. Bu süreçte İstanbul'da bulunan Mustafa Kemal Paşa ve silah arkadaşları, ülkenin kurtuluşu için çözüm arayışına girmişlerdi. Mustafa Kemal ve arkadaşları, vatanın bağımsızlığı için Anadolu'ya gitme kararı aldı. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a III. Ordu müfettişi olarak atanması, Milli Mücadele'nin ilk adımını oldu. 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkmasının ardından Mustafa Kemal Paşa, ülkenin durumunu yakından takip etmiş ve direniş hareketlerini başlattı.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından, gayrimüslimler İtilaf Devletleri'nin desteğiyle Anadolu'da çetecilik faaliyetlerine başladı. Özellikle Doğu Karadeniz'de "Pontus Rum Devletini" yeniden kurma amacıyla Rumlar, bölgede silahlandı. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi ise Rumların faaliyetlerini arttırdı. İzmir'in işgali üzerine Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti olağanüstü bir toplantı gerçekleştirdi. Trabzon ve Erzurum'daki cemiyet üyeleri Erzurum Kongresi'ni düzenledi. Bu kongre, işgal altındaki Anadolu topraklarında başlayan ulusal direniş için önemliydi. Erzurum Kongresi'nin ardından, Mustafa Kemal Paşa önderliğinde 4-11 Eylül 1919'da Sivas Kongresi toplandı. Sivas Kongresi'nin açılış konuşmasında Mustafa Kemal Paşa, Hükümetin İtilaf Devletleri'nin eylemlerine sessiz kaldığını ve milletin kurtuluşunun kendi birliğinden doğacağına olan güçlü inancını ifade etti. Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin istifa etmesi için İstanbul ile iletişimin kesilmesi kararı alındı.

Damat Ferit Paşa'nın 1 Ekim 1919'da istifasıyla birlikte Türk siyasi sahnesinde yeni bir dönem başladı. 2 Ekim 1919'da Ali Rıza Paşa Hükümeti kuruldu. Nihayet, 7 Ekim 1919 tarihinde Ali Rıza Paşa Hükümeti, seçim beyannamesini yayımladı. Dâhiliye Nezareti seçimlere müdahale edilmemesi gerektiği konusunda talimat göndermiş olmasına rağmen, Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadele taraftarı kişilerin mebus olmalarının ülkenin bağımsızlık mücadelesi açısından kritik bir önem taşıdığı bilincindeydi. Bu nedenle, bizzat belirlediği ve güven duyduğu isimlerin mebus olmasını uygun görmüş ve bu kişilerin aday olmasını istemişti.

Trabzon Vilayetine bağı üç sancak bulunmaktaydı: Trabzon, Gümüşhane ve Rize. Bu sancaklardan altı mebus Trabzon Sancağından, iki mebus Gümüşhane'den ve iki mebus ise Rize Sancağından seçilecekti. 1919 yılında Trabzon Vilayetinde gerçekleştirilen seçimler, Osmanlı İmparatorluğu'nun çalkantılı dönemlerinde önemli bir dönemeç olarak kayda geçti. Bu seçimler, ülkenin içinde bulunduğu savaş ve işgal ortamında halkın milli iradesini ifade etme çabasının bir yansımasıydı. Trabzon Vilayeti, tüm sancaklarıyla birlikte bu sürece katılarak, milletin kaderini belirlemek amacıyla harekete geçti. Seçimler öncesinde Mustafa Kemal Paşa, vilayetlere gönderdiği yazılarla seçim hazırlıklarının hızla tamamlanmasını ve milli meselelere bağı adayların desteklenmesini istedi. Trabzon Vilayetinde de bu çağrıya uygun olarak seçim çalışmaları yürütüldü.

12 Ocak 1920 tarihinde toplanan Son Osmanlı Mebusan Meclisi, tarihi bir adım atarak Misak-ı Milli kararını aldı. Misak-ı Milli, Türk milletinin ulusal sınırlarını ve geleceğini belirleyen önemli bir belge olarak kabul edilir. Ancak bu kararın alınması, ülkenin içinde bulunduğu siyasi ve askeri çalkantılarla gölgelendi. Meclis, Misak-ı Milli'yi ilan ettikten kısa bir süre sonra, İtilaf Devletleri'nin müdahalesiyle karşı karşıya kaldı. İtilaf Devletleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasını ve işgal edilen bölgeler üzerinde kontrol sağlamayı hedefliyordu. Bu amaç doğrultusunda, Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin faaliyetlerini engellemek için baskılarını artırdılar ve meclisi kapatma kararı aldılar. 16 Mart 1920 tarihinde, İtilaf Devletleri'nin baskısıyla Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin kapandığı bildirildi. Meclisin kapanması, Türk Kurtuluş Savaşı'nın daha da sertleşmesine ve ulusal direnişin güçlenmesine zemin hazırladı.

1919 seçimleri, işgal koşullarına rağmen Türk milletinin özgürlük ve bağımsızlık arzusunun önemli bir ifadesi olarak tarihe geçti. Türk milletinin, özgürlük ideallerine olan bağlılığını ve iradesini sergilediği bu seçimler, ulusal mücadelenin daha da güçlenerek devam edeceğinin bir işareti oldu. Türk milletinin varoluş mücadelesinde önemli bir kilometre taşı olarak kabul edilirken, ulusal iradenin güçlü bir şekilde ifadesiyle yeni bir dönemin kapılarını araladı. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kuruluşunda önemli bir adım oldu. Sonuç olarak, Mustafa Kemal Paşa'nın 1919 seçimleri için gösterdiği çaba ve liderliği, Türk milletinin bağımsızlık ve egemenlik mücadelesindeki kararlılığının ve iradesinin bir simgesi olarak tarihe geçti.

KAYNAKÇA

Ahrar, 6 Teşrinievvel 1335.

Ahrar, 7 Teşrinievvel 1335.

A. İzzet Paşa (2017). *Feryadım İstiklal Harbi'nin Gerçekleri* c. I. Süheyl İzzet Furgaç(Ed.), Yüksel Kanar(Ed.), Timaş Yayınları.

Akandere, O. (2006). Damat Ferit Paşa Hükümetleri Döneminde Kuvay-ı Milliye Hareketine Yöneltilen İthamlar, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17-56.

Akandere, O. (2002). Millî Mücadelenin Başlarında Mustafa Kemal Paşada Sine-İ Millet Düşüncesi İle Askerlikten İstifası Öncesi ve Sonrası Kendisine Gösterilen Bağlılıklar. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (11), 248-309.

Akandere, O., & Polat, H. A. (2013). *Damat Ferit Paşa Hükümetlerinin Milli Mücadele Karşıtı Politikaları*. Atatürk Araştırma Merkezi.

Akarca, H. D. (2009). İşgal Döneminde Trabzon'da Rus Politikaları 1916-1918. *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 7(7), 141-125.

Akın, V. (2019). Millî Mücadele'ye Giden Yolda Erzurum ve Sivas Kongrelerinin Kemiyet ve Keyfiyet Bakımından Karşılaştırılması. M. Küçükuğurlu & N. Ürkmez & U. Akbulut (Ed.). *100. Yılında Erzurum Kongresi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, s. 106-131.

Akbal, İ. (2008). *Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da Muhalefet*. Serander Yayınları.

Akşin, S. (1970). Birinci Meşrutiyet Meclis-i Mebusan. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 25(01), 19-39.

Akşin, S. (2010). *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele II Son Meşrutiyet (1919-1920)*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Akşin, S. (2017). *Jön Türkler ve İttihat ve Terrakki*. İmge Kitabevi Yayınları.

Akşin, S. (2019). *Kısa Türkiye Tarihi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Alp, İ. (2009). Ermeni İddialarının Tarihsel Geçersizliği. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 1-30.

Alşan, S. (2014). Doğu Karadeniz'de Rus Çekilişi Sırasında Ermeni Faaliyetleri (1916-1918). *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 17(17), 173-184.

Alşan, S. (2015). *Türk Kayıtlarında Doğu Karadeniz'de Rus İşgali (1916-1918)*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Altuncuoğlu, N. (2019). Arşiv Belgeleri Işığında Mustafa Kemal Paşa'nın Askerlikten İstifa Süreci. *Journal of Universal History Studies*, 2(1), 62-71.

Arıkan, R. (2016). I. Dünya Savaşı'nda Marne Cephesi ve Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girişi. *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 1-36.

Armaoğlu, F. (2004). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*. Alkım Yayınevi.

Arslan, L. (2022). Birinci Dünya Savaşı'nda İttihat ve Terakki Hükümeti'nin Aldığı İktisadi Tedbirler ve Uygulamalar: Savaş Ekonomisi Ekseninde Bir Değerlendirme. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(4), 2321-2340.

Arslan, L. (2023). Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan Mudanya Mütarekesi'ne Türk Siyasal Egemenlik Mücadelesi, *Bengi Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, (1). 1-35.

Aşkın, C. (2016). Birinci Dünya Savaşı Boyunca Gümüşhane ve Çevresinde Rus İşgali'nin Sosyal Yansıması. *Mavi Atlas*, (6), 109-126.

Atatürk, M. K. (2015). *Nutuk*. Kaynak Yayınları.

Aybars, E. (1984). Trabzon Muhafazaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti ve Ali Sait Paşa Tahkik Heyeti. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 2(1), 159-201.

Budak, M. (2004). Mütareke Döneminde İtilaf Devletlerinin Müdahaleleri (30 Ekim 1918-15 Mayıs 1919). *İlmi Araştırmalar*, (5), 81-105.

ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:1, G:62, B:62-1

ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:2, G:11, B:11 (1:11).

ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:2, G:21, B:21(1:3)

ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:2, G:24, B:24-1.

ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:4, G:76, B:76 (1:9).

ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:4, G:102, B:102 (1:14).

ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:5, G:106, B:106(1:11).

ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:7, G:3, B:3(1:4).

ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:7, G:107, B:107-1.

ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:7, G:109, B:109(1:2).

ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:7, G:127, B:127(1:5)

ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:8, G:27, B:27-1.

ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:9, G:41, B:41(1:11).

ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:9, G:48, B:48-1.

ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:9, G:50, B: 50(1:10).

ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:9, G:60, B:81(1:3).

ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:9, G:81, B:81(1:2).

ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:10, G:40,B:40(1:6).

ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:15, G:106, B:106 (1:7).

ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:16, G:96, B:96(1:2).

ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:18, G:41, B:41(1:3)

ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:18, G:94, B:94-1

ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:19, G:66, B:66-1

ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:19, G:109, B:109(1:2)

ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:20, G:206

ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:20, G:20, B:20-1

ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:20, G:50, B:50-1.

ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:21, G:1, B:1-1.

ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:21, G:9, B:9(1:3).

ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:21, G:11, B:11(1:8)

ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:21, G:14, B:14(1:5).

ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:21, G:17, B:17(1:2).

ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:21, G:44, B:44-1

ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:23, G:46, B:46aj.

ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:21, G:53, B:53(1:4)

ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:21, G:55, B:55-1

ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:21, G:62, B:62-1.

ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:21, G:71, B:71(1:2).

ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:21, G:72, B:72(1:3).

ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:21, G:75, B:75(1:2).

ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:21, G:79, B:79(1:12).

ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:21, G:83, B:83-1.

ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:21, G:85, B:85(1:3).

ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, Kutu:21, Gömlek:100, B: 100(1:2).

ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:21, G:101, B:101-1

ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:21, G:103, B:103(1:2)

ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:21, G:106, B:106(1:3)

ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:21, G:115, B:115(1:3)

ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, Kutu:21, Gömlek:124, B:124-1.

ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:21, G:137, B:137-1.

ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:21, G:142, B:142-1

ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:21, G:217, B:217(1:2)

ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:22, G:3, B:3-1

ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:22, G:35, B:35-1

ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:22, G:59, B:59-1.

ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:22, G:68, B:68-1

ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:22, G:96, B:96-1.

ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:22, G:88, B:88-1

ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:22, G:106, B:106(1:2)

ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:22, G:133, B:133-1

ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:22, G:140, B:140-1.

ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:23, G:59, B:59(1:2)

Bal, M. A. (2011). Trabzon'un Rus Donanmasınca Bombardımanı Ve Bombardımanın Trabzon'a Etkileri (1914-1916). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 27(81)

Bal, M. A. (2016). Birinci Dünya Savaşı'nda Trabzon Araklı'da Yaşanan İşgal Olayları ve İşgal Acıları (1914-1918). *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 15(30), 31-58.

Başak, T. (2018). Mondros Mütarekesi Görüşmelerine İlişkin İngiliz Kayıtları ve Görüşmelerle İlgili Değerlendirmeler, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (18), 5-71.

Baykal, T., Baykal, H., & Özbey, M. (2018). 1919 Seçimlerinin Türk Basınındaki Yansımalar. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 7(2), 214-229.

Bay, A., & Turan, R. (2021). *19. Yüzyıldan Cumhuriyet'e Rize*. Recep Tayyip Erdoğan Yayınları.

- Belen, F.** (2020). *Türk Kurtuluş Savaşı*. Yeditepe Yayınevi.
- Biber, T. E.** (2006). *Milli Mücadele Döneminde Doğu Karadeniz*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Fakültesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Beydilli, K.** (2010). “Şark Meselesi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 38, s.352-357.
- Biçici, M.** (2014). Hatıratlarla Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşına Girişi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(3), 693-722.
- Bilgen, B.** (2011). *Dönemin Basınına Göre 1919 Seçimleri ve Meclis-i Mebusan'ın Oluşturulması*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Bilgin, T.** (2015). *Milli Mücadele Döneminde Bilecik*. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Yayınları.
- Bilgin, T.** (2015). Son Osmanlı Mebusan Meclisi Seçimleri ve İzmit Mebusları. *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, c. II, 1115-1126.
- Bilgin, T.** (2020). *Yüzüncü Yılında Bilecik Mülakatı, Anadolu Yükselirken*, Bky Yayınları.
- Bilgin, T.** (2022). Kastamonu Sancağında 1919 Seçimleri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (74), 330-341.
- Birinci, A.** (2003). “Mehmet Galip Bey”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 28, s. 486-488.
- Canatan, Y.** (2022). I. Dünya Savaşı Dönemlerinde Şark Meselesinin Uygulanması. *International Journal Of Social, Humanities And Administrative Sciences*, 8(50), 445-449.
- Cebesoy, A. F.** (2019). *Milli Mücadele Hatıraları*. Temel Yayınları.
- Çapa, M.** (2021). Trabzon'da Rus İşgali ve Sonuçları, Veysel Usta (Ed.), *Doğu Karadeniz'de Rus İşgali ve Muhacirlik*, Serander Yayınları, Trabzon.
- Çavdar, T.** (1987). “Müntehib-i Sani” den Seçmene. V Yayınları.
- Çiçek, R.** (2014). Birinci Dünya Savaşında Ordu Kazası. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 17(17), 31-54.
- Çil, Y.** (2005). *Erzurum Kongresi'ne Katılan Delegeler*. Atatürk Araştırma Merkezi.
- Çınar, B.** (2014). Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Jeopolitiğinin Rolü. *Gazi Akademik Bakış*. 8(15), 39-56.

- Çoker, F.** (1994). *Türk Parlamento Tarihi*. Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları.
- Çolak, F.** (2015). Son Osmanlı Mebusan Meclis’inde İzmir Vekilleri ve Faaliyetleri. *Tarih Okulu Dergisi*, 8(12), 189-212.
- Daver, B.** (1989). Trabzon Tarihine Bakışlar. *Türk Kültürü Araştırmaları*, (27). 57-62.
- Demir, F.** (2007). *Osmanlı Devleti’nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri 1908-1914*. İmge Kitabevi Yayınları.
- Demirel, A.** (2010). *İlk Meclisin Vekilleri*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Demiryürek, H.** (2018). Kütahya Sancağında 1919 Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(3), 519-44.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi**, Dahiliye Nezareti, İdare-i Umumiye Evrakı (BOA. DH. İUM. EK.), Dosya/Gömlek No 16-23.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi**, Dahiliye Nezareti, İdare-i Umumiye Evrakı (BOA. DH. İUM. EK.), Dosya/Gömlek No 114-24.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi**, Dahiliye Nezareti, İdare-i Umumiye Evrakı (BOA. DH. İUM. EK.), Dosya/Gömlek No 114/31, lef.1.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi**, Dahiliye Nezareti, İdare-i Umumiye Evrakı (BOA. DH. İUM. EK.), Dosya/Gömlek No 115/2-1-1.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi**, Dahiliye Nezareti, İdare-i Umumiye Evrakı (BOA. DH. İUM. EK.), Dosya/Gömlek No 115/2-1-4.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi**, Dahiliye Nezareti, İdare-i Umumiye Evrakı (BOA. DH. İUM. EK.), Dosya/Gömlek No 115/2-1-6.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi**, Dahiliye Nezareti, İdare-i Umumiye Evrakı (BOA. DH. İUM. EK.), Dosya/Gömlek No 115/34-1-1.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi**, Dahiliye Nezareti, İdare-i Umumiye Evrakı (BOA. DH. İUM. EK.), Dosya/Gömlek No 115/34-1-2.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi**, Dahiliye Nezareti, İdare-i Umumiye Evrakı

(BOA. DH. İUM. EK.), Dosya/Gömlek No 115/34-1-5.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti, İdare-i Umumiye Evrakı

(BOA. DH. İUM. EK.), Dosya/Gömlek No 115/34-3-1.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti, İdare-i Umumiye Evrakı

(BOA. DH. İUM. EK.), Dosya/Gömlek No 115/70-1-1.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti, İdare-i Umumiye Evrakı

(BOA. DH. İUM. EK.), Dosya/Gömlek No 115/81-1-1.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti, İdare-i Umumiye Evrakı

(BOA. DH. İUM. EK.), Dosya/Gömlek No 116/53-1-1.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti, İdare-i Umumiye Evrakı

(BOA. DH. İUM. EK.), Dosya/Gömlek No 116/82-2-1.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti, İdare-i Umumiye Evrakı

(BOA. DH. İUM. EK.), Dosya/Gömlek No 116/82-3-2.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti, İdare-i Umumiye Evrakı

(BOA. DH. İUM. EK.), Dosya/Gömlek No 117- 21.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti, İdare-i Umumiye Evrakı

(BOA. DH. İUM. EK.), Dosya/Gömlek No 117/21-2-2.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti, İdare-i Umumiye Evrakı

(BOA. DH. İUM. EK.), Dosya/Gömlek No 117/21-3-2.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti, İdare-i Umumiye Evrakı

(BOA. DH. İUM. EK.), Dosya/Gömlek No 117/38-1-1.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti, İdare-i Umumiye Evrakı

(BOA. DH. İUM. EK.), Dosya/Gömlek No 117/100-6-1.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti, İdare-i Umumiye Evrakı

(BOA. DH. İUM. EK.), Dosya/Gömlek No 117/100-7-1.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti, İdare-i Umumiye Evrakı

(BOA. DH. İUM. EK.), Dosya/Gömlek No 118/83-2-1.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti, Emniyyet-i Umumiye

Müdiriyyeti Şifre (BOA, DH. ŞFR.), Dosya/ Gömlek No 644-34/1-1.

Dilek, M. S. (2012). Paris Barış Konferansı'nda Ermeni Sorunu. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, (15), 79-97.

Doğanay, R. (2017). *Milli Mücadele'de Karadeniz (1919-1922)*. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Eğilmez, İ. (2006). *Hadisat Gazetesi'ne Göre Milli Mücadele'nin Başlangıç Devresi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya,

Erdem, T. (2013). *Yasama Meclisi Üyeleri Seçimi ve Siyasi Partiler Kanunları 1876-2013*. Doğan Kitap.

Erener, T. (2022). Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Rus İşgalinden Kurtuluşu. Arı Sanat Yayınevi

Ezherli, İ. (1992). *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Meclisi Mebusan (1877-1920)*. TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu.

Gerede, H. (2022). *Hüsrev Gerede'nin Anıları*, Sami Önal (Ed.), Literatür Yayınları.

Goloğlu, M. (2008). *Erzurum Kongresi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Goloğlu, M. (2017). *Sivas Kongresi-Milli Mücadele Tarihi II*. Türkiye İş Bankası Yayınları.

Goloğlu, M. (2014). Üçüncü Meşrutiyet Milli Mücadele Tarihi-III 1920. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Goloğlu, M. (2013). *Trabzon Tarihi (Fetihten Kurtuluşa Kadar)*. Serander Yayınları.

Gökbilgin, T. M. (2020). *Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisi'nin Açılmasına*. Kronik Kitap.

Gökçen, S. (2015). *Bozdağ'ın İşgali ve Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin İstifası*. Atatürk Araştırma Merkezi.

Gözcü, A. (2016). I. Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti'nin Gündelik Hayatından Kesitler. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*. 16(32), 133-167.

Güneş, İ. (2017). *Atatürk Dönemi Türkiye'sinde Milletvekili Genel Seçimleri (1919-1935)*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Güngör, H. (2021). Ahmet İzzet Paşa Kabinesinin İstifasının İstanbul Basınındaki Akisleri. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 11(2), 659-674.

Güzel, H. T. (2017). “Hasta Adam” Osmanlı Devleti Karşısında Başarılı Bir İtalyan Diplomasi Örneği: Trablusgarp Savaşı. *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 78-118.

Hanioğlu, Ş. (2001). “İttihat ve Terakki Cemiyeti”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.28, s. 476-484.

İkaz, 13 Teşrinievvel 1335.

İrade-i Milliye, 17 Eylül 1335.

İrade-i Milliye, 28 Eylül 1335.

İrade-i Milliye, 7 Teşrinievvel 1335.

İrade-i Milliye, 12 Teşrinievvel 1335.

İrade-i Milliye, 19 Teşrinievvel 1335.

Kalkavanoğlu, İ. S. (2011). *Milli Mücadele Hatıralarım*. Kaktüs Yayınları.

Kalyoncuoğlu, K. S. (2021). *Lazistan Sancağı'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı (1877-1918)*. İksad Yayınevi.

Karabekir, K. (2022). *İstiklal Harbimizin Esasları*. Truva Yayınları.

Karaca, T. N. (2023). *Milli Mücadele Yükselirken İşgal Dönemi Politikaları ve 1919 Seçimleri*, Timaş Yayınları, İstanbul.

Karaca, T. N. (2004). *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*. Türk Tarih Kurumu.

Kaşıyüğun, A. (2009). Osmanlı Devleti'nin 1. Dünya Savaşı'na Girmeden Önceki İttifak Arayışları. *History Studies*, 1(1), 319-341.

Karpat, K. H. (2010). *Osmanlı Nüfusu*. Timaş Yayınları.

Kemal, C. (2007). Birinci Dünya Savaşı Ve Sonrasında Musul Meselesi. *Atatürk Yolu Dergisi*, 10(40), 643-691.

Kemal, C. (2010). Mustafa Kemal'in Mondros Mütarekesi'ne Tepkisi. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (46), 367-400.

Kılavuz, N. (2012). Mondros'tan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılışına Kadar Milli Mücadele'nin Siyasal Gelişimi, *EKEV Akademi Dergisi*, 16(51), 422-435.

- Kılıç, F.** (2017). Milli Mücadele Döneminde Hüsrev Gerede'nin Yürüttüğü Faaliyetler. *History Studies*, 9(4), 102-121.
- Kılınc, A.** (2019). Antalya Sancağı'nda Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri. *Tarih Okulu Dergisi*, 12(40), 269-295.
- Kılınc, A.** (2020). *İtalyan İşgal Bölgelerinde Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*. (Yayımlanmış Doktora tezi). Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilecik.
- Kılınc, A.** (2020). Son Osmanlı Mebusan Meclisi Seçimlerinde Trabzon Sancağı (İttihatçı-İtilafçı Mücadelesi). *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(23), 549-566.
- Köse, İ.** (2019). I. Dünya Savaşı'nın İlk Gizli Anlaşması: İstanbul ve Boğazlar'ın Rus Çarlığı'na Bırakılması (Mart-Nisan 1915). *Bilig*, (89), 1-27.
- Kuran, E.** (1992). "Birinci Dünya Savaşı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.6, s. 196-200.
- Küçük, C.** (1995). "Erzurum Kongresi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 11, s. 321-329.
- Küçük, Y.** (2018). Mondros Mütarekesi Sonrası Süreçte Ermeni- Rum İddialarının Çakıştığı Bölge: Doğu Karadeniz Bölgesi. *100. Yılında Mondros Mütarekesi ve Karadeniz'de Milli Mücadele Uluslararası Sempozyumu*, s. 815-830.
- MMZC.** Devre:4, Cilt:1, İçtima:1, 12 Ocak 1920.
- MMZC.** Devre:4, Cilt:1, İçtima:1, 22 Ocak 1920.
- MMZC.** Devre:4, Cilt:1, İçtima:1, 3 Şubat 1920.
- MMZC.** Devre:4, Cilt:1, İçtima:1, 9 Şubat 1920.
- MMZC.** Devre:4, Cilt:1, İçtima:1, 12 Şubat 1920.
- MMZC.** Devre:4, Cilt:1, İçtima:1, 6 Mart 1920.
- Mutlu, C.** (2019). *Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun Havza'daki Faaliyetlerinin Milli Mücadele'deki Yeri*. Cedrus, (7), 723-740.
- Okur, M. Küçükuşurlu, M. (2006). *Milli Mücadele 1918-1920 İngiliz Yüksek Komiserlerinin Gözüyle*. Serander Yayınları.
- Olgun, K.** (2011). Türkiye'de Cumhuriyetin İlanından 1950'ye Genel Seçim Uygulamaları, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 27(79), 1-36.
- Olgun, K.** (2008). 1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri. *Atatürk Araştırma Merkezi*.

- Ortak, Ş.** (2019). Sivas Delegatesi Mehmed Fazlullah Moral'ın Erzurum Kongresi Sürecindeki Faaliyetleri. M. Küçükuşurlu & N. Ürkmez & U. Akbulut (Ed.). *100. Yılında Erzurum Kongresi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, s. 176-207.
- Özdemir, R.** (1988). I. Dünya Savaşı Öncesinde Osmanlı Batı Mücadelesi. *Atatürk Yolu Dergisi*, 1(2). 142-163.
- Öksüz, H.** (2019). Erzurum Kongresi Delegatesi Abanoszade Hüseyin Avni Bey. M. Küçükuşurlu & N. Ürkmez & U. Akbulut (Ed.). *100. Yılında Erzurum Kongresi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, s. 155-175.
- Öksüz, H., & Usta, V.** (2014). I. Dünya Savaşı Sırasında Rus Donanmasının Trabzon ve Çevresini Bombalaması. *Türkiyat Mecmuası*, 24(1), 25-51.
- Örs, O.** (2013). Kuruluşundan Birinci Dünya Savaşına Kadar İttihat Ve Terakki Cemiyeti. *Atatürk Yolu Dergisi*. 13(51), 679-716.
- Özal, İ. B.** (2018). *Kısa Birinci Dünya Savaşı Tarihi*. Timaş Yayınları.
- Özel, S.** (1991). *Milli Mücadelede Trabzon*. Türk Tarih Kurumu.
- Öztürk, C.** (2020). "Mondros Mütarekesi". *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 30, s. 271-273.
- Özüçetin, Y.** (2004). Mili Mücadele İçerisinde "19 Mayıs 1919". *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(2), 65-74.
- Palabıyık, M. S., & Deveci, Bozkuş, Y.** (2011). Pontus Meselesi: Genel Bir Bakış. *Uluslararası Suçlar Ve Tarih*, 11(77), 77-170.
- Reyhan, C.** (2005). Türk-Alman İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı (1878-1914). *Belleten*, 69(254), 217-266.
- Sancaktar, F. M.** (2021). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Anayasa, Seçim ve Meclis Tecrübesi (1876-1923)*. Ötüken Neşriyat.
- Sander, O.** (1989). *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*. İmge Kitabevi.
- Sarıçelik, K.** (2007). Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletleri'ne Karşı Anadolu'nun Akdeniz Kıyılarında Aldığı Bazı Tedbirler. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (21), 173-189.
- Sarıkaya, M.** (2004). *Milli Mücadele Döneminde Rize*. Atatürk Araştırma Merkezi.

Sarıkaya, M. (2022). Erzurum Kongresi'nde Rizeli Delegelerin Faaliyetleri. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 9(20), 263-274.

Sarımay, Y., Pehlivanlı H., & Saydam, A. (2013). *Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikası*. Atatürk Araştırma Merkezi.

Saydam, A. (1990). Kurtuluş Savaşı'nda Trabzon'a Yönelik Ermeni-Rum Tehdidini. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 6(17), 421-434.

Selvi, H. (2000). *Milli Mücadelede Erzurum: 1918-1923*. Atatürk Araştırma Merkezi.

Selvi, H. (2002). *Sivas Kongresi ve Damad Ferid Hükümeti'nin İstifası*. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 18(54), 849-873.

Selvi, H. (2019). Dönemin Anıları Işığında Erzurum Kongresi Neden ve Nasıl Toplandı?. M. Küçükkuşurlu & N. Ürkmez & U. Akbulut (Ed.). *100. Yılında Erzurum Kongresi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, s. 414-445.

Sur, M. H. (2021). Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Osmanlı Devleti'nin Dış Politikasını Belirleyen Bazı Şartlar. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1), 227-246.

Şahin, M. (2001). *Ali Rıza Paşa Hükümetinin İstifası ve Tepkileri*. Bizim Büro Basımevi.

Tanör, B. (2009). *Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmeleri*. Yapı Kredi Yayınları.

Tansel, S. (2019). *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar cilt: II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Taşdemir, S. (2005). *Türkiye Cumhuriyetinin Doğum Belgesi: Amasya Tamimi*. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 21(63), 1071-1089.

TBMM Albümü (2010). 1920-1950 c: I, Ankara.

TİTE Arş. K:13, B:17-1,2.

TİTE Arş. K: 16, B:62-1.

TİTE Arş. K: 18, B:80-1.

TİTE Arş. K: 18, B:83-1.

TİTE Arş. K:18, G:89, B:89-1.

TİTE Arş. K: 19, B:48-1-3.

TİTE Arş. K: 21, B:24-1,2.

TİTE Arş. K:23, B:67-1.

TİTE Arş. K: 24, B:103-1.

TİTE Arş. K: 31, B:97-1,2.

TİTE Arş. K: 31, B:133-1,2.

TİTE Arş. K:304, B:79-2.

TİTE Arş. K:310, G:5, B:5-1.

TİTE Arş. K:310, G:44, B:44-1.

TİTE Arş. K:310, G:51, B:51-1.

TİTE Arş. K:313, G:28, B:28-1.

Toprak, S. V. (2013). İlk Osmanlı Seçimleri ve Parlamentosu. İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, 3(26), 171-192.

Tosun, U. U. (2021). İtilaf Devletlerinin Millî Mücadeleyi Engelleme Faaliyetleri. *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, 19(33), 182-212.

Tuncel, M. (1996). “Gümüşhane”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 14, s. 302-304.

Turan, Ş. (2020). “Mustafa Kemal Atatürk”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.31, s. 310-331.

Türkgeldi, A. F. (2010). *Görüp İşittiklerim*. Türk Tarihi Kurumu.

Türkmen, Z. (2002). İstanbul’un İşgali Ve İşgal Dönemindeki Uygulamalar (13 Kasım 1918-16 Mart 1920). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 18(53), 319-372.

Ural, S. (2008). Milli Mücadele Döneminde Trabzon Vilayeti’nin Sorunları ve Bunların Çözümüne Yönelik Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti’nin Bir Raporu. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 14(36), 263-280.

Ural, S. (2010). Mütareke Döneminde Trabzon Vilayeti’nin Sosyal ve Ekonomik Durumunu Düzeltmeye Yönelik Çalışmalar. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 14(32), 269-287.

Usta, V. (2020). “Ali Şükrü Bey”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. I, s. 80-82.

Usta, V. (2011). Trabzon Metropolit Hrisantos’un Paris Konferansı’na Sunduğu Muhtıranın Tenkidi. *Journal of Turkish Studies*, 6(2), 973-984.

Üçüncü, U. (2016). Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Hilal-i Amber Cemiyeti'nin Gümüşhane Halkına Yardımları. *Karadeniz İnceleme Dergisi*, 11(21), 185-214.

Üçüncü, U. (2019). Gümüşhane'de Son Osmanlı Mebusan Meclisi Seçimleri. *History Studies*, 11(4), 1382-1391.

Üçüncü, U. (2017). Milli Mücadele Yıllarında Gümüşhane'de İktisadi Hayat (1919-1924). *Anadolu İktisat Ve İşletme Dergisi*, 1(1), 66-83.

Üçüncü, U. (2017). Milli Mücadele Yıllarında Gümüşhane'de Rumlar ve Pontus Hareketi. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, (23). 107-142.

Üçüncü, U. (2021). Rus İşgali ve Sonrasında Gümüşhane'de Muhacirlik, Veysel Usta (Ed.), *Doğu Karadeniz'de Rus İşgali ve Muhacirlik*, Serander Yayınları.

Velidedeoğlu, H. V. (2021). İlk Meclis Milli Mücadele'de Anadolu, Cumhuriyet Kitapları

Yalçın, E. S. (1995). Mütareke Döneminde Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'daki Faaliyetleri (30 Ekim 1918- 16 Mayıs 1919). *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 17(28), 173-206.

Yalçın, E. S. (1999). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Geçiş ve 19 Mayıs Ruhu. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 15(45), 835-860.

Yasubuğa, S. (2016). *Birinci Dünya Savaşı'nda Rusların Doğu Karadeniz'deki Askeri Faaliyetleri (1914-1917)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars.

Yılmaz, H. (2010). Arşiv Belgeleri Işığında Pontus Meselesi. Atatürk Araştırma Merkezi.

Zengin, E. (2019). Paris Barış (Paylaşım) Konferansı'nda Ermeni ve Kürt Taleplerine Karşı Vilayet-1 Şarkiye'den Protestolar, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 123(243), 369-390.

EKLER

کوتاهه بدمه و شمس مصلحتیه
انطولو و درون این سلفه حضوره صحنه کوشش
صیاد اداره

تلفات

A	
D	1376/9-5
F	1-216

ع
مکن بر قلمه عودیه این تحقیق ایتمه بلکه که مصارف آنجا بیده نصل
ایده حکم رعدیه اولدونه دکتور این مصارف آنجا بیده نصل
عزده اولجه تیار دهانه باده انقد - دافرا تیه باده در بیدر آنجا بیده
بسی نصل فامه نونقا بیده اولونه ولدونه کهنه کهنه کهنه کهنه کهنه کهنه

انطولو و درون این سلفه حضوره صحنه کوشش
صیاد اداره

۱۲/۱۲/۱۳۷۶

EK1: Seçimlerin yeni nizamnameye uygun olarak süratle yapılmasının istenildiğinin bildirilmesi.

A
D
F

1336/3-6
1-28

کودتانی زکی بے ایتمه
کودتانی زکی بے ایتمه

ایتمه ایتمه ایتمه ایتمه ایتمه ایتمه ایتمه ایتمه ایتمه ایتمه
ایتمه ایتمه ایتمه ایتمه ایتمه ایتمه ایتمه ایتمه ایتمه ایتمه
ایتمه ایتمه ایتمه ایتمه ایتمه ایتمه ایتمه ایتمه ایتمه ایتمه
ایتمه ایتمه ایتمه ایتمه ایتمه ایتمه ایتمه ایتمه ایتمه ایتمه

۲۵ / ۱۱ / ۱۰

GNKUR
ATASE
ARŞIVI

۲

ایتمه ایتمه ایتمه ایتمه ایتمه ایتمه ایتمه ایتمه ایتمه ایتمه

EK2: Gümüşhane mebusu seçilen Zeki Bey ile Rıfki Efendi'yi, Mustafa Kemal Paşa'nın tebrik ettiği telgraf.

تلفرافنامه

شماره ۸۰۱ مکرر

شماره ۱۳۳۶/۳-۵

۱-۸

GNKUR
ATASE
ARŞIVI

انصاف	ساعت	تاریخ	آلدرینی عمل	تاریخی	کلمه سی	نومرادی	مخبر
اول مکرر	اول مکرر	۱۳۳۶/۳-۵	کشیده اولدرینی عمل	از ساعت مکرر	۸۰	۱۳۳۶/۳-۵	کوتخان

دولت عثمانیه
حکومت تلفراف - شماره ۱۳۳۶/۳-۵
مسئولیت قبول اجز

بجای تبریکات و تمییزات صحیحانه لایحه تقدیر این عزم ملایم کوششهای لایسی
داعیان و مجوده کتیده خدمت با نفس اصیاح ایده حکم زمانه تقدیر
بویخ زیاده بی سرور این بیان عرصه الی تأسیس اقدام ایوم .

کوتخان ندانه عفوته رئیس
دولت

EK3: Gümüşhane Müdafaa-i Hukuk Reisi Zeki Bey'in, kendisini tebrik eden Mustafa Kemal Paşa'ya teşekkür telgrafı.

تلفرافنامه

شماره ۱۳۳۶/۳-۵

۱-۱۶

GNKUR
ATASE
ARŞIVI

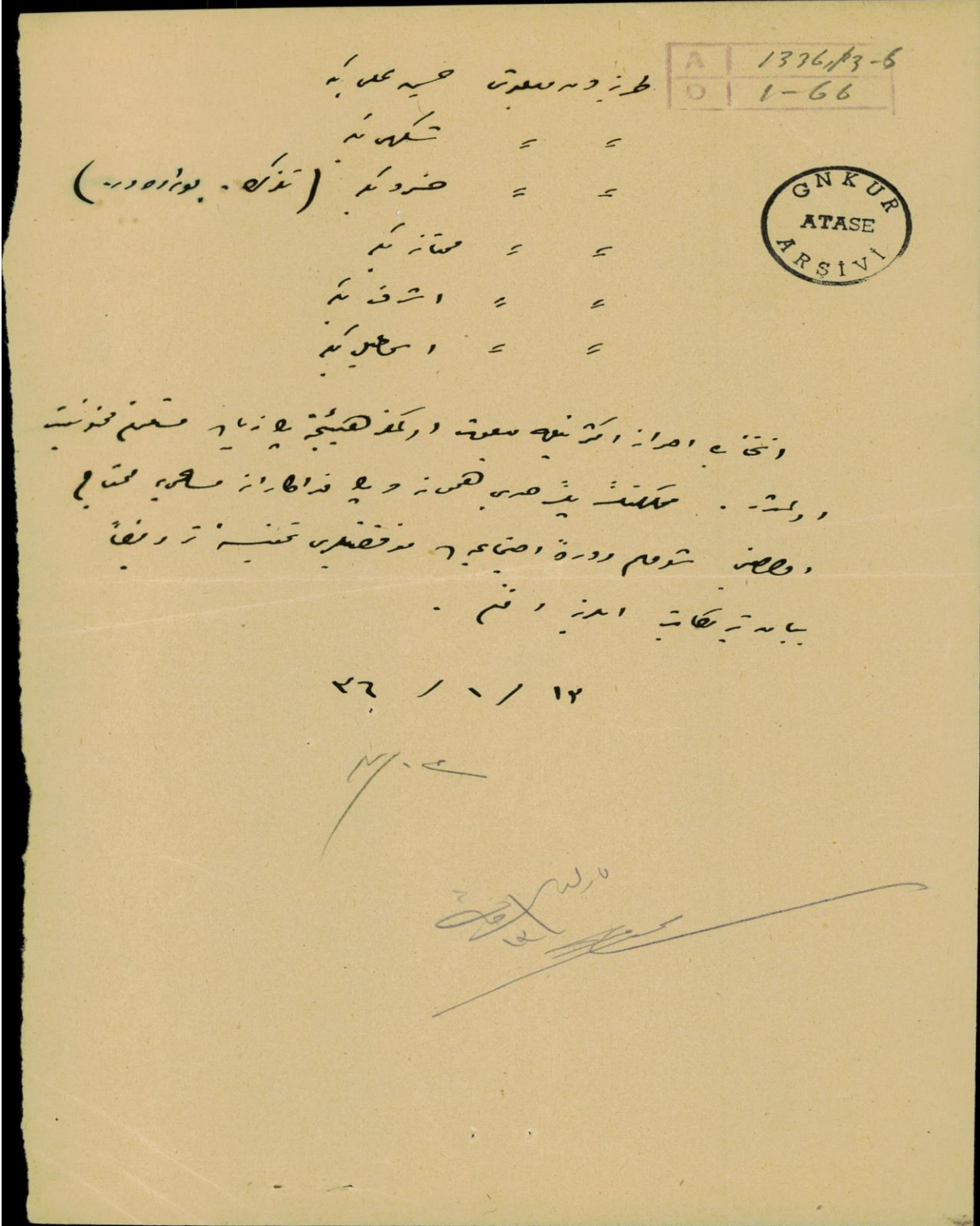
انصاف	ساعت	تاریخ	آلدرینی عمل	تاریخی	کلمه سی	نومرادی	مخبر
اول مکرر	اول مکرر	۱۳۳۶/۳-۵	کشیده اولدرینی عمل	اول ساعت مکرر	۹۰	۱۳۳۶/۳-۵	چارده

دولت عثمانیه
حکومت تلفراف - شماره ۱۳۳۶/۳-۵
مسئولیت قبول اجز

تبریکات و الایحه عرصه تقدیر ایوم .

طریزده مسیوتی
طریزده مسیوتی
طریزده مسیوتی

EK4: Trabzon mebusları, Muhtar, Hüsnü ve Şefik Beylerin kendilerini tebrik eden Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdikleri teşekkür telgrafı.

EK5: Trabzon mebusu seçilen Hüseyin Ali, Şükrü, Hüsrev, Mümtaz, Eşref ve İsmail Beylerin, Mustafa Kemal tarafından tebrik edilmesi.

سواست
تاریخ
شماره
۱۱۱

A	
D	1326/9-5
F	1-151

شماره
عقد

گردیده

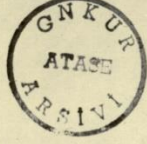
ادعای خود را تماماً محال میدانم

۱- طرز بدنه مرکز نویسی لازم است. نوشته سبک از آنجا که در همه معتمدان انظار
و در این باب مدافع حقوق صحتی نامه تا فرد دیگری وضع این بومک در مکرر تا فردی
ادعای لازم می باشد اولاً در این کتاب این بومک ~~بسیار~~ ~~مفروضه~~ ~~بجور~~ ~~در~~
نقطه مفاصله غایب می باشد که معنای آن تا ضمن دلالت بر درستی احاطه وجود
۲- بویاید که تینت آینه از طرف ~~مستحق~~ ~~مستحق~~ ~~مستحق~~
ایستاد صد

۱۱/۱۱/۲۵

EK7: Trabzon merkez livası ile Lazistan ve Gümüşhane sancaklarında seçilecek mebusların gereken vasıflara sahip olanlardan seçilmesini istenildiği belge.

طروالوت
۲۵/۹/۱۹

A	
D	1995/5-2
F	47-4

بوسه صفتی کلام ایضا حقیرین

شعبه ۳

والی به نظیر ایلاوه حرکات تأثری کورتوی . ذی بی توقیره به عرصه خدمت و صفت
اینگله بقیه مخالفتی ترک ایملری و توقیره اطرافنده ایضاع ایملری طرزونه کی
تروت و عزت بطله یاروی . ~~نونه صفت برتو صفت طرزونه بالده~~
~~تمام کلارک مستلیمه همتی ویرمه ووه اولانسه هیراً مهور مخالفتی قومه~~
~~قلنده بولور بقیه مروضه~~

تاسم
ماله

اصالت
۱۹/۹/۱۹

۲۵

EK10: Zeki Bey'in, Trabzon'daki Servet ve İzzet Beylere muhalefet yapmamalarını ve Sivas Kongresi'ne hizmet etmeleri gerektiğini bildiren yazı.

